

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Onlin

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HENRIK BERTELSEN

DANSK SPROGHISTORISK LÆSEBOG

FØRSTE DEL

OLDTID OG MIDDELALDER

(400—1500)

I

TEKSTER OG SPROGHISTORISKE OVERSIGTER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1905 KRISTIANIA

DANSK

SPROGHISTORISK LÆSEBOG

AF

HENRIK BERTELSEN
DR. PHIL.

FØRSTE DEL

OLDTID OG MIDDELALDER

(400—1500)

I

TEKSTER OG SPROGHISTORISKE OVERSIGTER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1905 KRISTIANIA

KØBENHAVN. — GRÆBES BOGTRYKKERI.

FORORD.

Brandt: «Gammeldansk Læsebog» (1857) har hidtil været den eneste sproghistoriske Læsebog indenfor Dansk. Den indeholder ganske vist fortræffeligt Læsestof, men netop som sproghistorisk Læsebog har den flere Svagheder, bl. a. den, at den kun indeholder Tekster og et ringe Antal Gloseoversættelser, ingen egentlig Kommentar og ingen sproghistorisk Vejledning; den kan følgelig ikke bruges alene som Grundlag for et sproghistorisk Studium. — Hensigten med foreliggende Bog har været at give et saa fyldigt Grundlag for et begyndende Studium af dansk Sproghistorie, at der ikke behøves andre Hjælpemidler ved Siden af Bogen og overhovedet ikke kræves andre Forudsætninger for Brugen af den end Kendskab til de almindeligste grammatiske Begreber. Bogen er inddelt i Afsnit, svarende til de forskellige Perioder i Sprogets Udviklingshistorie; indenfor hvert Afsnit gives først en Indledning, derefter Tekster, ledsagede af Kommentar, og til sidst en Oversigt over Sprogudviklingen i vedkommende Tidsrum. Af praktiske Grunde er Kommentaren trykt i et særligt Hefte; i dette findes tillige en alfabetisk Fortegnelse over de fleste af de Ord, der er behandlede i Kommentaren, med Henvisning til de Steder i Teksten, ved hvilke Ordene ere behandlede. Saa vidt muligt er der bragt Overensstemmelse til Veje mellem Kommentaren og de sproghistoriske Oversigter: i hin henvises stadig

til disse, og i disse optages væsentlig kun de sproglige Udviklinger, som Teksterne giver Eksempler paa, og som er behandlede i Kommentaren. Helt har dette dog ikke kunnet gennemføres: af de olddanske Bøjningsmønstre (S. 36—43) kan kun faa belægges med Eksempler fra de i Bogen optagne Runeindskrifter, og Lydlængde og Accentforhold (S. 161—65) har kun i ringe Udstrækning kunnet behandles i Kommentaren.

Med Hensyn til Bogens Brug som Undervisningmiddel i Skoler er der maaske Grund til at gøre følgende Bemærkninger: Bogen er anlagt saaledes, at den ikke forudsætter Kendskab til Vestnordisk («Oldnordisk», se Noten S. 27); Udgangspunktet er Olddansk, d. v. s. Sprogformen i de danske Runeindskrifter fra c. 800—1050. Læses der imidlertid Vestnordisk ved Siden af, da vil det være naturligt at begynde med de danske Runeindskrifter, derefter læse de norsk-islandske Tekster, hvis Sprogform i det store og hele stemmer med Runeindskrifternes, og saa gennemgaa den sproghistoriske Oversigt over Udviklingen i Urnordisk og Oldnordisk (S. 32—44); denne Oversigt omfatter nemlig ikke alene Olddansk, men tager ogsaa Hensyn til Vestnordisk; nogen særlig norsk-islandsk Grammatik vil ikke være nødvendig, hvis Vestnordisk kun læses som Led i Undervisningen i dansk Sproghistorie. Af Oversigten over Ordbøjningen i Olddansk (S. 36—43) maa det vigtigste være lært nøjagtigt, før man gaar videre; ellers vil den følgende sproghistoriske Undervisning mangle et sikkert Grundlag. Idet man dernæst gaar over til ældre Dansk og senere Gammeldansk, bør Eleverne under Gennemgangen af Teksterne vejledes til at gøre sproghistoriske Iagttagelser; først efter at Teksterne fra en Sprogperiode er gennemgaaede, bør de Iagttagelser, der er gjort, fastslaas ved Læsning af den sproghistoriske Oversigt i Sammenhæng. Det vil i Regelen være urimeligt at

forlange de sproghistoriske Oversigter lært af Eleverne i hele deres Omfang; med Forsæt er de gjort saa udførlige, at Læreren kan have et nogenlunde bredt Grundlag for sin Undervisning; af Eleverne bør kun et Udvalg af det vigtigste kræves lært. — Hvis ikke alle Teksterne læses, anbefales det at læse af ældre Dansk Stykkerne af skaanske og jydske Lov, af Gammeldansk Stykkerne af Lægebogen og Lucidarius.

Som Hjælpemidler ved et videregaaende Studium af dansk Sproghistorie anbefales for øvrigt *Verner Dahlerup*: «Det danske Sprogs Historie i almenfattelig Fremstilling» (1896), der indeholder Henvisninger til den videnskabelige Literatur om dansk Sprog, endvidere *Falk* og *Torp*: «Dansk-Norskens Lydhistorie» (1898) og «Dansk-Norskens Syntax i historisk Fremstilling» (1900), samt *Axel Kock*: «Die alt- und neuschwedische accentuierung unter berücksichtigung der andern nordischen sprachen» (1901).

Kun for de Teksters Vedkommende, som findes i Haandskrifter i København, har jeg været i Stand til at gaa til Handskrifterne selv; for de øvrige har jeg maattet holde mig til Udgaverne. Af Tekstrettelser har jeg foretaget saa faa som muligt; især har jeg været varsom med at foretage «ortografiske» Rettelser, da det i Regelen ikke lader sig afgøre, hvad der er Fejlskrivning, som bør rettes, og hvad der er mangelfuld Lydbetegnelse, som ikke bør rettes; Haandskrifternes Interpunktion har jeg ikke fulgt. — Hr. Docent *Dahlerup*, som har vist mig den Velvilje at jævnføre jydske Lovs Tekst med en af ham taget Afskrift af Flensborghaandskriftet og at meddele mig adskillige Oplysninger og Forslag til Rettelser, bringer jeg min ærbødige Tak.

INDHOLD.

Side

Forklaring af de anvendte Forkortelser og Lydtegn VII

I. Indledning.

Sprog og Sprogudvikling 1
Den indoeuropæiske Sprogæt 14
Den germanske Sprogfamilie 18

II. Urnordisk og Oldnordisk.

Urnordisk (400—800) 23
Oldnordisk (800—1050) 27
Oversigt over Sprogudviklingen i Urnordisk og Oldnordisk 32

III. Ældre Dansk (1050—1350) 45

Skaanske Lov 49
Jydske Lov 60
Flensborg Stadsret 72
Eriks sjællandske Lov 74
Sjællandske Kirkeret 82
Oversigt over Sprogudviklingen i ældre Dansk 85

IV. Gammeldansk (1350—1500) 101

Den gammeldanske Lægebog 105
Gavebrev fra Dronning Margrete til Hundslund Kloster... 108
Lucidarius 110
St. Pouls Nedfart til de dødes Rige 121
Københavns Bagersvendes Skraa 127
Kong Kristoffer af Bayerns Testamente 132

Side
Karl Magnus Krønike 134
Rimkrøniken 141
Flores og Blanseflor 148
Evangelietekst af en Prædikensamling 153
Peder Laales Ordsprog 155
Oversigt over Sprogudviklingen i Gammeldansk 158

I.

Indledning.

Sprog og Sprogudvikling.

Ordet **Sprog** bruges i videre Betydning om ethvert Meddelelsesmiddel, ikke alene Tale og Skrift, men ogsaa f. Eks. Node- og Telegraftegn, Minespil, advarende og opmuntrende Bevægelser med Hovedet eller Hænderne, Fingersprog, Signalisering ved Flag, Skud, Lys osv. I Regelen forstaar man dog ved Sprog kun Tale- og Skriftsproget. **Talesproget** er langt det vigtigste Meddelelsesmiddel; det bestaar af Lyd, som frembringes ved Hjælp af Taleorganerne, og som har til Formaal at meddele et Tankeindhold; Latter og Graad, Skrig og Hoste hører altsaa i Regelen ikke til Talesproget. **Skriftsproget** bestaar af Tegn, oftest Ordtegn, Stavelsetegn eller — som i vort Skriftsystem — Lydtegn, hvis Formaal er at give en synlig Betegnelse af og Erstatning for Talen. Talesproget er saaledes det oprindelige, Skriftsproget det afledede; alle Folk — og til en vis Grad ogsaa mange Dyr — har Talesprog, kun Kulturfolk har Skriftsprog.

Den Videnskab, som beskæftiger sig med Undersøgelse af Sprogene, kaldes **Sprogvidenskaben,** og den har mange Grene:

Lydlæren (**Fonetikken**) undersøger Sproglydene; **Formlæren** (**Morfologien**) behandler Orddannelsen og Ordenes Bøjningsformer; **Ordføjningslæren** (**Syntaksen**) undersøger Ordenes Forbindelser i den sammenhængende Tale, og **Betydningslæren** (**Semologien**) beskæftiger sig med de Forestillinger, den Betydning, der knytter sig til Ordlydene.

Alle Sprogvidenskabens forskellige Grene tages i Tjeneste af den **sproghistoriske Forskning** og den **sammenlignende Sprogvidenskab**, som søger at paavise Sprogenes historiske Udvikling og indbyrdes Slægtskab.

Den sproghistoriske Forskning viser, at alle Sprog undergaar Forandringer; baade Ordforraadet, Ordenes Betydning, deres Form og Maaden, hvorpaa de forbindes, forandres i Tidernes Løb.

Sammenligner man **Ordforraadet** i vore Dages Dansk med det, der fandtes i ældre Tid, vil man se, at mange gamle Ord er forsvundne og mange ny opstaaede.

Ord kan dø, fordi det, de betegner, ikke findes længere. I Middelalderen brugtes Ord som *Arnegæld* (en gammel Skat), *Madban* (en Art Fredløshed), *Højmand* (en som begraves i Høj, d. v. s. Hedning); disse Ord er forlængst gaaet af Brug. Nyere Dansk viser Eksempler paa det samme: *Svovlstikker* afløses af *Tændstikker*, og Ord som *Toupet*, *Spinet*, *Adrienne* er gaaet ud af Brug sammen med det, de betegner. — Omvendt kan nye Ord opstaa til Betegnelse af nye Ting og Forhold; Ord som *Torpedo*, *Telefon* maa selvfølgelig tilhøre den nyeste Tid.

Undertiden kan Ord fortrænge andre med samme eller omtrent samme Betydning. I Middelalderen for-

trængte nedertyske Laaneord som *blive*, *saadan*, *smuk*, *Slægt*, *Pant*, *Jomfru* danske Ord som *vorde*, *slig*, *væn*, *Æt*, *Ved*, *Mø*; omvendt fortrænger i nyeste Tid danske Ord som *Fødselsdag*, *Kvinde*, *Ynde*, *Svend*, *Ildhu* de tyske Ord *Geburtsdag*, *Frauentimmer*, *Gratie*, *Gesel*, *Begejstring*. — Lighed i Lydstof kan hjælpe til, at et Ord fortrænger et andet med lignende Betydning: *Vild* (Gunst) er opslugt af *Vilje*, *brad* (hurtig) af *brat*, *lige* (holde af) af *lide*; en Tid lang var *synke* og *sænke*, *ligge* og *lægge*, *sidde* og *sætte* nær ved at falde sammen, men nu adskilles de i dannet Tale; *hænge* — *hængte* og *hænge* — *hang* sammenblandes endnu.

Nye Ord opstaar i Regelen enten ved Afledning eller Sammensætning af Ord, som i Forvejen findes i Sproget, eller ogsaa ved Laan fra andre Sprog. *Fremtoning*, *formaalstjenlig*, *hjemlig* er Eksempler paa Ord, der i det sidste Aarhundrede er dannede paa førstnævnte Maade.

Indførte Ting og Begreber vil ofte føre det fremmede Navn med sig: *Kaffe* er et arabisk, *Te* et kinesisk, *Strejke* et engelsk Ord. Saadanne Laaneord findes i alle Kultursprog i stort Tal og giver ofte et Billede af de forskellige Kulturindflydelser, et Folk har været udsat for. Dansk optog i Middelalderen en Mængde nedertyske Ord; senere kom højtyske og franske, og i den nyeste Tid er der især indvandret internationale Ord, der er dannede af latinsk og græsk Rod: *Automobil*, *Cykel*, *Anarkist*, *Socialist* osv. Endnu rigere paa Laaneord end Dansk er Engelsk. Allerede de nordiske Vikinger gav Englænderne saa almindelige Ord som *they*, *them* (de, dem), *ill* (daarlig), *husband* (Ægtemand), *take* (tage). Senere, ved Hertug Vilhelm af Normandiets Erobring af England (1066), fik Fransk en saa overvældende Indflydelse, at det en Tid lang saa ud, som Engelsk skulde blive udryddet; det trængte sig

dog frem igen fra Underklasserne, hvor det havde holdt sig, og blev efterhaanden ogsaa den fransktalende Overklasses Sprog; men tilbage i Engelsken blev en Mængde franske Ord, som giver Engelsk et fra de andre germanske Sprog meget forskelligt Præg.

Som Modvægt mod Indvandringen af Fremmedord har man i den nyere Tid i flere Sprog søgt at danne hjemlige Ord ved Sammensætning eller ved Optagelse af gamle Ord og Dialektord.

Ogsaa **Ordenes Betydning** kan forandres gennem Tiderne.

Betydningsomraadet kan udvides gennem billedlig Brug af Ord (Metaforer); man taler om Glassets *Fod*, Bordets *Ben*, Straaets *Knæ*, Bane*legemet*, Sofaens *Ryg*, Stolens *Arme*, Flaskens *Hals*, Sømmets *Hoved*, Krukkens *Øren*. Saaledes ogsaa f. Eks. *Rod*, *Stamme*, *Gren*, *Blomst*, *Frugt*, *Kærne*. Paa denne Maade bliver ofte Ord, der betegner noget, som er knyttet til den materielle Verden, udvidede til ogsaa at kunne betegne aandelige Forhold; *grøn* kan den aandeligt umodne kaldes; *sort* og *hvid* er henholdsvis den brødefuldes og den uskyldiges Sjæl; *lav* brugtes oprindelig kun om Stedforhold, nu ogsaa om Tænkemaade og Handling.

Foruden gennem Metaforer finder Betydningsudvidelse ofte Sted gennem Metonymi, d. v. s. Overførelse af et Navn fra en Ting til en anden, som staar i bestemt Forhold til den første. Man kan drikke *Glas*, *Skaaler*, *Bægre*, egentlig naturligvis Indholdet af dem. *Radering* og *Tegning* bruges oprindelig om Virksomheden, men overføres til Produktet af Virksomheden. *Inspektion*, *Direktion*, *Regering* betegner egentlig Virksomheden, men bruges ogsaa om Personerne, som ud-

øver den. *Majestæt, Højhed, Højærværdighed* betegner oprindelig Egenskaber, men anvendes ogsaa om Personer. hvem disse Egenskaber tillægges.

Betydningsomraadet kan indskrænkes. *Lykke* brugtes oprindelig = Skæbne (kæmpe mod Lykken), nu i Regelen om den gode Skæbne; *berygtet* kunde tidligere bruges baade om det gode og det onde Ry, nu kun om det sidste. *Gæst* er egentlig samme Ord som det latinske *hostis* (Fjende); Grundbetydningen er ‚fremmed'. «Med Lov skal Land *bygges*» (d. v. s. ordnes, indrettes), hedder det i Fortalen til jydske Lov; nu bruges *bygge* næsten kun i rent materiel Betydning. *Bonde* kaldtes i ældre Tid enhver bosiddende Mand; *Mand* kan bruges i den snævrere Betydning ‚Ægtefælle'; *Hustru* svarede tidligere i Betydningsomfang til *Husbond*, men bruges nu kun i Betydningen ‚kvindelig Ægtefælle'. Gennem Kristendommen har Ord som *Bibel* (opr. = Bog), den *Onde*, den *Enbaarne*, *Fanden* (opr. = Fristeren), *Nadver*, *døbe* (opr. = dyppe) faaet indskrænket Betydning.

Tit kan et Ords Betydning efterhaanden forandres saa meget, at dets nuværende Betydningsomraade ligger helt udenfor det oprindelige. En *før* Mand var oprindelig en Mand, der var i Stand til at bevæge sig med Lethed *(fare)*, derfra: rask, kraftig, stor og stærk, svær. En *Stakkel (Stavkarl)* var den, der gik med Tiggerstaven; *elendig* er egentlig ‚landflygtig', *kvik* betød oprindelig ‚levende' (lat. *vivus*), *skikkelig* betød ‚duelig', *kaad* ‚munter'; *nedrig*, *henrykke*, *henrivende* betegnede oprindelig noget stedligt, men kan nu kun bruges om aandelige Forhold. Engelsk *knight* (Ridder) og dansk *Knægt* er oprindelig samme Ord. Ordet *mon* er egentlig et Udsagnsord = ‚vil': ‚mon han kommer', ældre ‚mon han komme'. *Fruentimmer* var egentlig ‚Fruerstue', brugtes dernæst om dennes Indhold, ‚Kvindfolket'

og til sidst om en enkelt Kvinde. Mens dette Ord, der endnu for 50 Aar siden kunde bruges = Dame, og andre Ord, f. Eks. *Madam*, i Tidens Løb har faaet nedsættende Betydning, er det gaaet omvendt med *Minister*, egl. ‚Tjener', *Skælm*, opr. ‚Slyngel', *skalkagtig*, opr. ‚slyngelagtig'. Betydningsudviklingen i de to sidste Ord skyldes spøgende Brug af dem i modsat Betydning af den oprindelige; saaledes ogsaa *Trold* og andre Kælenavne.

Lighed i Lyd mellem to Ord kan føre til, at man nærmer det enes Betydning til det andet: *hoven* (opr. = hævet) har faaet sin overførte Betydning ved Tilslutning til *Hovmod*, og *hoffærdig* sættes uvilkaarlig i Forbindelse med *Hof*, som det oprindelig intet har at gøre med; *blødsøden* er ‚blødkogt' *(syde)*, men faar under Paavirkning af *sød* Betydningen ‚sentimental'.

De enkelte Ords **Lydstof** er foranderligt gennem Tiderne: *age* har engang heddet *aka*, *Gade* — *gata*, *tabe* — *tapa*; i disse Tilfælde er der foregaaet en Lydsvækkelse. — I andre Tilfælde er Lyd helt gaaet tabt: *Horn* hed engang *horna*; i *Hjort* udtaltes tidligere [h]; i Svensk er Udtalen af [d] og [l] bortfaldet i Ord som *djup*, *ljus*; Ord som *tage*, *give* udtaltes tidligere [tagə, givə], nu altid i naturlig Tale [ta, gi]. — Nye Lyd kan udvikles: *annræ* blev i ældre Dansk til *andræ*, *bindr* blev *bindær*, *gripr* blev *gripær*. — Meget almindelig er Lydtilnærmelse (Assimilation), d. v. s. Indvirkning af en Lyd paa en anden, saaledes at den enes Artikulation nærmer sig til den andens: *samke* blev i Dansk til *sanke*, idet Læbelyden [m] blev til Bagtungelyden [ŋ] foran Bagtungelyden [k]; *hemte* blev *hente*, idet Læbelyden [m] blev til Tungespidslyden [n] foran

Tungespidslyden [t]; naar *Rod* i Ft. hedder *Rødder,* skyldes Overgangen [o] > [ø] et [i], som oprindelig fandtes i Endestavelsen; den urundede Fortungevokal [i] gjorde den rundede Bagtungevokal [o] til rundet Fortungevokal [ø]. I disse Tilfælde er det en følgende Lyd, som virker paa en foregaaende; ogsaa det omvendte kan være Tilfældet, f. Eks. naar *bjarga* bliver *bjærge* ved Paavirkning af [j] paa [a]. — Undertiden er Lydtilnærmelsen fuldstændig, saaledes at de to Lyd falder sammen til een: *friðla* > *Frille*; *litli* > *lille*; *watn* > *Vand*.

Lydudviklinger som de ovenfor nævnte skyldes for største Delen det ubevidste Hensyn til større Nemhed, mindre Anstrengelse for Taleorganerne; det er nemmere at udtale [gə] i *age* end [ka] i *aka*; *sanke* er mindre anstrengende for Taleorganerne end *samke*. Saadanne Lydudviklinger er ikke tilfældige og regelløse: samtidig med Overgangene [k] > [g] i *aka* > *age*, [t] > [ð] i *gata* > *Gade*, [p] > [b] i *tapa* > *tabe* finder vi de samme Overgange i alle andre Tilfælde, hvor [k, t, p] staar som eneste Konsonant mellem to Vokaler eller i Udlyd efter Vokal: *bak* > *Bag*, *wita* > *vide*, *gripa* > *gribe* osv.; samtidig med *bjarga* > *bjærge* finder vi [ja] > [jæ] i *hjarta* > *Hjærte*, *sjaldan* > *sjælden* osv. — Naar en Lydudvikling optræder samtidig under samme Forhold i en Række af Ord, foreligger der en Lydlov: Overgangen [ja] > [jæ] i *bjarga* > *bjærge* skyldes en gammel dansk Lydlov; Ord med [ja] i Rodstavelsen, som senere optoges i Sproget, beholdt deres [ja], f. Eks. de fra Tysk optagne *Jammer*, *Jagt* og de i nyere Tid fra Oldsproget genoptagne *Hjalte, Jarl*.

Et Sprogs Lydstof er aldrig i Hvile; hver Lydudvikling indeholder i sig Spiren til nye Lydudviklinger, idet den fremkalder nye Lydgrupperinger, f. Eks. *bergan* > *bjarga* > *bjærge*. Ofte findes de samme Lydudviklinger hos beslægtede Folk; i Tysk og Nordisk er *i*-Om-

lyden udviklet, efter at Sprogene havde skilt sig ud fra det fællesgermanske Grundsprog; baade i Dansk og i Svensk gik, efter at de to Sprog havde fjernet sig fra hinanden, [þ] i Forlyd over til [t], [ā] > [å] osv.; Nedertysk har ligesom Dansk og Svensk Overgangen [æi] > [ē] i Ord som *hedde, ved* (oldn. *hœita, wœit*), mens Højtysk bevarer Tvelyden: *heissen, weiss*. Saadanne Tilfælde viser, at Lydlovene er Udslag af Tendenser, som under visse Forhold kan komme til Udvikling, under andre ikke.

Ikke alene gennem lovmæssige Lydovergange kan Ords Lydstof forandres; ved Siden af og ofte paa tværs af Lydlovene virker der andre Kræfter, først og fremmest Sidevirkning (Analogi), d. v. s. Forandring af Ord eller Ordformer paa Grund af Erindring om andre Ord eller Ordformer. Denne Erindring kan skyldes Lighed mellem Ordenes Brug og Art, Lydstof eller Betydning. — Ord af samme Ordklasse kan paavirke hverandre: I ældre Dansk endte Navneordenes Ejeform paa —*s*, —*ar*, —*a*, —*u*. men Endelsen —*s* har ved Sidevirkning fortrængt de andre. Ved Sidevirkning fra de svage Udsagnsord har mange stærke Udsagnsord nu faaet svag Bøjning, f. Eks. *gale — galede, male — malede,* ældre *gol, mol.* — Ord af samme Rod kan paavirke hverandre: Ved Sidevirkning fra *Ran* bliver *ræne* til *rane*; *ærve* bliver *arve* under Indflydelse fra *Arv*. Forskellige Former af samme Ord kan indvirke paa hverandre: *mus — mys* bliver *Mus — Mus*; *son — sønær* bliver *Søn — Sønner*; jeg *bød*, vi *bude* bliver jeg *bød*, vi *bød(e)*. — Undertiden kan en rent lydlig Lighed mellem Ord føre til, at man omformer det ene i Retning af det andet, idet man uvilkaarlig sætter dem i Forbindelse med hinanden: Det tyske *Werkgarn* blev *Hvergarn* ved Tilslutning til *Hverdag* osv.; *fremledes* (af *led* = Vej) blev *fremdeles* ved at sættes i Forbindelse med *Del*; *endsider* (af *sider* = mindre) blev under Ind

flydelse af *sige* til *endsige*; *Kødmangergade* bliver *Købmagergade*; *Aarus* (Aamunding) bliver *Aarhus*. Især i de mindre oplystes Sprog findes der mange af den Slags Omdannelser paa Grund af Lydlighed (Folkeetymologier): *Køromselv* for *Karrusel*, *Undervisitet* for *Universitet*, *Sukkerlade* for *Chokolade*.

En særlig Form for Sidevirkning er Skriftsprogets Indvirkning paa Talesproget. Flertalsformer af Udsagnsord er for længst bortfaldne i daglig Tale, men bevares dog, takket være Skriften, undertiden i højtidelig Stil; den «bogstavrette» Udtale af *Fader*, *mig*, *dig*, *eder* vedligeholdes væsentlig gennem Skriften. I *Salg*, *Valg* udtaltes i ældre Tid [g] ikke; nu udtales det af mange; i *megen*, *egen*, *nøgen* fortrænges Udtalen [ai] og [åi] mere og mere af den bogstavrette Udtale; i *løbe*, *købe* udtales nu oftest [b], tidligere [v].

Ligesom Lydovergangene skyldes ogsaa Analogidannelserne Nemhedshensyn; det er bekvemmere at have samme Vokal i *Søn — Sønner*, *Arv — arve*; det er nemmere at bøje alle Udsagnsord efter Mønsteret *elsk-e*, *elsk-ede* end at huske den «uregelmæssige» Bøjning *gale — gol*, *faa — fik*, *komme — kom*. Forskellen mellem Lydovergangene og Analogidannelserne er den, at de første er af mere fysisk Natur, idet de er fremkaldte af den ubevidste Trang til større Nemhed for Taleorganerne; de sidste er af mere sjælelig (psykisk) Natur, idet de er fremkaldte af Erindringen om andre Ord og Ordformer og ved at udjævne Forskellighederne gør Hukommelses- og Tankearbejdet, som Talen kræver, lettere. Lydovergangene foregaar langsomt og gradvis, Sidevirkningerne (Analogidannelserne) derimod pludseligt og uden Mellemled; Lydovergangene optræder i Regelen gruppevis, Sidevirkningerne ofte enkeltvis.

De fleste Lydforandringer kan forklares som lovmæssige Lydudviklinger eller Analogidannelser; dog findes

der ogsaa andre Aarsager til Lydforandring, f. Eks. unøjagtig Opfattelse, usikker Hukommelse, især overfor Fremmedord, Forsnakkelse, som kan føre til Omstilling af Lyd, voksnes Efterligning af Børns Udtale osv.; Lydforandringer af den Art vil dog i Regelen ikke trænge igennem.

Foruden Ordforraadet, Ordenes Betydning og deres Lydstof undergaar ogsaa den Maade, hvorpaa Ordene forbindes, Forandringer. Det indoeuropæiske Grundsprog havde otte Forholdsformer (Kasus) af Navneord; nuværende Dansk og Engelsk har kun to; i Stedet for ved Formbøjning betegnes nu Ordenes indbyrdes Forhold oftest ved Forholdsord og ved bestemte Ordstillingsforhold.

Sprogspaltning. — Sprogudviklingen foregaar ikke ensartet inden for samme Sprogomraade. Engang har alle Nordboere talt eet Sprog; men dette har spaltet sig, saaledes at der nu tales forskellige Sprog i Norden, og inden for hvert af de nordiske Sprog findes flere Dialekter (Landsmaal), som atter inden for deres Omraader rummer mindre Folkemaal; hver Egn og hver By har sine sproglige Ejendommeligheder.

Ikke alene ved Dialektdannelse, men ogsaa paa anden Maade spalter Sprogene sig: Barnet taler anderledes end den voksne, Arbejdsmanden taler et andet Sprog end Embedsmanden, og Haandværkerens Sprog er forskelligt fra Sømandens; endelig har jo hvert Menneske visse Taleejendommeligheder, om ikke i anden Henseende, saa dog i Stemmeklangen; paa en vis Maade kan man sige, at hvert Menneske taler sit Sprog.

Aarsagerne til Sprogspaltningen er de samme som til Sprogudvikling overhovedet: Samme Livsvilkaar for Sproget fører til Udvikling i samme Retning, forskellige Livsvilkaar fører til forskellig sproglig Udvikling. — Ordforraadet bliver ganske naturligt et andet hos kvægavlende Bjærgboere end hos agerdyrkende Sletteboere; Fiskeren bruger i sit daglige Liv mange Ord, som er fremmede for Indlandsbonden. — Ogsaa Ordenes Betydning vil kunne udvikle sig forskelligt under forskellige Livsforhold. Dyrkes der i en Egn mest Byg, vil *Korn* kunne komme til at betyde Byg, mens *Korn* i en anden Egn af tilsvarende Grund vil betyde Hvede eller Majs; latinsk *frumentum* betød Korn; fransk *froment* betyder Hvede. For Jægeren betyder *Dyr* og *Høns* noget andet end for Naturhistorikeren. — Forskellighed i det daglige Arbejdes Art, i Ernæring, Klima osv. kan fremkalde forskellig Udvikling af Taleorganerne og deres Nervevirksomhed og derigennem forskellig Lydudvikling. Bjærgboernes Maade at aande paa er forskellig fra Sletteboernes, og dette kan medføre forskellig Udtale af visse Sproglyd. Folk, der lever under samme Klima eller Naturforhold, faar undertiden fælles Taleejendommeligheder; Sydnorsk har flere Ejendommeligheder fælles med Dansk overfor Nordnorsk; baade Engelsk og Spansk faar i Amerika en mere nasaleret Udtale end i Hjemlandene; noget bestemt har man dog endnu ikke kunnet paavise om Naturforholdenes Indflydelse paa Taleorganerne og derigennem paa Lydudviklingen.

Overfor Tilbøjeligheden til Sprogspaltning virker der imidlertid samlende Kræfter. Talen maa jo kunne forstaas af dem, den henvendes til; derfor nødes hvert Menneske mere eller mindre til at rette sin Tale efter sine Omgivelser. Barnet opgiver, efterhaanden som det vokser op, de fleste af de Bekvemmeligheder i Talen,

det har tilladt sig *(spisede, kommede)*, og retter sit Sprog efter de voksnes; Jyden, der flytter til København, opgiver en Del af sine Jydskheder og tilegner sig nogle københavnske Sprogejendommeligheder. Nødvendigheden af at blive forstaaet sætter altsaa Grænse for Sprogspaltningen. Jo stærkere Forbindelse der er mellem Mennesker, desto større Sandsynlighed er der for, at de vil udvikle fælles sproglige Ejendommeligheder, og jo større Kløft der er, desto mere vil Udviklingen gaa i forskellige Retninger. De sociale, politiske og geografiske Grænser er ofte ogsaa Sproggrænser. Medlemmerne af samme Familie har tit fælles Sprogejendommeligheder, navnlig i Ordanvendelsen. Landsbyerne, Sognene og Herrederne dannede i gammel Tid mere afsluttede Samfund end nu; Fællesdyrkningen af Jorden, den fælles Kirke og det fælles Ting virker samlende indadtil og afgrænsende udadtil; i Overensstemmelse dermed finder man, at Landsby-, Sogne- og Herredsgrænserne ofte ogsaa danner Grænserne for sproglige Ejendommeligheder.

Under en stadig Kamp mellem de samlende og spredende Kræfter faar de sproglige Ejendommeligheder, der udvikles, snart større, snart mindre Udbredelse eller gaar helt tabt igen. Udvikles der flere fælles Sprogejendommeligheder indenfor en Del af et Sprogomraade, siges denne Del at tale en særlig Dialekt. Svarende til de tre Hovedlandskaber med hver sit Ting og hver sin Lov udvikledes i Middelalderen de tre Hovedlandsmaal Jydsk, Ødansk og Skaansk. De jydske Maal danner tilsammen en Enhed over for de ødanske, selv om de enkelte jydske Maal ofte har Ejendommeligheder fælles med ødanske eller f. Eks. med svenske Maal. Jo skarpere politiske og geografiske Grænser, desto stærkere Dialektdannelse. Inden for det lille Grækenland med dets ved Bjærge adskilte Dale og talrige Smaastater ud-

viklede sig i Oldtiden skarpt adskilte Dialekter; modsat er Dialektdannelsen kun ringe indenfor det store slaviske Sprogomraade, der væsentlig bestaar af Slettelande. — Ved videre Udvikling kan Dialekterne fjærne sig saa meget fra hverandre, at de bliver til Sprog. Grænsen mellem Dialekt og Sprog er flydende; Dansk og Svensk var i sin Tid to nordiske Dialekter; nu regnes de — til Dels paa Grund af de politiske Forhold — for to Sprog, men sproglig set kan man endnu forsvare at kalde dem to Landsmaal inden for samme Sprog. Verdenssproget Engelsk var oprindelig en frisisk Dialekt.

Jo højere et Folk naar i Kultur, desto større Magt vil de samlende Kræfter i Sprogudviklingen faa overfor de splittende. Overfor Dialektdannelsen vil den livligere Forbindelse mellem Folkets forskellige Dele og den dermed følgende Trang til sprogligt Fællesskab virke i Retning af sproglig Enhed. En enkelt Dialekt vil da af særlige Grunde kunne faa Overvægten over de andre. I Oldtidens Grækenland trængte Attisk paa Grund af Athens høje Kultur de andre Dialekter tilbage i Litteraturen og blev i den alexandrinske Tid et Verdenssprog; i Italien blev den oprindelig ubetydelige latinske Dialekt paa Grund af Roms politiske Magtudvidelse Sejrherre over de andre italienske Sprog og senere et Verdenssprog.

I særlig Grad vil Skriftsproget, hvor et saadant haves og spiller en Rolle, virke fremmende paa den sproglige Enhedsbevægelse. — Mens Talen dør, i samme Øjeblik som den fødes, er Skriften blivende. Den ene skrivende lærer af den anden; Skrivemaaden i et Haandskrift paavirker dens Skrivemaade, som afskriver det; mere og mere søger Forfatterne at bringe Enhed til Veje i Skriften, og især virker de trykte Bøger, som spredes i talrige ens trykte Eksemplarer, i Retning af skriftsproglig Enhed. — Det næste Skridt er, at Skrift-

sproget paavirker Talesproget, og dette sker, naar Læsning kommer til at spille en betydelig Rolle. Først lemper de litterært dannede deres Tale efter Skriftsproget; senere vil deres Sprog brede sig til andre, dels fordi det anses for fint, dels fordi det som Fællessprog er praktisk og indeholder talrige Ord, navnlig Betegnelser for Abstraktioner, som Landsmaalene mangler. I Danmark kan vi følge Udviklingen henimod et fælles Skriftsprog allerede fra de ældste Haandskrifter (c. 1300), og fra Reformationstiden har vi et fælles Litteratursprog, der i sig har optaget Bestanddele fra alle Landsmaalene, mest fra Sjællandsk. Kun langsomt udvikler dog Rigsmaalet sig paa Grundlag af Litteratursproget; først hen i det 18. Aarh. kan man sige, at de fleste dannede taler Rigsmaal. Endnu den Dag i Dag findes Lands- eller Bymaalsejendommeligheder i saa godt som alles Tale, og ikke altid kan en rigsgyldig Udtale af et Ord fastslaas; men den stigende Forbindelse mellem Landsdelene, Skoleundervisningen og Læsningen paa Rigssproget giver i vore Dage dette en stærk Overvægt over Landsmaalene, som mere og mere trænges tilbage, stadig dog saaledes, at de giver Bidrag til Rigsmaalets Udvikling.

Den indoeuropæiske Sprogæt.

Der tales over hele Jorden mange Hundrede Sprog. Den sammenlignende Sprogvidenskab, som undersøger Sprogenes indbyrdes Slægtskab og Udviklingsgang, grundlagdes i Begyndelsen af det 19. Aarh. af Danskeren Rask og Tyskeren Bopp. Mens man før vilkaarligt

havde sammenlignet Ord i et Sprog med lignende Ord i et andet, søgte Rask og Bopp først og fremmest tilbage til den ældste Skikkelse, i hvilken de forskellige Sprog forelaa; de sammenlignede f. Eks. ikke Dansk og Engelsk, men Oldnordisk og Oldengelsk, og ved Sammenligningen gik de ud fra Sprogbygningen, Grammatikken, ikke fra de enkelte Ord. Paa denne Maade saa man, at Engelsk trods de mange Ord, der stemmer med Latin og Fransk, dog ikke er et romansk Sprog, men et germansk, nærmere beslægtet med Tysk og Dansk end med Fransk og Latin; hele det grammatiske System i Oldengelsk er nemlig nær beslægtet med det grammatiske System i Oldtysk og Oldnordisk, men staar fjærnt fra de romanske Sprogs Grammatik, og ogsaa Ordforraadet er i Oldengelsk rent germansk.

Den sammenlignende Sprogvidenskab har paavist, at de fleste europæiske og nogle asiatiske Sprog er beslægtede indbyrdes, d. v. s. at de nedstammer fra samme Sprog, det indoeuropæiske Grundsprog. Foruden den indoeuropæiske Sprogæt findes talrige andre Sprogætter, hvis indbyrdes Slægtskab man hidtil ikke har kunnet paavise. I Europa hører Lappernes, Finnernes, Esternes og Magyarernes Sprog sammen til den finske Sprogæt; Tyrkernes og Folkevandringstidens Hunners Sprog hører til en anden Sprogæt; Jødernes Sprog hører til den semitiske Sprogæt, som ogsaa rummer andre af Østens Oldtidssprog, f. Eks. Arabisk, Fønikisk og Assyrisk.

Hvor **det indoeuropæiske Grundsprog** har været talt, vides ikke, og der er intet bevaret af det; længe før den historiske Tids Begyndelse har Folket, der talte det, delt sig i flere Folk, og det indoeuropæiske Grundsprog har delt sig i flere Sprog, som atter har delt sig og derved er blevet Stamsprog for forskellige Sprogfamilier. Til den indoeuropæiske Sprogæt hører følgende Sprogfamilier:

1) **Arisk,** som falder i to Grupper: a) de indiske, b) de iranske Sprog. Til den indiske Gruppe hører talrige Sprog, som tales eller taltes i Forindien; uddøde er: *Vedasproget*, i hvilket Indernes hellige Bøger er skrevne, de ældste et Par Tusinde Aar før vor Tidsregning, *Sanskrit*, i hvilket vi har en rig Litteratur fra Aarhundrederne paa begge Sider af Kristi Fødsel, og *Pali*, som blev Buddismens hellige Sprog; Sanskrit og Pali anvendes endnu som Skriftsprog. Til de nyere indiske Sprog hører bl. a. *Zigøjnersproget*. — Til den iranske Gruppe hører bl. a. *Avestasproget*, i hvilket Persernes hellige Bøger er skrevne, og *Nypersisk*.

2) **Armenisk**, kun eet Sprog, som tales i Armenien og spredt i Lilleasien og Sydøsteuropa.

3) **Albanesisk**, ligeledes kun eet Sprog, som tales paa Vestkysten af Balkanhalvøen.

4) **Slavisk**, som falder i to Grupper, de østslaviske Sprog: *Russisk*, *Bulgarsk*, *Serbisk*, *Slovensk*, og de vestslaviske, af hvilke de vigtigste er *Tsjekkisk* og *Polsk*. Venderne, som de Danske kæmpede med i Middelalderen, var Slaver; dengang boede der Slaver langs hele Østersøens Sydkyst, men nu er de fortrængt derfra af Tyskerne.

5) Nær beslægtede med de slaviske er de **baltiske Sprog:** *Litauisk*, *Lettisk* og det uddøde *Preussisk*; de hører hjemme ved Østersøens Kyst fra Lifland til ind i Østpreussen.

6) **Græsk**, kun eet Sprog, som hører hjemme i Grækenland; i Oldtiden blev det efter Alexander den Stores Tid Litteratursprog og dannet Talesprog i Landene om det østlige Middelhav; *Nygræsk* tales foruden i Grækenland ogsaa spredt paa andre Dele af Balkanhalvøen.

7) De **italiske Sprog,** af hvilke i Oldtiden *Latin* blev det vigtigste; fra Latin stammer de romanske

Sprog: *Italiensk*, *Spansk*, *Portugisisk*, *Provençalsk* (i Sydfrankrig), *Fransk*, *Rumænsk*.

8) **Keltisk.** De keltiske Sprog var i Oldtiden meget udbredte; de taltes paa Kristi Fødsels Tid i Storbritannien og Irland, Gallien (Frankrig og Schweitz), Norditalien, Dele af Sydtyskland, Bøhmen, Østrig, Ungarn og Balkanhalvøen samt i Galatien i Lilleasien. Først Romerne og senere Germanerne fortrængte og underkuede Kelterne, saa der nu kun findes faa Rester af deres Sprog. *Gælisk* tales i Irland, Skotland og paa Man; *Kymrisk* tales i Wales og *Bretonsk* i en Del af Bretagne.

9) **Germansk** (se nedenfor).

Disse ni Sprogfamilier nedstammer som ovenfor nævnt fra det indoeuropæiske Grundsprog, og ligesom Dialekterne i et Sprog grupperer sig forskelligt med Hensyn til forskellige sproglige Forhold, saaledes danner ogsaa de indoeuropæiske Sprogfamilier forskellige Grupper overfor de forskellige sproglige Fænomener. — Paa visse Punkter danner de fem førstnævnte Sprogfamilier en Enhed overfor de andre og kaldes de østindoeuropæiske eller — med Avestasprogets Ord for 100 — Satemsprogene, mens de andre kaldes de vestindoeuropæiske Sprog eller — med det latinske Ord for 100 — Centumsprogene. — Med Hensyn til Ordforraadet danner de europæiske Sprog til Dels en Enhed overfor de asiatiske; baade i Germansk, Keltisk, Latin, Græsk og Slavisk findes Ord af de Rødder, som vi har i de danske Ord *meje*, *male*, *saa*, *malke*, *Korn* o. a., medens disse Rødder ikke findes i Arisk.

Den germanske Sprogfamilie.

Det germanske Stamfolk har formodentlig boet i det sydlige Skandinavien og langs Østersøens sydlige og vestlige Kyst. Derfra har Germanerne bredt sig, især mod Syd og mod Vest, og da Romerne kom i Forbindelse med dem (Marius, Cæsar), var de delte i mange Stammer, men dannede sproglig set endnu væsentlig en Enhed. Det urgermanske Sprog havde da for længst udviklet talrige Ejendommeligheder, som skilte det fra de andre indoeuropæiske Sprog, men først i Aarhundrederne efter Kristi Fødsel udviklede der sig indenfor Urgermansk udprægede Dialektforskelligheder, som førte til en Spaltning i tre Grene: Vestgermansk, Østgermansk eller Gotisk og Nordgermansk eller Nordisk[1]).

I. De **vestgermanske Sprog** taltes ved Kristi Fødsels Tid mellem Rinen og Elben. De omfatter:

A. En nordlig Gren, *Engelsk-Frisisk*. Engelsk nedstammer fra Oldengelsk (Angelsaksisk), som i det 5. Aarh. e. Kr. førtes over til England fra Fastlandet af Angler, Sakser og «Jyder». — Frisisk taltes af en sammenhængende Befolkning langs Vesterhavets Kyst fra Sønderjylland til ned i Holland, men er nu indskrænket til Sønderjyllands Sydvestkyst med de udenfor liggende Øer, nogle Punkter i Oldenburg og det hollandske Vestfriesland.

B. En sydlig Gren, *Tysk*, som falder i to Dele. a. *Hollandsk-Nedertysk* mod Nord, hvortil hører 1) *Hollandsk Flamsk* (opr. *Nederfrankisk*) i Holland

[1]) Da Gotisk og Nordisk paa flere Punkter stemmer overens overfor Vestgermansk, sammenfattes de undertiden til een Gruppe, som da kaldes Østgermansk.

og en Del af Belgien; 2) *Nedertysk* (opr. *Nedersaksisk*) i en stor Del af Nordtyskland. I Middelalderen var der en stor Litteratur paa Nedertysk (*Plattysk*), men efter Reformationen fortrængtes Plattysk af Højtysk som Litteratursprog og ogsaa mere og mere som det dannede Talesprog. — Den engelsk-frisiske og den nedertyske Gren staar hinanden nær paa flere Punkter overfor b. *Højtysk*, som i Oldtiden og Middelalderen taltes i mange Dialekter i Sydtyskland, Syd for det nedertyske Sprogomraade. Det moderne tyske Skriftsprog og dannede Talesprog, *Nyhøjtysk*, er væsentlig skabt af Luther paa Grundlag af hans saksiske Hjemstavns Sprog, og de andre højtyske Maal (*Alemanisk, Bajersk, Øvrefrankisk* o. a.) sank ned til at blive Dialekter, som endnu tales af Almuen i Sydtyskland.

II. De **østgermanske** eller **gotiske Sprog** taltes ved Kristi Fødsels Tid ved Oder og Weichsel. I Folkevandringstiden drog Goterne mod Syd og Vest, og deres oprindelige Bosteder blev besatte af Slaver, som kom østfra. Nu er alle de gotiske Folk gaaet til Grunde og de gotiske Sprog uddøde. *Visigoterne (Vestgoterne)* naaede c. 400 til Sydfrankring, hvor de blev undertvunget af Merovingerne og deres Sprog fortrængt af Provençalsk og Fransk, og til Spanien, hvor de gik op i den romanske Befolkning og senere trængtes tilbage af Maurerne. Paa Visigotisk er det vigtigste gotiske Sprogminde, nemlig et Haandskrift fra c. 500 af Wulfilas gotiske Bibeloversættelse fra c. 375. — *Austrogoterne (Østgoterne)* havde deres Storhedstid i Italien c. 500, men blev c. 550 overvundne af den østromerske Kejser Justinian. Rester af deres Sprog har holdt sig paa Krim til c. 1800. — Ogsaa *Burgunder*, *Vandaler* og andre østgermanske Folk gik til Grunde i Folkevandringstiden uden at efterlade andre Sprogminder end nogle Navne.

III. **Nordgermansk** eller **Nordisk** taltes over den beboede Del af Skandinavien og Danmark. Fra det 9.—10. Aarh. begynder Sproget at spalte sig i en vestnordisk Gren, *Norsk-Islandsk*, og en østnordisk Gren, *Dansk-Svensk*.

Af de Ejendommeligheder, ved hvilke det urgermanske Grundsprog skilte sig ud fra de andre indoeuropæiske Sprog, maa først og fremmest nævnes **den germanske Lydforskydning**, ved hvilken de fra det indoeuropæiske Grundsprog overleverede Konsonanter undergik Forandringer. — De oprindelige ustemte Lukkelyd [p, t, k] blev forskudt til de ustemte aabne Lyd [f, þ, h][1]); disse Lyd fandtes ikke i det indoeuropæiske Grundsprog. — [p] > [f]: græsk *pod-a*, lat. *ped-em*, men tysk *Fuss*, eng. *foot*, da. *Fod*; græsk *patr-a*, lat. *patr-em*, men tysk *Vater*, eng. *father*, da. *Fader*; lat. *pisc-em*, men tysk *Fisch*, eng. *fish*, da. *Fisk*; lat. *pecu*, men eng. *fee*, tysk *Vieh*, da. *Fæ*. — [t] > [þ], som senere paa Tysk blev [d], paa Dansk [t] eller [d]; græsk *treis*, lat. *tres*, men eng. *three*, ty. *drei*, ældre dansk *thre*[2]), nyda. *tre*; græsk *ty*, lat. *tu*, men eng. *thou*, ty. *du*, ældre da. *thu*, nyda. *du*; lat. *tonare*, men eng. *thunder*, ty. *donnern* (sml. oldnord. *Þórr*: Gudenavnet Tor). — [k] > [h]: græsk *he-kat-on*, lat. *centum*[3]), men eng. *hund-red*, ty. *hund-ert*, da. *hund-rede*; græsk *ker-as*, lat. *cornu*, men eng., ty., da. *Horn*; lat. *cor* (fransk *coeur*), men eng. *heart*, ty. *Hertz*, da. *Hjærte*; lat. *collum*, men ty., da. *Hals*;

---

[1]) [h] udtaltes oprindelig som en virkelig Konsonant (græsk χ, dansk *g* i *ægte*), ikke som et blot og bart Pust saaledes som i nuværende Dansk.

[2]) Ældre da. *th* betegner [þ] og [ð].

[3]) Lat. *c* betegner [k].

græsk *kyon*, lat. *canis*, men eng. *hound*, ty., da. *Hund*; lat. *celare*, da. *hæle*; græsk *kalamos*, lat. *calmus*, da. *Halm*.

Samtidig med Forskydningen af [p, t, k] til [f, þ, h] undergik ogsaa de øvrige Konsonantrækker Forskydninger. Saaledes blev indoeuropæisk [b, d, g] til germansk [p, t, k][1]). — [b] > [p]: lat. *turba*, oldnord. *þorp* (Flok, Skare), da. *Torp*; lat. *labi* (glide), eng. *sleep* (sove). — [d] > [t]: lat. *duo*, eng. *two*, da. *to*; lat. *domus*, eng. *timber*, da. *Tømmer*; lat. *edere*, oldnord. *eta* (da. *æde*). — [g] > [k]: lat. *genu*, eng. *knee*, ty. *Knie*, da. *Knæ*; lat. *gelu*, da. *Kulde*; lat. *genus*, da. *Køn*.

Da de latinske Laaneord i germanske Sprog mangler, men de germanske Laaneord i Latin har Lydforskydningen, maa denne have fundet Sted, før Germanerne traf sammen med Romerne.

Paavisningen af den germanske Lydforskydningslov, et af den sammenlignende Sprogvidenskabs tidligste og smukkeste Resultater, skyldes Danskeren Rask og Tyskeren Grimm. En Række af tilsyneladende Undtagelser blev senere forklarede paa lovmæssig Maade af Danskeren Verner, der viste, at de ved Forskydning af [p, t, k] opstaaede [f, þ, h] samt [s] gik over til de tilsvarende stemte Lyd [b, ð, g, z], naar den foregaaende Vokal ikke oprindelig havde Hovedtryk; derfor behandles f. Eks. Ordene for *Fader* og *Broder* (lat. *pater*, *frater*) forskelligt i Germansk, idet det første oprindelig havde Tryk paa Endestavelsen, det sidste paa Rodstavelsen: *fapér* > *faðér* > *fáðer*, hvorimod *bróþer* beholdt [þ], da dette Ord oprindelig havde Tryk paa den foregaaende

[1]) Forskellen mellem [b, d, g] og [p, t, k] var oprindelig den, at de første var stemte, de sidste ustemte, og saaledes er Forholdet endnu i de fleste Sprog; i Dansk er dog nu begge Rækker ustemte, og Forskellen er den, at [p, t, k] udtales med kraftigere Udaanding og et Pust efter Konsonanten.

Vokal; i Tysk ses endnu Forskellen: *Vater — Bruder*, men i Dansk er den i dette som i de andre Tilfælde udjævnet; i ældre Sprog ses dog undertiden Vekselen mellem den stemte og den ustemte Lyd; Fortid af *slaa* hedder f. Eks. i ældre Dansk *slo* (< *sloh*), Ft. *sloghæ*[1]) med oprindeligt Hovedtryk paa sidste Stavelse.

Foruden gennem Lydforskydningen fjærnede det fællesgermanske Grundsprog sig ogsaa paa anden Maade fra de øvrige indoeuropæiske Sprog. Mens Accenten i det indoeuropæiske Ursprog var fri, d. v. s. efter bestemte Regler kunde hvile paa forskellige Dele af de forskellige Ord og i mange Ord skiftede fra Roden til Endelsen (f. Eks. det græske Ord for *Fod:* Gf. *póda*, Ef. *podós*), saa gennemførtes i Urgermansk den Lov, at Trykket altid kom til at hvile paa Rodstavelsen (i Navne- og Tillægsord med Forstavelse og i Udsagnsord afledede af dem dog paa Forstavelsen). Følgen af denne i de germanske Sprog faste Accentuering af første Stavelse blev, at Ordenes følgende, trykløse Stavelser blev udsatte for at svækkes, saaledes at navnlig Bøjningsendelser blev afslebne.

Fælles for de germanske Sprog er endvidere Udviklingen af den ‚svage' Fortidsbøjning af Udsagnsord: eng. *live — lived*, ty. *leben — lebte*, da. *leve — levede;* den svage Fortidsbøjning er efterhaanden i de germanske Sprog blevet den regelmæssige, som mere og mere fortrænger den stærke.

Af den indoeuropæiske Lideform (Passiv) findes i de germanske Sprog kun svage Spor.

Endelig udvikledes i Urgermansk den ‚svage' Bøjning af Tillægsord: da. den *god-e;* ty. der *gut-e*; Engelsk har tabt den igen.

[1]) Ældre da. *gh* betegner [g].

II.

Urnordisk og Oldnordisk.

Urnordisk.

(400—800.)

Hvornaar de nordiske Sprogs Stamsprog, **Urnordisk,** begyndte som en særlig Dialekt at skille sig ud fra det fællesgermanske Grundsprog, vides ikke, lige saa lidt som det kan afgøres, hvornaar germanske Folk først bosatte sig i Norden.

Den sproghistorisk set ældste Kilde for vort Kendskab til nordisk Sprog — og ved Siden af germanske Ord i latinske og græske Forfatteres Skrifter den ældste Kilde for Kendskab til germansk Sprog overhovedet — er en Del Laaneord, som i de første Aarhundreder e. Kr. Lapper og Finner optog fra deres germanske Naboer, og som findes endnu i Lappisk og Finsk. Paa den Tid, da disse Laaneord optoges, var Spaltningen af det germanske Grundsprog i tre Grene næppe nok fuldbyrdet.

Fra Norden selv er de ældste Sprogminder **Runeindskrifterne.**

Runeskriften er en særlig germansk Bogstavskrift[1]),

[1]) Ordet *Run(e)* betød egentlig Hemmelighed; Germanerne har formodentlig brugt Ordet om Trylletegn, som de indridsede i Træ, og derfra er Ordet overført til Bogstavskriften. Brugen af Runer som Trylletegn er velkendt fra den nordiske Oldtid og Middelalder (Hávamál, Folkeviser.)

som er dannet paa Grundlag af det latinske Alfabet; den maa være opstaaet i det første eller andet Aarh. e. Kr. i en eller anden germansk Stamme, som har staaet i Forbindelse med Romerne, og den har bredt sig til de øvrige germanske Folk. Der er fundet Runeindskrifter paa Nordisk, Engelsk, Tysk og Gotisk, i Skandinavien, England, Tyskland, Østfrankrig og Vestrusland. Det ældre Runealfabet, som var fælles for alle Germaner, bestod af 24 Tegn, hvert med sit Navn og inddelte i tre «Ætter». Nogle Afvigelser fra det latinske Alfabet fremkom derved, at det germanske Lydsystem ikke ganske faldt sammen med det latinske; Germanerne manglede f. Eks. den lukkede [d]-Lyd og anvendte derfor det latinske D i Formen ᚦ som Tegn for den aabne ustemte Lyd [þ]. Runeformernes Forskelligheder fra de latinske Bogstavformer forklares derved, at Germanerne oprindelig benyttede Runerne til Indridsning i Trætavler. Da Snittene i disse maatte gaa paa tværs af Træets Taver for at kunne ses, undgik man alle vandrette Linier; runde Linier, der er vanskelige at ridse, forandredes til brækkede rette, og tillige fulgte man den Regel, at Bistavene ikke maatte gaa op over Hovedstavene. Derfor fik det latinske A Formen ᚨ, B blev ᛒ, C — ᚲ (k), D — ᚦ, E — ᛖ, F — ᚠ, H — ᚺ, L — ᛚ, M — ᛗ, O — ᛟ, R — ᚱ, S — ᛋ, T — ᛏ, U — ᚢ. — Et Minde om, at Germanernes ældste Skrift blev indridset i Træ, har vi endnu i Ordene *Bog* og *Bogstav,* d. v. s. Bøg og Bøgestav; men af Trætavler med Runeindskrift er ingen bevaret.

De nordiske Indskrifter med det ældre Runealfabet stammer fra Tiden 300—800 e. Kr.; de er indristede i Vaaben, Smykker og lignende Genstande, af hvilke de ældste er fundne i Moser paa Fyn og i Sønderjylland. Runeindskrifter paa Stene findes fra Slutningen af Perioden i Norge og Sverige, men ikke i Danmark. Der kendes

i alt noget over hundrede Indskrifter med de ældre Runer; de er alle meget korte, paa eet eller faa Ord, og mange af dem er uforstaaelige. Berømtest er Indskriften paa det 1734 fundne og 1802 stjaalne Guldhorn fra Gallehus ved Tønder (c. 400 e. Kr.):

ek hlewagastiR holtiŋaR horna tawiðō [1]).

Sammenligner man den nordiske Guldhornsindskrift med de ældste kendte Sprogminder fra de øvrige germanske Sprog, viser det sig, at dens Sprogform staar paa et meget gammelt Trin; den er f. Eks. i det hele ældre end Sproget i Wulfilas gotiske Bibeloversættelse. Dog falder den ikke ganske sammen med det fællesgermanske Ursprog: Nævneformsendelsen [R] i *gastiR* og *holtiŋaR* er udviklet af et urgermansk [z]; i Østgermansk og Vestgermansk findes Udviklingen [z] > [R] i Udlyd ikke [2]).

Ligesom Guldhornsindskriften viser ogsaa de øvrige nordiske Runeindskrifter fra den ældste Tid en Sprogform, som endnu ikke har fjærnet sig langt fra det urgermanske Trin [3]).

Sproget i Indskrifterne med det ældre Runealfabet,

---

[1]) R (Runen ᛉ, senere ᚱ), betegner en fra det almindelige Tungespids-[r] (Runen ᚱ) forskellig Lyd, som er udviklet af urgermansk [z]; h betegner en virkelig Konsonant [χ] (jvf. Side 20, Note 1); om de øvrige Lydtegns Betydning se Fortalen. Indskriftens enkelte Ord forklares i Kommentaren.

[2]) I finske Ord, f. Eks. *kunungas*, og i lappiske Ord. f. Eks. *svainas* (Svend), der i ældgammel Tid er laante fra germanske Naboer, findes endnu *s* i Udlyd.

[3]) Blandt særlig nordiske Ejendommeligheder, som allerede de ældste Indskrifter viser, kan foruden Overgangen [z] > [R] nævnes 1) Overgangen [æ] > [ā] i trykstærk Stavelse, f. Eks. *mārir* (berømt), jvf. got. *mērs*; 2) Udviklingen af [w] til [ggw] og [j] til [ggj]: oldn. *hǫggva*, jvf. ty. *hauen*; *þriggja*, Ef. af *þrir* (tre), jvf. ty. *drei*.

d. v. s. til omtrent 800, er ens over hele Norden og ligger til Grund for de senere nordiske Sprog; det er altsaa urnordisk. De vigtigste Ejendommeligheder, som det ældste Urnordisk viser overfor de senere Udviklinger, er følgende:

1) De gamle Stammeudlyd [a, i, u] i Navneordene er bevarede: *haðulaikaʀ* (Egennavn, egl. ‚Kampleg'), senere *håðlæikr*; *stainaʀ* (Sten), senere *stœinn*; *horna*, senere *horn*; *gastiʀ*, senere *gœstr*.

2) [ō] i tryksvag Endestavelse er endnu ikke blevet [ă]: *tawiðō*, jvf. senere *heyr-ða*; *rūnōʀ*, senere *rūnar*.

3) *u*-Omlyd, *i*-Omlyd og Brydning er ikke indtraadte: *haðulaikaʀ*, senere *håðlæikr*; *hariwulfs*, senere *hærjulvs*; *erilar*, senere *jarl*.

4) [w] er bevaret i Forlyd foran [u] og [o]: *(hari)wulfs*, senere *(hærj)ulfs*; jvf. tysk *Wolf*.

5) [j] bevares i Forlyd: *jāra* (et Aar), senere *ār*; jvf. tysk *Jahr*.

6) [g, ð] bevares i Forlyd: *gastiʀ*, senere *gœstr*; *ðagaʀ*, senere *dagr*.

7) [n] bevares i Udlyd i trykløs Endestavelse, f. Eks. i Navnemaade *(dōmjan*, senere *døma)* og 3. Pers. Ft. af Udsagnsord og i Forholdsordet *an*, senere *ā*; jvf. tysk *an*.

8) Det af urgerm. [z] opstaaede [ʀ] holdes adskilt fra det oprindelige [r].

Oldnordisk [1]).

(800—1050.)

Nordisk Sprog i Vikingetiden (800—1050) kendes fra flere og fyldigere Kilder end Urnordisk. Nordiske Navne findes i udenlandske Skrifter, og nordiske Laaneord optages allerede før Vikingetiden fra Norsk i Irsk, efter det russiske Riges Grundlæggelse ved Svenskere (862) fra Svensk i Russisk, og i de Danskes Herretid i England, c. 900—1050, fra Dansk i Engelsk. Dertil kommer af hjemlige Kilder de ældste norsk-islandske Skjalde- og Eddadigte, som dog først er opskrevne senere, og endelig den vigtigste Kilde, de talrige Indskrifter paa Runestene, som findes over hele Norden, i Sverige alene omtrent 2000, i Danmark over 200, de fleste og vigtigste fra Tiden 950—1050 [2]).

Skikken at riste Runer paa Stene, oftest til Minde om afdøde, er maaske kun en videre Udvikling af den ældgamle Skik at rejse Bautastene uden Indskrift over afdøde. I Danmark er de ældste Runestene fra c. 800; i Sverige og Norge har man Runestene fra ældre Tid; de islandske Stene er sene. Runestenene kan være indtil 7—8 Alen høje; Indristningen, der oftest foretoges af faglærte Kunstnere, udførtes ved Hjælp af Mejsel og er tit meget kunstfærdig. Skriften stod undertiden vandret eller langs Stenens Rand, oftest dog lodret og hyppig i Plovfurelinie. Indskriften var omgivet af Rammefurer;

---

[1]) Ordet Oldnordisk bruges her stadig om det virkelig oldnordiske Sprog, d. v. s. det fællesnordiske Sprog i Tiden nærmest før Sprogspaltningen, ikke om Norsk-Islandsk i den ældre Middelalder (1050—1350), der her kaldes Vestnordisk modsat Østnordisk, d. v. s. Dansk-Svensk i samme Tid.

[2]) De danske Runestensindskrifter findes afbildede og fortolkede i Wimmer: De danske Runemindesmærker.

billedlig Udsmykning af Stenene var ikke ualmindelig og findes f. Eks. paa den store Jellingesten. Tit indeholder Indskrifterne kun eet eller faa Ord; ofte er de dog længere, idet de baade nævner den afdødes Navn og omtaler hans Livsforhold, og ogsaa nævner dens Navn, som rejste Stenen. Nogle Indskrifter er paa stavrimede Vers. Undertiden stilles Runemindesmærket under Tors Beskyttelse, enten ved at hans Navn paakaldes i Indskriften mod den, som vil ødelægge Gravmindet, eller ved at Hammertegnet indristes paa Stenen. Svarende dertil kan man paa Runestene fra den kristne Tid finde Paakaldelse af Kristus, Maria og Helgene, eller Korstegnet.

Det Alfabet, med hvilket de fleste Runestensindskrifter er ristede, er ikke saa lidt forskelligt fra det ældre Runealfabet: flere Runers Form er bleven ændret, og mens det ældre Alfabet var paa 24 Tegn, er det yngre kun paa 16. Aarsagen hertil er især Sprogets Forandringer. F. Eks. bortfaldt de gamle Runetegn for [ð] og [g], da disse aabne Lyd i Forlyd gik over til de lukkede [d] og [g], der kom til at betegnes med Runerne for [t] og [k]. Den gamle [a]-Rune hed *ansuʀ* (As), men senere blev *ansuʀ* ved Bortfald af Stammeudlyden [u] og Udjævning af Endekonsonanterne til *ąss*, hvor en Rest af det gamle [n] holdt sig i Form af en nasaleret Udtale[1]) af [a]; da den Lyd, som Runen betegner, er den første Lyd i Runenavnet, kom den gamle [a]-Rune nu til at betegne Næselyden [ą]. Samtidig hermed er den gamle Rune for [i, j] gaaet over til at betegne [a], idet dens Navn *jara* (Aar) ved Bortkastelse af Stammeudlyden [a] og [j] i Forlyd er blevet til *ār*. Vi faar saaledes i det yngre Alfabet to *a* Tegn, nemlig ᚬ for

[1]) En Næsevokal eller nasaleret Vokal er en saadan, ved hvis Udtale Luften strømmer ud baade gennem Næse og Mund.

det nasalerede [ą] og ᚪ for det rene [a]. Paa lignende Maade gik det ogsaa med andre Runetegn.

Mens det ældre Runealfabet var fællesgermansk, er det yngre særlig nordisk. Dets 16 Tegn er ligesom det ældre Alfabets delte i tre Ætter:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ : ᚷ ᚹ ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ : ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ ᛏ.
f u þ ą r k h n i a s t b l m R.

Lydbetegnelsen med dette Alfabet maa naturligvis være meget mangelfuld; særlig gælder dette for Vokalernes Vedkommende, idet der til at betegne dem kun findes fire Tegn, af hvilke endda de to betegner *a*-Lyd. De Lyd, som ikke har eget Tegn, betegnes ved Runerne for de nærliggende Lyd; saaledes betegner ᚠ baade [f] og [v], ᚢ baade [u] og [o, y, ø, w], ᚦ baade [þ] og [ð], ᚲ baade [k] og [g, ng], ᛁ baade [i] og [j, e, æ], ᚪ baade [a] og [å, æ], ᛏ baade [t] og [d, nd], ᛒ baade [b] og [mb, p]. Indskriften paa den lille Jellingesten ser saaledes ud:

ᚴᚢᚱᛘᛦ : ᚴᚢᚾᚢᚱᛦ : ᚴᚪᚱᚦᛁ : ᚴᚢᛒᛚ : ᚦᚢᛋᛁ : ᚪᚠᛏ :
kurmR kunukR karþi kubl þusi aft
ᚦᚢᚱᚢᛁ : ᚴᚢᚾᚢ : ᛋᛁᚾᚪ : ᛏᚪᚾᛘᛅᚱᚴᛅᛦ : ᛒᚢᛏ,
þurui kunu sina tanmarkaR but,

men vilde med Benyttelse af det latinske Alfabet se ud som angivet Side 30. I nedenstaaende Runeindskrifter er Runerne gengivne ved latinske Bogstaver, saaledes at der i hvert enkelt Tilfælde anvendes det Bogstav, som nærmest gengiver Runens Lydværdi paa det paagældende Sted[1]).

[1]) Ved Siden af det almindelige latinske Alfabet benyttes ogsaa de i Fortalen angivne og forklarede Lydtegn. Forklaring af de enkelte Indskrifter findes i Kommentaren. Runeindskrifterne er tagne fra Wimmer: De danske Runemindesmærker.

Snoldelevstenen.

(Sjælland, c. 800.)

Gunnwalds stæinn, sunaR Hrōalds, þulaR ą̄ Salhåugum.

Flemløsestenen.

(Fyn, c. 800.)

Æft Rōulv stændR stæinn sāsi, es was NoRa goði; sattu syniR æftiR.

Glavendrupstenen.

(Fyn, c. 900.)

Ragnhildr satti stæin þąnnsi öft Alla Sålwa goða, wēa hæiðwerðan þegn.

Alla syniR gærðu kumbl påusi öft faður sīnn åuk hąns kona öft wer sīnn; en Sōti ræist rūnaR þāssi öft drōttin sīnn.

þōrr wīgi þāssi rūnaR!

At rētta sā werði, es stæin þannsi ælti eða öft anąnn dragi.

Ved Midten af det 10. Aarh. begynder den første store Lydovergang, som sætter Skel mellem Vestnordisk (Norsk—Islandsk) og Østnordisk (Dansk—Svensk), at vise sig: i Østnordisk gaar de gamle Tvelyd over til Enkeltlyd: [æi] > [ē]; [åu] > [ø]; [øy] > [ø].

Store Rygbjærg-Stenen.

(Jylland, c. 965.)

Tōvi bryti resþi stēn þannsi æft lēka brytja þōrgunni.

þēR stavaR munu
mjok længi liva.

Den lille Jellingesten.

(Jylland, c. 940.)

GormR konungR gærði kumbl þøsi æft þyrwi konu sīna, DanmarkaR bōt.

Den store Jellingesten.

(Jylland, c. 980).

Haraldr konungR bað gørwa kumbl þōsi æft Gorm faður sīnn ok æft þyrwi mōður sīna, sā Haraldr. es sæR wann Danmārk alla ok Norweg ok Dani gærði kristna.

Hedebystenen.

(Sønderjylland, c. 995.)

þōrlv rēsþi stēn þannsi, hēmþegi Swēns, æftiR Ērīk felaga sīnn, es warð dōðr, þą drængjaR sātu um Hēðabȳ; en hann was stȳrimandr, drængR harða gōðr.

Danevirkestenen.

(Sønderjylland, c. 995.)

Swēnn konungR satti stēn øftir Skarða sīnn hēmþega, es was farinn westr, en nū warð dōðr at Hēðabȳ.

Aarhusstenen II.

(Jylland, c. 1000.)

GunnulvR ok Øgøtr ok ĀslākR ok RōlvR rēsþu stēn þannsi æftir Full, felaga sīnn, eR warð østr ūti dōðr, þą konungaR barðusk.

Aalumstenen III.

(Jylland, c. 1025.)

Wēgøtr rēsþi stēn þąnnsi æftiR Æsgi sun sīnn. Guð hjalpi hąns sælu wæl.

Oversigt over Sprogudviklingen i Urnordisk og Oldnordisk.

Lydudviklingen.

Sammenligner man Oldnordisk fra c. 1050 med Urnordisk fra c. 400, vil man se, at der er foregaaet en stærk sproglig Udvikling, som især bestaar i Bortkastelse og Udjævning af Lyd.

I. Vokaler.

a. *I Trykstavelse.*

[ai] > [æi]: *stainaR* > *stæinn.*

[ą] og [a] falder efterhaanden sammen: *þąnsi* og *þansi.*

Omlyd og Brydning indtræder.

Omlyd er en Assimilation, en Tilnærmelse af en Vokal til en foregaaende eller følgende Lyd. Vigtigst i Nordisk er Forskydningen af en Vokal i Retning af et [i] eller [j] (Palatalisering) eller et [u] eller [w] (Labialisering), som findes i en følgende Stavelse.

i-Omlyden er den Virkning, som et [i] eller [j] i en følgende Stavelse har paa Vokalen i en foregaaende Trykstavelse: kort og langt [a] > [æ]; [o] > [ø]; [u] > [y]; [åu] > [øy]; [ju] > [y]. Selv om [i, j] tabes, holder Omlyden i den foregaaende Stavelse sig: *stændr*, Nut. af *standa: gæslingr* afledet af *gās; kømr*, Nut. af *koma: dōmjan* > *dōma* (*dōmr* — Dom); *fulljan* > *fylla* (*fullr* — fuld); *mȳss*, Ft. af *mūs* (nu Ft. *Mus* ved Sidevirkning fra Et.); *dråumjan* > *drøyma; dȳpri*, højere Grad af *djūpr.*

i-Omlyden findes foruden i Nordisk ogsaa i Oldengelsk og Oldtysk; den er dog ikke fællesgermansk, men skyldes Paralleludvikling i de tre Sprog; de ældste

nordiske Runeindskrifter mangler nemlig Omlyden (Guldhornsindskr. — *gastiʀ*, senere *gæstr*); den begynder i Norden først at udvikle sig i det 7. Aarh., og c. 900 er Bevægelsen afsluttet; et senere udviklet [i] virker ikke Omlyd (se Bøjningsmønstrene nedenfor).

u-Omlyd er den Virkning, som et [u] eller [w] i en følgende Stavelse har paa den foregaaende Stavelses Vokal. *u*-Omlyden rammer ikke saa mange Vokaler som *i*-Omlyden; vigtigst er Omlyden af [a] til [å]. Mens i Vestnordisk baade bevaret og bortfaldende [u] virker Omlyd, fremkaldes i Østnordisk Omlyden kun af bortfaldende [u]: vestnord. og østnord. *landu* > *lånd* (Ft. af *land*), men vestnord. *fǫður*, *bǫrðusk*[1]), østnord. *faður*, *barðusk*. — *u*-Omlyden er noget senere end *i*-Omlyden og har i Modsætning til denne ikke nogen Parallel i de andre germanske Sprog.

Nær beslægtet med Omlyd er **Brydning,** som bestaar deri, at et [e] i Trykstavelse paavirkes af et [a] eller [u] i følgende Stavelse. 1) Ved *a*-Brydning opstaar [ea], som bliver [ja]: *helpan* > *hjalpa*, jvf. tysk *helfen*, engelsk *help*; *bergan* > *bjarga* (at bjærge); *eriłaʀ* > *jarl; sjaldan*, jvf. tysk *selten; hjarta*, jvf. tysk *Herz; stjarna*, jvf. tysk *Stern; javn*, jvf. tysk *eben*. 2) Ved *u*-Brydning opstaar [eo] > [jo]: *ferðuʀ* > *fjorðr*, jvf. engelsk *firth; jorð*, jvf. tysk *Erde; skjoldr*, jvf. tysk *Schild*[2]). — Efter [w], [r], [l] indtræder Brydning i Regelen ikke: *werða, drepa, lesa.*

Forskellig fra Omlyd er **Aflyd,** den Vokalveksel, som ofte findes mellem Ord af samme Rod og mellem de forskellige Former af stærke Udsagnsord, f. Eks. i

---

[1]) I de islandske Haandskrifter skrives Omlydsvokalen ofte ǫ.

[2]) *u*-Brydningen [e] > [jo] er dog kun Regel, naar [u] bortfalder; naar [u] bevares, findes ikke [jo], men [ja]: *jatunn* (> *Jætte*); dette [ja] bliver i Vestnord. ved *u*-Omlyd [jå]: *jǫtunn.*

Dansk: *Byrd—bære—bar—baaret; Baand—Bundt—binde—bandt—bundet.* Aflyden gaar tilbage til det indoeuropæiske Grundsprog og har sin Aarsag i dette Sprogs frie Accent: naar Accenten hvilede paa Endelsen, blev Rodvokalen svækket og kunde derved forandres, f. Eks. da. *bære* med Accenten paa Rodstavelsen, men *baaret* med Accenten oprindelig paa Endelsen.

b. *I trykløs Stavelse.*

[ō] > [ă]: *rūnōʀ* > *rūnar;* Guldhornsindskriften har *tawiðō;* senere f. Eks. *heyrða.*

[ē] > [ĭ]: *ulvē* (Hf. af *ulvr*) > *ulvi*; *faðēr* > *faðir;* *takē* (forest. Nut. Et. af *taka*) > *taki.* Dette af [ē] udviklede [ĭ] virker ikke Omlyd.

Enhver oprindelig trykløs, kort Vokal bortfalder (synkoperes). Dette viser sig især stærkt i Navneordsbøjningen, idet de gamle Stammeudlyd bortkastes: *ðagaʀ* > *dagr; stainaʀ* > *stœinn; horna* > *horn; gastiʀ* > *gœstr; sunuʀ* > *sunr.* Denne Bortkastelse (Synkope) har i høj Grad bidraget til at forandre Sprogets Udseende, idet Ordene gennemgaaende forkortedes. Bortkastelsen fandt Sted i Tiden 600—900; korte, trykløse Vokaler, som udvikledes efter den Tid, bortkastedes ikke, f. Eks.: Nf. Ft. *dagar, rūnar* (opr. *ðagōʀ, rūnōʀ*); forest. Nut. Et. *taki* (opr. *takē*).

II. Konsonanter.

[w] bortfalder i Forlyd foran [o] og [u]: *orð*, jvf. tysk *Wort; ormr*, jvf. tysk *Wurm; wulfaʀ* > *ulvr.*

[j] bortfalder i Forlyd: *jāra* > *ār; ungr*, jvf. tysk *jung.*

[þ, ð, g] i Forlyd > [b, d, g]: *ðagaʀ* > *dagr; gastiʀ* > *gœstr;* i *GormʀR* paa den lille Jellingesten og *drōttin* paa Glavendrupstenen betegnes [g] og [d] hen-

holdsvis med *k*- og *t*-Runen, hvilket viser, at Overgangen har fundet Sted.

[h] bliver fra en virkelig stemmeløs Konsonant [χ] til et Pust: *horna (χorna)* > *horn*.

[R] > [r]: *wulfaR* > *ulvr*.

[nR] > [nn]: *stainaR* > *stœinn*.

[n] bortfalder i Udlyd efter trykløs Vokal: *dōmjan* > *dōma*.

[þ] > [v] og [f] > [v] i Udlyd og mellem stemte Lyd: *haraþanaR* > *hravn*; *wulfaR* > *ulvr*[1]).

De hidtil nævnte Lydovergange er fællesnordiske; men allerede i det 9. Aarh.s Runeindskrifter begynder der at vise sig Dialektforskelle, og c. 1050 er disse saa udprægede, at man maa skelne mellem fire Hoveddialekter. Af disse staar Norsk-Islandsk (Vestnordisk) paa væsentlige Punkter sammen overfor Dansk-Svensk (Østnordisk).

De vigtigste særlig østnordiske Lydovergange er:

1) Overgang af Tvelyd til Enkeltlyd: [æi] > [ē]: *stœinn* > *stēnn*. — [åu] > [ø]: *dåuðr* > *døðr*. — [øy] > [ø]: *løysa* > *løsa*.

2) Brydning af [y] til [iu] foran [ggw]: østnord. *siunga*, vestnord. *syngva*.

3) Bortfald af [h] foran [l, n, r]: *hlåupa* > *løpa*; *Hrōðulfr* > *Rō(u)lvr*. Norske Dialekter stemmer her med Østnordisk.

4) Udvikling af [d] mellem oprindeligt [nn] og [r]: *mannr* > *mandr*.

Blandt særlig vestnordiske Lydovergange kan nævnes:

---

[1]) Som Tegn for dette [v] bruges i de yngre Runeindskrifter ᚠ ligesom i Haandskrifterne *f*.

1) Omlyd af samme Art som *i*-Omlyd fremkaldt af [R]: *fœR*, dansk *Faar; heri*, dansk *Hare; dyR*, ældre dansk *diur*.

2) *u*-Omlyd fremkaldt ogsaa af bevaret [u]: *foður*, østnord. *faður*. De fleste norske Dialekter stemmer dog her med Dansk Svensk overfor Islandsk.

3) Bortkastelse af [w] i Forlyd foran [r]: *reiðr*, *rīða*, dansk *vred*, *vride*. Ogsaa her stemmer norske Dialekter med Østnordisk.

4) Udjævning af [nk] til [kk], [nt] til [tt] i større Udstrækning end i Østnordisk: *ekkja*, *vottr*, dansk *Enke, Vante*.

5) Udjævning af [nnr] til [ðr]: *mannr* > *maðr*.

Ordbøjningen.

De vigtigste Forandringer i Formbøjningen, som Oldnordisk fra c. 1050 viser i Sammenligning med Urnordisk fra c. 400, er fremkaldt af de i det foregaaende fremstillede Lydovergange. F. Eks. vilde Ordet *Sten* i Urnordisk bøjes saaledes:

Et.	Nf. stainăR	Ft.	Nf. stainōR
	Gf. staină		Gf. stainān
	Hf. stainē		Hf. stainūmR
	Ef. stainās		Ef. stainō.

Men idet 1) de korte trykløse Vokaler bortkastes, 2) [ai] > [æi], 3) trykløst [ē] > [ĭ], 4) trykløst [ō] > [ă], 5) [R] > [r], 6) [nR] > [nn], bliver Bøjningen saaledes:

Et.	Nf. stæinn[1])	Ft.	Nf. stæinar
	Gf. stæin		Gf. stæina
	Hf. stæini		Hf. stæinum
	Ef. stæins		Ef. stæina.

[1]) I Østnordisk fra det 10. Aarh. *stēnn* osv.

Det Materiale, som Runeindskrifterne frembyder til Opstilling af oldnordiske Bøjningsmønstre, er ganske vist paa Grund af Indskrifternes Ensartethed meget mangelfuldt, men ved Tilbageslutning fra Sprogformen i de ældste nordiske, særlig de norsk-islandske, Haandskrifter kan man med temmelig stor Sikkerhed fastsætte de i Runeindskrifterne manglende Former. Nedenstaaende Bøjningsmønstre viser, hvorledes Formbøjningen var i Olddansk c. 1050.

Navneord.

I. *Vokaliske Stammer*[1]).

	a-Stammer.		*ō*-Stammer.
	Hak.	Ik.	Huk.
Et. Nf.	armr	barn	såk (Sag)
Gf.	arm	barn	såk
Hf.	armi	barni	saku
Ef.	arms	barns	sakar
Ft. Nf.	armar	bårn	sakar
Gf.	arma	bårn	sakar
Hf.	armum	barnum	sakum
Ef.	arma	barna	saka.

	i Stammer.		*u* Stammer.
	Hak.	Huk.	Hak.
Et. Nf.	staðr (Sted)	sōtt (Sot)	sun(r) (Søn)
Gf.	stað	sōtt	sun
Hf.	stað	sōtt	syni
Ef.	staðar	sōttar	sunar
Ft. Nf.	staðir	sōttir	synir
Gf.	staði	sōttir	sunu
Hf.	staðum	sōttum	sunum
Ef.	staða	sōtta	suna.

[1]) D. v. s. Navneord, hvis Stamme oprindelig har endt paa en Vokal; i Olddansk er de gamle Stammeudlyd for største Delen tabte (jvf. Side 34).

II. *Konsonantiske Stammer.*

Konsonantstammer af een Stavelse.

		Hak.	Huk.
Et.	Nf.	fōtr (Fod)	mårk (Skov)
	Gf.	fōt	mårk
	Hf.	føti	mårk
	Ef.	fōtar	markar
Ft.	Nf.	føtr	mærkr
	Gf.	føtr	mærkr
	Hf.	fōtum	markum
	Ef.	fōta	marka.

Stammer paa *-r*.

		Hak.	Huk.
Et.	Nf.	faðir	mōðir
	Gf. Hf. Ef.	faður	mōður
Ft.	Nf. Gf.	fæðr	møðr
	Hf.	fæðrum	møðrum
	Ef.	fæðra	møðra.

		Stammer paa *-an*.		Stammer paa *-ōn*.
		Hak.	Ik.	
Et.	Nf.	arvi (Arving)	øga (Øje)	gata (Gade)
	Gf. Hf. Ef.	arva	øga	gatu
Ft.	Nf.	arvar	øgun	gatur
	Gf.	arva	øgun[1])	gatur
	Hf.	arvum	øgum	gatum
	Ef.	arva	øgna	gatna.

[1]) Kun i dette Ord og i *ōra* er *-n* bevaret i Nf., Gf. Ft.; Vestnord. har tabt *-n*: *augu*.

Tillægsord.

Stærk Bøjning.

		Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf.	langr	lång	langt
	Gf.	langan	langa	langt
	Hf.	langum	langri	langu
	Ef.	langs	langrar	langs
Ft.	Nf.	langir	langar	lång
	Gf.	langa	langar	lång
	Hf.		langum	
	Ef.		langra.	

Svag Bøjning.

			Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf.		langi	langa	langa
	Gf.	Hf. Ef.	langa	langu	langa
Ft.	Nf.	Gf.		langu	
	Hf.			langum	
	Ef.			langu.	

Gradbøjning.

langr — længri — længstr.
spakr — spakari — spakastr.

Stedord.

Personlige Stedord.

Et.	Nf.	ek, jak	þū	
	Gf.	mik	þik	sik
	Hf.	mær	þær	sær
	Ef.	mīn	þīn	sīn

Tot.	Nf.	vit	it
	Gf. Hf.	okkr	ikkr
	Ef.	okkar	ikkar
Ft.	Nf.	vīr	īr
	Gf. Hf.	oss	iðr
	Ef.	vār	iðar
Et.	Nf.	hann	hon
	Gf.	hann	hana
	Hf.	hānum	hænni
	Ef.	hans	hænnar.

Ejestedord.

		Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf.	mīnn	mīn	mītt
	Gf.	mīnn	mīna	mītt

o. s. v. som Tillægsordene.

Paapegende Stedord.

		Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf.	sā	sū	þat
	Gf.	þann	þā	þat
	Hf.	þēm	þēri	þwī
	Ef.	þess	þērar	þess
Ft.	Nf.	þēr	þār	þǿ
	Gf.	þā	þār	þǿ
	Hf.		þēm	
	Ef.		þēra[1]).	

Ved Sammensætning af *sā* og Partiklen *-si* dannes *sāsi* (denne); oprindelig bøjedes *sā* og *si* var ubøjet;

[1]) Formerne med *ē* har oprindelig haft *æi*: *þæim* o. s. v.; *þǿ* er udviklet af *þåu*.

senere finder Nyudviklinger Sted, f. Eks. Gf. Hak. Et. *þannsi*, senere *þænna*, Nf. og Gf. Ik. Et. *þatsi*, senere *þætta*.

Som *mīnn* bøjes *hinn*; Brugen af *hinn* som efterhængt Kendeord efter Navneord er endnu ikke udviklet.

Spørgende Stedord.

		Hak.	Ik.
Et.	Nf.	hwā	hwat
	Gf.	hwan	hwat
	Hf.	hwēm	hwē
	Ef.	hwess.	

Talord.

ēnn bøjes som *mīnn*.

	Hak.	Huk.	Ik.
Nf.	twēr	twār	tū
Gf.	twā	twār	tū
Hf.		twēm	
Ef.		tweggia.	

	Hak.	Huk.	Ik.
Nf.	bāðir	bāðar	bæði
Gf.	bāða	bāðar	bæði
Hf.		bāðum	
Ef.		beggja.	

Tierne dannes ved Hjælp af Enerne og Ft. af *tigr*, Hak. *u*-St , ‚en Tier'; *hundrað* er Ik. *a*-St.; *þūsund* er Huk. *i*-St.

Udsagnsord.

I. *Tidsbøjning.*

a. Stærke Udsagnsord.

	Navneform.	frems. Nut. 3. Pers. Et.	frems. Fort. 3. Pers. Et.	frems. Fort. 3. Pers. Ft.	Fort. Tillægsform.
1. Kl.	grīpa	grīpr	(græip >) grēp	gripu	gripinn
2. Kl.	skjūta	skȳtr	(skáut >) skøt	skutu	skutinn
3. Kl.	spinna	spinnr	spann	spunnu	spunninn
4. Kl.	bera	berr	bar	bāru	borinn
5. Kl.	geva	gevr	gav	gāvu	gevinn
6. Kl.	grava	grævr	grōv	grōvu	gravinn
7. Kl.	ganga	gængr	gekk	gingu	ganginn.

b. Svage Udsagnsord.

1. Kl.	dōma	dōmir	dōmði	dōmðr
2. Kl.	spyrja	spyrr	spurði	spurðr
3. Kl.	hava	hævir	havði	havðr
4. Kl.	kalla	kallar	kallaði	kallaðr.

II. *Person- og Talbøjning*[1]).

a. Stærke Udsagnsord.

Nutid.

		frems. F.	forest. F.	Bydef.	Navnef.	Tillægsf.
Et.	1. P.	gev	geva	gev	geva	gevandi
	2. P.	gevr	gevir			
	3. P.	gevr	gevi			
Ft.	1. P.	gevum	gevim	gevum		
	2. P.	gevið	gevið	gevið		
	3. P.	geva	gevi			

[1]) Runeindskrifterne giver kun faa Eksempler paa Udsagnsordenes Person- og Talbøjning; muligvis har i Olddansk c. 1050 2. Pers. Ft. Nut. endt paa *-r*; i forest. Form har Udjævning maaske allerede fundet Sted, og forest. Fort. har maaske manglet *i*-Omlyd.

Fortid.

	frems. F.	forest. F.	Bydef.	Navnef.	Tillægsf.
Et. 1. P.	gav	gæva			gevinn
2. P.	gaft	gævir			
3. P.	gav	gævi			
Ft. 1. P.	gāvum	gævim			
2. P.	gāvuð	gævið			
3. P.	gāvu	gævi.			

b. Svage Udsagnsord.

Nutid.

Et. 1. P.	dømi	døma	døm	døma	dømandi
2. P.	dømir	dømir			
3. P.	dømir	dømi			
Ft. 1. P.	dømum	dømim	dømum		
2. P.	dømið	dømið	dømið		
3. P.	døma	dømi.			

Fortid.

Et. 1. P.	dømða	dømða	dømðr
2. P.	dømðir	dømðir	
3. P.	dømði	dømði	
Ft. 1. P.	dømðum	dømðim	
2. P.	dømðuð	dømðið	
3. P.	dømðu	dømði.	

En Refleksivform udvikler sig i Urnordisk gennem Tilføjelsen af *sik* til Udsagnsordet: *kalla-sk* betyder oprindelig ‚at kalde sig', ‚kalde hverandre', senere ogsaa ‚at kaldes'.

I de ovenfor opstillede Bøjningsmønstre er givet de olddanske Former fra c. 1050; Vestnordisk fra samme Tid vilde paa ikke saa faa Punkter vise afvigende Former, bl. a. ved at have *u*-Omlyd foran bevaret [u] og ved at beholde de gamle Tvelyd. Forskellighederne er imidlertid ikke saa store endnu, og af Nordboerne selv følte de ikke stærkt; endnu i lang Tid vedblev «dansk Tunge» at bruges som Fællesbetegnelse for nordisk Sprog.

III.

Ældre Dansk.

(1050—1350.)

Mens de talrige Runeindskrifter fra Tiden 800—1050 gør det muligt at faa et temmelig klart Billede af Sprogudviklingen i det nævnte Tidsrum, bliver Forholdet et andet i de følgende to Aarhundreder. Skikken at rejse Runestene er efter Kristendommens Indførelse stærkt i Aftagende, og efter 1050 findes kun faa Runestene med nogen sproglig Betydning. Ganske vist anvender man undertiden i den følgende Tid Runerne til Indskrifter paa Ligstene, Døbefonter, Røgelsekar o. a., men disse Indskrifter er faa og korte. — Hovedkilden for vort Kendskab til ældre Dansk er Litteraturen.

Først efter Kristendommens Indførelse faar vi en egentlig **Litteratur**; Munkene fører Skrivekunsten med sig, og hele Middelalderen igennem er litterær Virksomhed særlig knyttet til Klostre og Kirker. Man skrev med Pen og Blæk paa Pergament, d. v. s. Dyrehuder, i Norden mest Faareskind, som blev skrabede, glattede og tilskaarne i aflangt firkantede Stykker, der foldedes sammen til to Blade; flere, oftest fire, Bladepar lagdes inden i hverandre og dannede et Læg; alle Haandskriftets Læg samledes ved Hjælp af Skindremme, som blev trukket igennem Ryggen af Læggene og fæstet til Bind af Træ eller Skind. Senere anvendtes Papir i

Stedet for Pergament. Som Bogstavskrift benyttedes i Regelen det latinske Alfabet; undertiden, især paa Island, tilføjedes der Tegn for særlig nordiske Lyd. Ogsaa Runeskriften findes anvendt som Litteraturskrift, men ikke i stor Udstrækning.

Bogstavskriften anvendtes først til Optegnelser af kirkeligt og historisk Indhold paa Latin; senere begyndte man at nedskrive paa Modersmaalet. Dette skete tidligst paa Island, nemlig c. 1100, men de ældste bevarede islandske Haandskrifter er først fra c. 1200. Den norsk-islandske Litteratur i den ældre Middelalder staar baade i Omfang, Alder og Værd over den danske og svenske og har ogsaa i sproglig Henseende for saa vidt større Interesse, som Vestnordisk (Norsk og Islandsk) i den ældre Middelalder staar nærmere ved det oldnordiske Fællessprog end Svensk og især Dansk og derfor i særlig Grad er egnet til at oplyse de Sider af den fællesnordiske Sprogudvikling, om hvilke Runeindskrifterne ingen Oplysning giver.[1])

I Danmark er de ældste bevarede danske Haandskrifter fra Slutningen af det 13. Aarh., og fra den foregaaende Tid (1050—1250) haves foruden de sparsomme Runeindskrifter kun danske Navne i latinske Haandskrifter. I latinske Døde- og Gavebøger, især fra Lund, og i Diplomer og historiske Skrifter, først og fremmest Saxo, findes ikke saa faa Person- og Stednavne i ren dansk eller latiniseret Form, og de viser os, at i hvert Fald mange af de Lydudviklinger og Dialektejendommeligheder, som fremtræder i de ældste Haandskrifter med dansk Sprog fra Slutningen af det

[1]) Da Norsk-Islandsk, saaledes som det foreligger i de ældste Haandskrifter, kun har fjærnet sig forholdsvis lidt fra det oldnordiske Fællessprog, har man ofte kaldt det ældste norsk-islandske Litteratursprog Oldnordisk.

13. Aarh., allerede var udviklede i det 12. Aarh. og for en stor Del sikkert længe før.

De ældste Haandskrifter med dansk Tekst indeholder de gamle Landskabslove. Hvert af de tre Hovedlandskaber havde fra ældgammel Tid sin særlige Lovgivning; paa Valdemarstiden begyndte man at nedskrive de gamle Vedtægter, og af disse Nedskrifter er vore Lovhaandskrifter Afskrifter. Foruden Landskabslovene har vi i Haandskrifter fra c. 1300 ogsaa skaanske og sjællandske Kirkeret, Flensborg Bylov og den Henrik Harpestreng tillagte Lægebog.

De ældste danske Haandskrifter viser, at der er foregaaet en stærk sproglig Udvikling i Tiden 1050—1300. Den Spaltning af det fællesnordiske Grundsprog, som allerede det 10. og 11. Aarh.s Runeindskrifter viste, er bleven uddybet: Olddansk c. 1050 var en oldnordisk Dialekt; ældre Dansk c. 1300 er et selvstændigt Sprog, som har fjærnet sig stærkt fra det oldnordiske Grundsprog og fra Vestnordisk og er i Færd med at skille sig ud fra Svensk. Det danske Sprogomraade var Nørre- og Sønderjylland, Øerne, Skaane, Halland og Blekinge. Til de tre Hovedlandskaber svarede tre Hoveddialekter; Lovene er skrevne hver i sit Landskabs Dialekt. Dog fremtræder Dialektforskellene ikke saa stærkt i Haandskrifterne, som de har gjort det i Talesproget; allerede paa de bevarede Lovhaandskrifters Tid var der nemlig en ikke ringe Kløft mellem Skriftsproget og Talesproget. Skriftsproget viser ofte ældre Former end Talesproget og er til Dels præget af en Stræben efter skriftsproglig Enhed, væsentlig paa Grundlag af Sjællandsk.

Den skaanske Dialekt staar paa Overgangen mellem Ødansk og Svensk og har fjærnet sig mindst fra Oldnordisk; Jydsk har gennemgaaet den stærkeste Udvikling

og staar Oldsproget fjærnest; Ødansk staar mellem Skaansk og Jydsk, nærmest dog ved Jydsk.

Med Hensyn til Lydbetegnelsen, Bogstavernes Lydværdi, i ældre danske Haandskrifter er især følgende at mærke: *w* betegner det med begge Læber udtalte (bilabiale) [w] i Forlyd: *hwær*, *warthæ; u* og *v* betegner i Forlyd foran Konsonant [u]: *usæl*, *vt*, foran Vokal [w]: *uarthæ*, i Efterlyd det med Underlæbe og Overtænder udtalte (labiodentale) [v]: *æruæ*, *hovæth*; *f* betegner i Forlyd samt i Efterlyd foran [t] Lyden [f]: *faræ*, *æftær*, ellers i Efterlyd [v]: *ærfæ*; i sidstnævnte Stilling skrives ogsaa *fu*, og man kan altsaa finde: *hauæ*, *havæ*, *hafæ*, *hafuæ*. *th* og i Runehaandskriftet af skaanske Lov *þ* betegner i Forlyd i Regelen det ustemte [þ]: *thing*, i Efterlyd, og i nogle Stedord og stedordsagtige Biord ogsaa i Forlyd, det stemte [ð]: *mæth*, *thæn*; undertiden betegnes [ð] ogsaa, især efter *r*, ved *dh*: *iordh*. Ikke sjældent sammenblandes i Skriften *t* og *th*: *sæcthæ* for *sæctæ*. *d* og *g* betegner de lukkede Lyd [d, g]: *døth*, *garth*; *gh* betegner det aabne [g]: *dagh*; i Runehaandskriftet af skaanske Lov betegnes [g] ved ✳, der dog her gengives ved *gh*: *høghæ*. *z* betegner [s] med foregaaende Tandlyd: *guz* (for *guths*), undertiden maaske kun [s]: *manz*. For *k* bruges undertiden *c* og for *kw* *qu*. *j*, *i* betegner baade [i] og [j]. *y* kan foruden [y] ogsaa betegne [i]: *hion* og *hyon*; [y] kan ogsaa betegnes ved gennemstreget *u*; her gengives dog dette Tegn ved *y*. Det trykløse [ə] gengives oftest ved *æ*, undertiden ved *e*: *æruæ*, *kume*; af og til skrives det i Overensstemmelse med den foregaaende Selvlyd, efter hvilken dets Udtale til Dels retter sig: *akar* ved Siden af det almindelige *akær*. — Konsonantlængde betegnes oftest inde i Ord ved Fordobling: *hittær*, *tuiggiæ*. Vokallængde betegnes i Regelen ikke, i nogle Haandskrifter

dog ved Fordobling: *boo*, eller ved en buet Streg over Bogstavet, her gengivet saaledes: *fār*.

Skaanske Lov.

Den Form, i hvilken vi kender den skaanske Lov, stammer fra Slutningen af det 12. Aarh. Nedenstaaende Stykker er tagne fra en Afskrift fra Slutningen af det 13. Aarh., et af de ældste bevarede Haandskrifter med dansk Sprog og særlig mærkeligt ved at være skrevet med Runer[1]). Runealfabetet, der benyttes, de stungne Runer eller Valdemar Sejrs Runer, er dannet paa Grundlag af det yngre Runealfabet, hvis 16 Tegn ved Hjælp af Prikker og Streger er omdannede og forøgede saaledes, at der bliver en Rune svarende til hvert Bogstav i det latinske Alfabet.

Om Barnedaab (1,3).

Barn um føt uarþær, þa skal þæt haua guþfaþur ok guþmoþur at kirkiu ok fa sin kristindom af preste; æn uarþær þæt sua siukt, at þæt ma æi til kirkiu kume, ok far þo sin kristindom af andrum manne ællær af kunu, þa standær þæt arf, sua sum þæt uaræ kristnæt at kirkiu; æn far þæt æi kristindom, þa star þæt æi arf, foræ þy at høghæ man ma æi æruæ.

[1]) Haandskriftet findes i den arnamagnæanske Haandskriftsamling paa Universitetsbiblioteket i København (A M 28,8); det indeholder ogsaa den skaanske Kirkeret; udgivet af P. G. Thorsen 1853.

Om Fledførsel (2,13—16).

Uarþær man usæl ok fatøkær, sua at han ma æi sialfær hialpæ sæ, ællær ælli ok siukdom gar þem a hændær, þa biuþæ han sik næstum arfum, at þe tækæ uiþær hanum. uil þæn uanføræ ok uiliæ sua arfæ, þa skifli eghn hans sin i mællin, ok hin uanføræ fara aldræ þeræ i mællin, ok þæt liusæ þe a þingi. uil þæn uanføræ æi sua faræ aldra þeræ arfæ i mællin, þa skiftæ eghn sinæ aldræ arfæ sinnæ i mællin, allæ i hofoþlotær ok sialfum sæ ok hofoþlot, ok uaræ sipæn huar han uil mæþ sinum hofoþlot. ær þæs uanføræ hofoþlot bætre æn þre mark æftir han døþæn, þa skiftis þæt aldræ hans arfæ i mællin; ær æi mæræ æn þre mark, þa hafi hin þæt, ær uar mæþ, foræ sit arfoþæ.

Uilæ arfæ æi takæ uiþær þæn uanføræ, þa fare han til þings ok liusæ fore þingmannum þæt, at þe uiliæ æi uiþær hanum tæke, ok siþæn læggæ þingmæn laghdagh fore allæ arfæ ok fore hin, ær flatføræs uil; uiliæ arfe æi til þings kummæ ok æi uiþær hanum tækæ, þa aghe han uald at fare til þæs manz, ær han uil, mæþ allu þy, ær han a, þo sua at allum se før laghbuþit.

Þæn man, ær uiþær tækær þem, ær flatføræs uil, uarþæ allum hans gærningum, huat sum han gør, æmuæl kunungs rætæ ok ærkæbiskops sum andru; dræpær han man, þa bøtæ hin, uiþær hanum hafir tækit, þriþung af allum manbotum ok frændær tua lotær; uarþær han dræpin, taki ok han sua mykit af allum botum uiþær frændær.

Kærær flatføring, at han hauær æi sua got, sum hanum uar iattat, þa uili bondæn þæt mæþ tuiggia manna uitni ok tyltær eþe, at han hafir sua got, sum han iattaþæ hanum, ællær þingmæn uisæ til dughande mæn at latæ uite, at han hafir sua got, sum han ma

litæ at. uil han æi logh se ok æi æftir goþræ mannæ asyn uiþær uaræ, þa fare han bort ok kænni sialfum sæ ok fa ængin pænning af þy, ær han gaf, utæn han uili atær til fare ok litæ at sliku, sum hafþe førræ.

Om Retsforfølgelse af Tyveri (7,1, 9, 11—13, 17).

Uarþær annærs manz fæ stolæt ællær kostær hans, ok far han þæghær æftir ok far takit hin mæþ, ær stal, sæte a band ok bindi ok føræ han til þings ok gøræ þæt af hanum, ær þingmæn uiliæ ok þe dømæ til. æn far han æi þaghær takit þiuf mæþ kostæ sinum ok kænnær siþæn kost sin i annærs manz hæfþum, þa ma han æi tækæ man, num takføræ kost sin ok faræ æftir, sum logh æræ.

Kænnær bonde kost sin huærghæn, utæn uil gifæ andrum manni þiufsak um þæn kost, ær stolen ær, þa fare han a hæræzþing ok sighi fore þingmannum, at hin ær þiufær hans; þa skulu þingmæn biþia han stæfnæ þiufi sinum til þings annærs. kumbær han æi at andru þingi ok mælær i gæn, þa næfni þingmæn þriþiæ þing foræ hanum. kumbær han æi at þriþiæ þingi ok mælær i gæn, þa dømæ þingmæn bondænum ut sinæ uirþning ok kunungi sin ræt ok þiufe matban i hæræþe. siþæn bondæn hafir fangit þiufi sinum matban i hæræþæ ok kunungs ræt ut sot ok sinæ uirning, þa fare han a lanzþing mæþ hæræzþings uitni ok sighi til, at han hafir sua mæþ sinu male faret. uil þiufær æn þa gen mælæ ofna lanzþingi, at han ær sotær ænge leþ, þa skal han skære sik mæþ skuziarne; brændær han at iarne, þa brændær han bondænum til sinæ uirþning ok a tuægildis ok kununge til sin ræt; uarþær han skær at iarnæ, þa take bondæn up af ny sinæ sak. uil þiufær æi gen mælæ a lanzþingi, þa far bondæn hanum friþløso ok uapnætak ofna bak a lanzþingi, ok førræ ma bondæn æi fa hanum friþløso.

Star hin sækte ofna førstæ þingi ællær andru ok biuþær næfnd fore sik i hæræþe sinu, þa næfne hin, ær sak søkær, tolf mæn, slika sum han uil af allu hæræþe. kallær hin sækti nokræ uuina sinæ, þa ma han þre mæn undæn takæ ok æi flere, ok siþæn næfni hin ær sak søkær andra þre mæn i þeræ staþ ok latæ þæm suæriæ ofna þy sammæ þingi ællær andru þy næstæ þingi. suær næfnd, þa gangæ hin sækti sakløs bort; bristær hanum næfnd, þa bæri han iarn, ok hin ær sak søkær uetæ hanum æi asøræs eþ. uil hin sækte æi uiþær næfnd takæ, þa bære han iarn, ok hin ær sak søkær uetæ hanum asuæru eþ. æræ þre mæn borto af næfndæn, þa suæriæ skal, fulli huærs þera forfal mæþ tuigia mannæ uitni af næfndæn sialf ok næfnæ þaghær andræ þre i þeræ staþ ok latæ suæriæ; æræ fleræ borto æn þri mæn, þa bristær hanum næfndæn; siþæn bæri han iarn, sum før ær mælt. trøstær hin sækti æi sæ a næfndæn, þa sighi han atær næfndæn tuæm natum ællær þrim fore þing, fore þy at han kummær þa iarn uiþær, ok hin ær sak søkær skal uetæ asuæræs eþ. saksøkiaræ ma æi andræ lund søkiæ, æn nu ær mælt, utæn han hætæ uiþær kunungs ræte. þe mæn, uitni bæræ ok annærs manz forfal skulu fulla, suæriæ at hantæki ok æi at bok.

Star hin sækte ofna førsto þingi ællær ofna andru ok biuþær þær til tyltær eþ ok tuigiæ mannæ uitni, at hitti þæt sammæ, ær han sæktæs fore. ok liustæ þæt a gatustæfnu ok kirkiu stæfnu ok a þingi ok for allæ lundæ mæþ, sum logh æræ, þa taki bondæn ut sin kost ok a tyltær eþ, at han fik æi mær. ryfir han sialfær sak æftir sæ, før æn han uarþær sæktæþær, at kirkiu ællær a þingi, latæ ut þæt han fik ok a tyltær eþ, at han fik æi mera, ok uaræ sakløs bæþe fore kunungs ræt ok fore bondænum.

Þæn, ær andrum skal uetæ asuæru eþ, skal biþiæ

sæ sua guþ hialpa, at han ær sandær fore þe sak, ær han gifær hanum, ok han gør þæt æi fore afund ællær illæn uiliæ, utæn fore þæs sakæ, at han uet han sannæn fore þe sak, ær han gifær hanum.

Star man ofna þingi ok gifær andrum manni þiufsak, þa skal han hanum ofna hændær mælæ ok sua æftir faræ, sum logh æræ. uil han æi æftir faræ ok at mælæ, bøtæ kunungi þre mark ok hinum þre mark, ær han kallæþæ þiuf.

Om Jærnbyrd (9,24—26; 7,16).

Efter Tvekamp var Jærnbyrd det ældste Bevismiddel for Retten. Foruden de to her omtalte Arter af Jærnbyrd, «Skudsjærn» og «Trugsjærn», fandtes der en tredje, «Skraa», som bestod i, at den sigtede med bare Fødder skulde gaa over 12 gloende Plovjærn (æ. da. *skra*, et Plovjærn). Jærnbyrden foretoges altid om Onsdagen; efter Prøven blev Hænder eller Fødder forbundne og indsvøbte i et Klæde, som forseglede; Lørdagen efter foretoges i Sagsøgerens Nærværelse en Undersøgelse; fandtes der Brandsaar, var den anklagede fældet og blev dømt som skyldig; i modsat Fald var han fri.

Jærnbyrd blev i Skaane forbudt ved en Forordning af Valdemar Sejr, og Lovbestemmelserne om Jærnbyrd mangler i adskilligt af Lovhaandskrifterne, f. Eks. i Runehaandskriftet. Nedenstaaende Tekst er taget fra et andet Haandskrift i den arnamagnæanske Haandskriftsamling (A M 41), noget yngre end Runehaandskriftet.

Scal man iarn bære, tha scal han thwa hand sjna oc sithan ækki wætta halna mæth hænnæ, æi sit har oc æi sin clæthæ oc ækki wætte annat, før æn han takær iarn oc lyftir.

Bær man scutziarn, tha scal han stigha ni fiata lanct, før æn han sciuter iarn. Sciuter han førra, tha ær han fælder. Sighia summj, at han ær fælder, ok summj sighia, at han ær æi fælder, tha witni tve mæn, at han bar til fulz oc æi til fals.

Bær man thrugsiarn, tha scal trugh stande tolf fiat

fran stauum, oc hin, ær bære scal, caste iarn i trugh. falder iarn vtan trugh, tha scal hin ær bar up taka oc atar caste i trugh. aswæru eth scal æi weta vtan fore trugsiarn. thaghar iarn ær boret, tha scal wanta ofna hand late, oc incighlj fore sæthia oc ofna løghordagh løsæ. æi scal hand løsæ, før æn hin cumber wither, ær sac søker, oc hans scal man bitha, til dagh ær urthinga. Cumber han æi thæn timæ, tha sculu the mæn, wither æra, løsæ hand oc døme han, hwat han ær hælder scylder fore sac æller vscylder. Warther han scær, ær iarn bar, tha scal han præste sin ræt uppehalde; warther uscær, tha scal hin, ær sac søker, hans ræt uppe halde.

Her begynder Runehaandskriftet igen.

Fastu hælgh ællær annur hælgh ma aldrigh dugha þiufi til pæs, at han skal æi iarn bæræ ok skæræ sik fore þiufsak, ok i huæri hælgh ma man løsæ sit eghit, þær han kænnir þæt fore þiufstolæt ællær rantakit. ær annær hælæghær dagh i uku, þa skal ænginman iarn bæræ ok æi haua uantæ ofna hænde.

Straf for Tyveri (7,15; 9,23).

Þingmæn skulu mæþ loghum dømæ þiuf til hanga fore half mark mun ok æi fore minnæ; stial han minnæ, þa mughu þe dømæ af hanum huþ ællær annær slikæn lim sum þe uiliæ, ællær at han uarþæ þræl i kunungs garþe, fore þy at þingmæn ægho uald at gøræ af hanum huat þe uiliæ, þaghær han kummær ofna þing. foræ half mark þa ma man hængiæ þiuf ok æi fore minnæ, æn stial han fæm pænningæ mun, þa ma bindæ han ok føre til þings ok gøre þæt mæþ, ær þingmæn uiliæ; æn þo ær han ok þiuf, um han stial en pænning. ær han kirkiu brytaræ ællær morþare, þa mughu þe døma han a hiul.

Summi mæn uiliæ, at þingmæn skulu æi mughu

dømæ af þiufi øræ ællær andra limmir, utæn kunungs umbuzman latæ þæt dømæ af, æn þæt ær þo æi sat, fore þy at þingmæn ægho þiuf uald.

Om Ransagning (7,18).

Beþæs man ranzak hemæ at annærs manz, ok ær æi bondæn hema, utæn kuna hans, þa skal hin, ær ranzaka uil, kalla til tua grannæ ællær þre ællær sua margha sum han uil ok latæ þem uiþær uaræ. hittis þær þæn kost, ær þær ranzakæs æftir, þa ma han æi taka kunu bondæns ok bindæ ok æi bort føræ huærghæn løsæ ær bundnæ, utæn takføræ þæn kost, ær han kænnær sæ, ok grannæ gangæ i tak fore, til bondæn kumbær hem, ok þa uæri han sum logh æræ, ællær hin løsæ sum logh æræ.

Om Træls Tyveri (7,19—21).

Stial bonde þræl, ællær han dræpær fæ annærs manz sua got sum tiughu mark ællær bætræ, latæ bondæn ut þæt han uil ok a tyltær eþ ok þær til þræls huþ ællær øræs bot, huat han uil hældær ær þræl a.

Ryflær bondæn sialfær saghu æftir sinum þrælle, þa a han æi at løsæ þræls huþ ok æi latæ huztrykæ. dyl bondæn, at hans þræl giorþæ þæt æi, ær han sæktæs fore, þa bæri hans þræl iarn, ok hin ær han sæktær uete hanum æi asuæru eþ. brændær þræl, þa late bondæn ut þæt han uil ok a tyltær eþ. æi skal þræl bære iarn fore minni æn foræ half mark mun; kænnis hanum minni þiufnæþ, þa dyli husbondæ hans mæþ þriþia manz eþ; gar han uiþær nokæt, latæ bondæn ut þæt han uil ok a þriþiæ mans eþ.

Stial bondæ þræl nokæt ok uarþær takin mæþ, þa føræ hin, ær takit hafir, han til þings ok fa þighat husbondæ hans buþ. uil bondæn, ær þræl a, gen kumma, gialde fore þræl sua mykit sum han uil ok a tyltær eþ

ok tuigiæ mannæ uitni til þæs, at han uar a løpstighi, ok huþ af þræli, ællær han løsæ mæþ øræ, ær þræl a. uil æi bondæn gen kummæ ok sua løsæ sin þræl, þa hafi hin, ær han hafir takit, tuigia manna uitni til þæs, at þæn þræl ær þiufær hans, ok fa dom af þingmannum ok hængi han up.

Uil bryti æi skæræ band af þæm þiufi æi skal uphængiæ, þa dømæ þingmæn band af hanum, ok bondæn, ær han hafir tækit, skæræ sialfær band af hanum mæþ þingmannæ dome ok uare sipæn sakløs fore kunungs umbuzmanne.

Om Skovhugst (10,1—5).

Hoggær man fløghæ las i hægnæþæ skoghe annærs manz, bøtæ tua øræ fore huært las ok latæ ut alt þæt han hiog; dyl han, sæli þriþia manz eþ fore. høggær man tolf las i annærs manz hæghnæþe skoghe ællær mera, sua at han gøre uiþkast, bøtæ þre mark ællær dyli mæþ tyltær eþ.

Uarþær man takin um dagh ællær um nat uiþær stufn i annærs manz skoghe, sua at ma æi netæ, þa bøtæ han siaghs øræ, ok þe bøtær fæstæ han þær sum han uarþær takin, ok at þe bøtær mughu æi dylias, þa sætæ han uæþ slik sum han hauir. hauir han æi uæþ sat, ok dyl han sipæn, ær han kumbær bort, at han fæstæ æi bøtær, dyli mæþ þriþia manz eþ. beþæs man uæþ af hinum ær hittær i skoghe sinum, ok nætær hin, at han hafir æi uæþ, þa fare han mæþ hanum til førstæ by ok fa þær fore sik ællær uæþ ællær uarþnæþ. uil han huærteghæn fa fore sik, þa skærskyti han, at hanum uar bæþe sund, ok sipæn bøte hin þre mark ællær dyli mæþ tyltær eþ. hafir han uæþ ok uil æi sætia, þa ma æi hin ræne hanum, utan fare til næstæ by ok skærskyti, at hanum sundis uæþ, ok sipæn taki af hanum þre mark ællær tyltær eþ.

Brytær man aghsul i hæghnæþe skoghe, hoggæ sæ aghslæ sua marghæ sum han brytær þære, ok af þy træ han fællær til aghsla ma han æi meræ bort føre, utan han bøtæ fore tua øræ.

Flar man skogh, bøtæ sammæ lund sum hoggit uare, þe lund sum mælt ær um skoghhog, huat þe ære hældær minni ællær mere.

Hoggær man fore fæ i hæghnæþe skoghe annærs manz, bøte sua sum mælt ær um skoghhog ok um skogha flot, huat hældær þe æræ minni ællær mere.

Om Bier (11,1—4).

Fylghir man bisuærme sinum i hæghnæþæ skoghe annærs manz, sighi til hanum, ær skogh a, ok hafi halt huer þera. uil hin, ær skogh a, æi latæ hoggiæ træ sit, þa latæ hin sitiæ bi kuær, ællær han latæ bort take þem hanum skaþæ løst ær skogh a. fællær han træ utæn hins lof ær skogh a, bøtæ hanum þre mark ællær dyli mæþ tyltær eþ. Tækær hin bi bort, ær skogh a ok træ, fare hin æftir, ær bi ate, ok takføre sin bi ok løsæ fore þiufstolæn ællær fore rantakit mæþ siata manz eþ, ællær hin uæri fore hemæ føt mæþ tuiggia manna uitni ok tyltær eþ.

Søkær man bi i annærs manz hæghnæþe skoghe ok hitir, sighi til hinum ær skogh a, ok hafe halft huær þera. sighir han, ær skogh a, at han hitti førra, uæri fore hinum mæþ þriþia manz eþ. hittær man bi i annærs manz hæghnæþe skoghe ofna kvist ællær ofna iorþo, take bort hanum skaþæløst, ær skogh a, ok sæli ængin logh fore, at han tok þem þæþæn bort, ok æi bøtær.

Flyghæ bi i annærs manz hus, ok fylghir man, ok sighir hin, ær hus a, at þe ære hans bi, uiti þæt mæþ þriþia manz eþ; kallær han æi sin uara, ær hus a,

uiti hin, ær fylghir, ok mæþ þriþia manz eþ ok tækæ sin bi bort hinum skaþaløst, ær hus a, ok æi ællær.

Fallæ bi ofna annærs bi ok brytæ þem til døþæ, þa bæri sammæn þem, ær bi agho, um þem þykkir sua raþ uara, ok uilia þe sua baþe, ær bi ægho; uilia þe æi sammæn bæræ, ok dyl hin, ær sak uar gifin, at hins annærs bi fingu æi skaþæ af hans bim, sæli hanum sua logh fore, sum uirning uar ofna hans bim. gar han uiþær summan skaþæ hins ok summan dyl han, gialdæ þæt, han gar uiþær, ok sæli sua logh fore hint, ær han dyl, sum ær æftir hans uirþning, ær skaþæ fik.

Om Jagt, Nøddeplukning o. a. (11,5—14).

Hittir man høkæ i annærs manz hæghnæþæ skoghe, hogge æi kraka ok æi krok utæn hins uilia, num takæ bort þem hanum skaþæløst, ær skogh a, ok æi ællær; hittir man høkæ i hæghnæþæ skoghe ællær i almænnings skoghe, ok mærkær han træ ællær bindær høkæ a flakæ, ok tækær annær man þem siþæn bort, gar han uiþær, latæ ut høkæ ok bøtæ tua øræ; dyl han, hetæ þiuf fore þæt ok suæræ sammæ lund sum fore annar þiufnæþ. hittær man ok bi, þa skal ok sit mærke læggia ofna træ, til þæt uarþær høggæt; tækær annær man þæm siþæn bort, þa skal han siþæn æftir fara sua sum æftir andrum þiufnæþe.

Ræuæ ungæ ma ængin man up graua af annærs manz marko ok æi af skoghe, utæn han bøte siaghs øræ ællær siatæ manz eþ, æn ma han sua taka þem, at han grafær æi at þæm, þa taki han sakløst.

Æltær man ræf i graf mæþ hundum, ofna huas marko sum ær ællær i hæghnæþe skogh, grafi up ræf ok nytæ uæl ok fulli graf, sua at hun ær skaþæløs hinum ær skogh a ællær andræ markæ. fullær han æi graf, uarþæ þæn skaþæ, ær þær gørs; dør man i þe graf, bøtæ hin ær grof þre mark; dør bondæ fæ i, gialdæ

atær fæ þæt, ær þær dør innæn, sua sum uirning ær ofna þy fæ. dyl hin, ær graf grof ok sak gifs um, at han grof æi, sæli sua logh fore, sum hins ær uirþning til, ær fæ atæ ok skaþæ fik ofna þy fæ, ær þær do innæn þe graf.

Hagha ma æi man hoggæ i annærs manz hæghnæþæ skoghe utæn hins lof, ær skogh a, utæn han bøtæ atær þæn skaþæ, ær hin fik um skoghæn, ok þær til siaghs øræ, ællær han dyli mæþ siata manz eþ.

Snæru allæ ok gildri, þe ær man gør at diurum ællær at fughlum innæn skoghe ællær anær staþ ofna marko, skal han uarþa sua sum andrum handløsum uaþa.

Liggia tua hæghnæþæ skoghe samman, ok sæms þem æi, ær skogha ægho, at suin gangæ samman, ok uarþa suin siþæn intækin, þa ær þæt samma logh um þæt samma innam, ær før uar saghat um innam. far man mæþ suinæ uraþ i annærs manz hæghnæþæ skogh, þa ær þæt samma logh, sum før ær mælt, um han fore i annærs manz akra ok sæþæ hans.

Far man gønæm hæghnæþæ skogha annærs manz, þa ma han sankæ sua margha nytær, sum han bitær þær, ok føre bort hat sin fullæn ællær hanzka sina fulla. førær han bort i barmæ sinum ællær i kiltu sinni, bøtæ tua øræ ællær þriþia manz eþ; sua ær ok um akarn ok bok. akar man til ællær riþær ok brytær skogh, bøtæ, sum hins ær uirþning til, ær skogh a, ællær sæli logh fore.

Fællær man træ innæn almænnings skoghe, skyri af baþum ændum; þa a han at hafa træ en dagh ok iamlanga; liggær træ længær, þa ær þæt æi hans længær; takær annær man þæt træ bort fore dagh ok iamlanga, gialdæ atær træt ok bøtæ tua øre.

Timær annærs manz, huar sum þæt liggær, ma ængin man bort taka, num han hete þiuf foræ þæt.

Lighþu træ ma man aldrigh taka i annærs manz hæghnæþæ skoghe utæn hins lof, ær skogh a; takar annær bort, bøtæ, sum hins ær uirþning, ær skogh a, ællær sæli logh fore.

Om Ferskvandsfiskeri og Møilebrug (12,1—4).

Uatn huært, ær æi ær mæþ damme fæst, þa ær almænnings, ofna huas marko sum þæt liggær, ok þær ma huær man at fiskum fara, æn i myllu damme annærs manz ma æi at fiskum fara utæn hins lof, ær myllu a.

Fiska garþa ma man æi gøræ frammær æn til miþstrømæ, utæn han hafir fangit garþfæstu annær uagh i gen.

Ofna maþum ok ængium, þaghar floþ gar up, ma huar man at fiskum fara, ær uil, um þæt ær almænnings uatn, ær up gar.

Star annar mylla foræ ængia manna, sua at hun ma spillæ þem, þa taki hin up stiborþ sit, ær myllu a, a pingizdaghe aftæn ok sæti æi atær niþær før æn ofna mikialsmæssu afne; uil æi hin, ær myllu a, taka stiborþ sit up ofna pingizaftæn, þa fare hini, ær kæræ, ofna hærædþing ok sighi til, ok þingmæn læggi laghstæfnu til, at hin take up stiborþ sit. uil han æi at þem laghstæfnu daghi sit stiborþ up taka, bøtæ spial ofna ængium ok þær til siaghs øre ællær siata manz eþ.

Jydske Lov.

Mens skaanske og sjællandske Lov kun er Nedskrifter af, hvad der var gældende Ret, er jydske Lov en virkelig Lovbog, idet den blev vedtaget paa et Dane-

hof i Aaret 1241, kort før Valdemar Sejrs Død. Den indledes med en Fortale om Lovgivningens Nødvendighed og Formaal og om Kongens Ret og Pligt. — Haandskriftet, fra hvilket nedenstaaende Stykker er tagne, stammer fra Slutningen af det 13. Aarh. og opbevaredes i lang Tid paa Raadhuset i Flensborg; nu findes det i Statsarkivet i Slesvig[1].

Fortale.

Mæth logh skal land bygiæs, æn wildæ hwær man oruæs at sit eghæt oc latæ mæn nytæ iafnæth, tha thurftæ man ækki logh with. æn ængi logh ær ægmoth at fylghæ sum sannænd. Hwaræ sum man æuær um sannænd, thær skal logh letæ, hwilkt ræt ær. waræ æi logh a landæ, tha hafuæ hin mest, thær mest matæ gripæ; thy skal logh æftær allæ mæn gøræs, at rætæ men oc spakæ ok sakløsæ nytæ theræ ræt oc spæcthæ, oc folæ oc vrætæ mæn ræthæs thet, thær i loghæn ær scriuæn, oc thuræ æi for thy fulcummæ theræ unskop, thær thæ hauæ i hughæ. wæl ær thæt oc ræt, at thæn, thær gusz ræszlæ oc rætæns ælskugh ma æi lokkæ til goz, at høfthings ræslæ oc landæns withær logh for fangæ them at gøræ illæ oc pinæ them, of the gøræ illæ.

Loghæn skal wæræ ærlik, ræt, thollic, æftær landæns wanæ, quæmlik oc thyrftlik oc opænbar, swa at allæ mæn mughæ witæ oc vndærstandæ hwat logh seghær, oc wæræ æi gørth æth skriuæn for ænnæn manz særlik wild, num æftær allæ mænsz thyrft, thær i land bo. ængi man skal oc dømæ gen the logh, thær ku-

[1]) Udgivet af P. G. Thorsen 1853.

nung giuær oc landæt takær withær; num æftær the logh skal land dømæs oc rætæs; the logh, thær kunung giuær oc alt land takær withær, then ma han oc æi af takæ ællær skiftæ utæn landæns wiliæ, vtæn of han war barlic gen guth.

Thæt ær kunnungs æmboth oc høfthings, i landæt ær, at gømæ domæ oc gøræ ræt oc frælsæ thæn, thær mæth wald thwingæs, swa sum ær widdæwæ oc wæriæløs børn oc pilgrim oc utlandz mæn oc fatøkæ mæn, — them gær tithæst wald yuær, — oc latæ æi ilwærkis mæn, the thær æi wilæ rætæs, i sit land liuæ, for thy at i thet han pinær ældær dræpær vdæthæs mæn, tha ær han gusz thianest man oc lox gæszleman; for thy at swa sum hælghæ kirki styræs mæth pauæ oc biskop, swa skal hwært land styræs mæth kunung æth hans rætær oc wæriæs; ther mæth ær oc allæ skyldugh, thær i hans land bo, at wæræ ham hørsum oc lythæn oc vndærdanæ oc thianægh; for thy ær han skyldugh at them allæ frith. Thet skulæ oc witæ allæ wærldz høfthing, at mæth thet wald, thær gudh saldæ them i thessæ wæræld, tha sald han oc them sin hælghæ kirki at wæriæ for all thet thær abethæs, æn warthæ the gløмæn oc wildigh oc wæriæ æi sam ræt ær, tha skulæ the swaræ a domædagh, af kirkins fræls oc landæns frith minskæs for theræ skyld i theræ timæ.

Witæ skulæ allæ the, thær thennæ bok ser, at waldemar kunung annæn, waldemar sun, thær sancte knut sun war, then time han hafthæ wæræt kunung ni wintær oc thretiugh, oc fra at war hærræ warth fød tha war gangen thvsænd wintær oc tu hundreth wintær oc fiurtiugh wintær, i marz maneth thær næst æftær løt han scriuæ thennæ bok oc gaf thennæ logh i warthing burghæ thær hæræ stær scriuæn a danskæ, mæth hans synær rath, thær with ware, kunung erik, hærtogh abel, kristofor, oc vff, thær tha war erkibiskop i lund, oc n.

biskop i roskæld, j. biskop i fiunæ, p. biskop i arus, g. biskop i ripæ, j. biskop i hethæby, g. biskop i wibærgh, j. biskop i wændlæ oc thær til meth allæ bæstæ menz rath, thær i hans riki war.

Om Daab og Arv (1,1—2, 4—5, 7, 21).

Hwilt barn æruæ skal.

Barn, af thet worthær cristnet, stande arf oc æi eller; worthær skialnæt a, hwat lengær liuær mothær æthe barn, æller barn se cristnæth æt æi, tha ær e nærmær at witnes til cristendom ok til arf æn fra. Thet samæ ær vm fathær, thær vm mothær. Thæt skulæ men witæ mæt kyns næfnd; kyns næfnd thet ær tolf mæn innen thrithi byrth oc innen sylæ. Then a at næfnæ, thær sæcthær, oc tho skal han æi næfnæ hin annæns openbar v win. Thre ma han af takæ, thær for sakin ær, uten ethæ, oc andre thre skvlæ næfnes i there stath, oc andre thre ma han af takæ meth tolf mæn eth.

Hwat sæghæ skal then, thær barn døpær.

Thæt skvlæ mæn oc witæ, hwa barn døptæ oc wat hin saghæ, thær barn døptæ; for thy at barn ma æi kallæs cristnæth, vten thet warthær døpt i fathærs nafnæ oc suns oc hin hælghæ andæ; for thy at swa skal hin sighæ, thær barn døpær: æc døpæ thic i fathærs nafn oc suns oc hin hælegh and. En kvnæ skal aldrigh barn døpæ, af man ær til. æi skal barn oc døpæs i annæt en i watnæ.

Hwa næst ær at æruæ.

Barn, af til ær, æruæ fathær oc mothær, ællær barnæbarn; en børn, thær føthes af sun, takæ arf æftær aldefather oc aldemother, swa sam there father skvldæ takæ, of han lifthæ, oc æn there børn, e methæn nokær føthes af aldefathær oc aldemothær. Thæ ther føthes af dottær, the takæ, sua sam there mothær lifthe, sua

manghe sam the ære, thær wither føthes, for thy at arf a e fram at gange, mæthen afkvmend ær til; haver barn æi mothær oc æi syskæn, tha gangæ arf til aldefathær oc aldemothær. Syskæn æruer ant, oc brothær takær twa lotæ, oc syster thrithing, bathæ æftær fathær oc swa æfter mother oc swa æfter syskin.

Hvræ mykæt hwær takær af arf.

Man takær e half mere i allæ arf æn kvnæ, vten of hion skildes for cristensdoms logh oc skvlæ æruæ there barn, thær æruær hun æmmykit sam han; oc with svn oc with styvpsun, thær the kvmæ samæn til arf, tha takær kvnæ iafn lot. Er æi syskin til, tha ær fathærbrothær oc mothærbrothær, brothærbørn og systerbørn allæ emnær; i mellæ them skiftes arf, swa sam the waræ allæ syskin: kvnæ takær thrithing oc man twa lotæ.

Fathær ma æi haldæ synær mæth theræ møthærn.

Sitæ synær mæth theræ fathær, sithæn theræ mothær ær døth, oc æræ til aldærs kvmæn, femtan wintær, tha ma fathær æi halde them, of the wilæ fra hanum fare mæth thære møthærn. Æn dottær ma ængi lundæ sighæ sic af fathærs williæ, fyrræ æn han giuer hænnæ annen wæriæ, vten hanvm kymær swa men fyrræ til, antigh ællæ et vwith eth han flætfør sic, for thy at thegær han ma æi wære sin æghæn wæriæ, tha ma han æi wæræ annenz mans wæriæ; æn hwænnær sum swa timær, tha skal then wæræ wæriæ, ther næst ær i biyrth, vten han ær hærriær. e wæræ tho fathærns frændær nærmær wæriæ.

Vm sløkæfrith barn.

Sløkæfrith barn skal fathær til things føræ oc livs, at thet ær hans barn, oc skøtæ thet, hwat svm han wil thet givæ, oc swa mykit sum skøt warthær, thet halder barn oc æi mæræ. Æn livs han thet i koll oc i kyn

oc skøtær ækki, tha takær thet half lot withær adthælkvnæ barn. Æn ær adthelkvnæ børn æi til, tha takær sløkæfrith barn fathærs arf: tha ærvær han æftær syskin jafnt with adthælkvnæ børn, vtæn of fathær for mælt a thingi, swa at han skvldæ orvæs at thet, fathær saldæ hanvm i hændær. oc fangæ æi meræ oc takæ ækki æftær syskæn.

Om Værgemaal og Myndighed (1,28, 31, 36—39).

Hwa wæriæ ma wæræ.

Smabørn wæriæ æfter fathær døthæ ær brothær ful waxæn; ær æi brothær til, tha ær aldæfathær; ær æi han, tha ær fathærbrothær; ær æi han, tha ær mothærbrothær; ær engi theræ til, tha skal nestæ nivi wærri wæræ. fæthærns frændær ær e nærmær wæriæ at wæræ æn møthærns frendær, of the æræ æmskyld oc wilæ wæl wæriæ; æn willæ the illæ wæriæ, tha skal kvnung sætæ thæn til at wæriæ, thær han wil, for thy at kvnung ær wær at allæ the, thær æi havæ rætæ wæriæ. hin ma aldrigh wæriæ wæræ, thær hæriænd ær.

Thessæ mughæ æi wæriæ wæræ.

Clostær mæn æth lærthæ mæn, thæt ær præst oc diacon oc subdiacon, mvghæ æi wæriæ wæræ a lekmannæ thing. bryti oc thræl oc thær flætførth ær, the mvghæ ængi manz wæriæ wæræ, for thy at the æræ æi theræ eghæn wæriæ.

Hvr gamelt barn goz ma afhendæ.

Swænbarn ma æi sælæ sin iord oc æi andærlundæ afhændæ, fyrræ æn han warthær attan wintær gamæl; æn møbarn ma aldrigh sin iord sælæ, vtæn hun warthær swa fatøk, at hvn sæl for lifs føzæl; tha sælæs mæth næstæ frændær rath, tho æi meræ samæn æn for half marc silfs i et ar. Ænki ma sin iord mæth næstæ frændær rath bathæ sælæ oc skiftæ. Sæl bondæ sin æghæn iord oc øthær then i fælægh, thet gialdær husfrø ækki æftær, æn sæl han bathæ sin iord oc sin kvnæ

iord for vsæld, havæ hemmæ giald, for thy at the æræ skyldugh at føthes af theræ bæggis.

Hwarœ iorth skal køpœs.

A thingi skvlæ mæn iord skøtæ oc æi andærstæt; thet ær a hærætz thing, thær ior i liggær, æth a sylæ thing æth a lanz thing æth for kvnung; for thy at things witnæ ær swa starct, at gen things witnæ skal æi logh givæs.

Hwilk things witnœ œr.

Things witnæ ær thæt, at the gothæ mæn, a thingi waræ, witnæ thet, thær the hørthæ oc saghthæ. Minnæ æn siv mæn mvghæ æi thing haldæ. Swa manæghæ mæn æræ oc fult thinghs witnæ. Thæ jord, thær man givæ til gvz hvs, skulæ the sælæs, them ma køpæ hwa sum wil, fort thy at allæ cristnæ mæn skvlæ brøthær wæræ.

Hvsfrø thær bondæ hævær oc barn with bondæ, ma æi givæ at sialæ gift mer, æn bondæ giuær ia with; æn warthær thær kæræ a sialgift antugh af klostær halvæ æth andær mæns, tha warthær bondæ with logh, at han iathæ æi mer en han gar with; æn hævær hun æi børn with hanum, tha ma hvn halft giuæ hovæth lot for hænnæ sial.

Om Skovskel og Veje (1,53—54, 56).

Of ensz mansz skogh oc anœns manz marc møtœs.

Møtæs en manz skogh oc annen manz marc, tha a hin, thær skogh a, swa langt, svm limæ lvtæ oc røtær rinnær. vtæn thæt ær alminning; thæræ a kvnung iord oc bøndær skogh.

Engi man ma nøthæ hin annæn til makæ skift vten hins annæns williæ.

Vm wœgh.

Til hwær by a mæth rætæ fyrræ wæghæ at gangæ, the thær af areld havæ til gangæt, oc them ma ængi

man spillæ æth menæ; æn hwa sum menær æth spillær, gialdæ kvnung thre mark oc gøræ then wægh wæl før. yvær hwær by mark skvlæ the æghær mæn, a marckæ bo, kvnungs hærstrætæ gøræ; æn ær swa mykit torfør a, antugh mosæ æth stor a, tha skal alt kyrkisokæn hialpæ them til at gøræ bro, of tharf; æn ær thet alt hæræths wægh, tha skal alt hæræth hialpæ til at gøræ bro oc at haldæ sithæn. ængi man ma sworæn wægh lvkæ æth menæ, thær til køping æth things æth strandæ æth til skoghs ær laght. adthel wægh skal wæræ fivghærtan alnæ breth, æn forte skal wæræ femtan fafnæ breth ællær swa breth, svm allæ eghær willæ at orvæs.

Om Leding (3,1—5, 20).

Vm lething.

Thar lething biuthæs, e swa manghæ sum i en hafnæ æræ, tha faræ hwær theræ sit ar vtæn næfnd, utæn of man ær swa gamæl æth swa ung, at the æræ æi føræ at faræ, æth quinnæ æth lærthæ mæn; allæ thessæ skvlæ fa mæn for them, tho the thær føræ æræ. Styræs man ma ængi man nøthæ til at faræ i lething, e methæn annen man ær i hafnæ lagh mæth ham, thær æi havær faræt sithen hin for; æn wil nokær før man faræ for annæn, thær hans hafnæ brothær ær, thet ma styræ man æi for menæ. Æn bondæ ma æi sin leghædreng sændæ i lething for sik, vten of styres man wil; for thy at kymær leghedræng i lething a hafnæ for bondæ, tha skal han mistæ sin hvth; æn kvmær thræl i lething a hans hvsbondæ hafnæ, tha ma kvnung takæ ham til sik, of han wil, æth mælæ ham frels for hwær man.

Vm hæstæ leghæ oc bryni.

Styræ man skal sialf fangæ hæstæ oc bryni oc takæ af hwær hafnæ ni skippæ rvgh for bathæ at sancte mikial missæ, oc tho æi andre ar, æn thær lething gær vt. hwilk styræs man thær æi ær vmboz man oc takær

mera meth nokær thwang, haldæ vp kvnung thre marc. Æn ær han vmbozman, mistæ sit læn.

Vm wapæn.

Hwær styræ man skal havæ full manz wapn oc thæræ til et arnbyrst oc thry tylft pilæ oc en man, thær skiutæ kan thær mæth, of han kan æi sialf skivtæ, oc hwær hafnæ bondæ, thær a skip ær, skal skiold havæ oc thry folk wapæn, swærth oc ketelhod oc spiut.

Hwa skip skal til ræthæ.

Skip oc skips rethæ oc skioldæ skvlæ allæ men thær i skipæn æræ, cøpæ, æn styræs mæn æræ skyldugh skip at gøræ for swa manghæ pænning, sum skipær warthæ vm satæ, æn wil han æi orvæs at thet, thær the havæ ham bothæt, tha mughæ skipær sialf gøræ them skip; tho mughæ the ham æi for køp gøræ mæth en marc æth twa. Thar skip ær gørth, tha skvlæ allæ skipær a then dagh, thær them warther for lagh, skip vt at draghæ, oc vp at draghæ thær hem kvmær, æn hwa sum æi kvmær til, gialdæ swa witæ, sum withær ær lagh oc skipær gauæ ia til; æn swa længi ma han, wit ær, haldæ the witæ, at styræs man ma delæ them ut mæth thre marc; thæt skvlæ witæ skvrthes mæn æth skips næfning, thær summæ kallæ far wit næfning. The witæ a styræs man æi, num skvlæ læggæs til allæ skipær tharf, æn del han thet vt mæth thre marc, tha aughæ skipær witæ oc styræs man thre marc.

Hwa styræs hafn skal æruæ.

Svn ærvær styræ hafnæ æftær fathær oc fathær æftær sun oc brothær æftær annæn, æn systær ærvær æi styræs hafnæ æth mothær oc dottær oc æi sløkæfrith sun. Tho at man skøtær sin sløkæfrith sun alt thet han a, tho ma han æi skøtæ ham styræs hafnæ, for thy at hwaræ sum æi ær adhelkonæ sun æftær fathær æth fathær æftær sun, thæræ ærvær kvnung styræ hafnæ;

the styræ hafnæ tho, til biskops dom liggæ, fylghæ e biskops dom.

Om Saar (3,29—34).

Vm sar i anlæt.

For allæ the sar, thær man ma æi hylæ mæth klæthæ æth har, swa sum ær sar i anlæt oc a hand, bøtæs e halvæ meræ æn andræ sar; æn warthær livtæ a, swa sum ær of mun stær wrang æth næsæ, tha skal wirthæs af gothe mæn oc thær æftær bøtæs.

Vm saræ bøtær.

Ræt saræ bøtær, thær æi ær benhoggæt oc æi gømæn stungæt, tha bøtæ thre marc pænning; æn ær thet holsar æth benhoggæt, swa at ben takæs af, æth arr ær i thet sialvæ ben, ok flytær vp æth nithær, æth twimynt sar, swa svm man warthær stvungæn gømæn lar æth læg æth armæ æth hændær ællær hwaræ sum gømæn warthær stvngæt a mansz lith, tha bøtæs e sæx marc pænning. Æn til fæm sar mvghæ sannænd mæn en man swæræ for en gærning oc æi meræ.

Of sar liusæs oc fylghæs æi.

Livs man sit sar oc fylghær æi æftær mæth sannænd mæn, tha swa manghæ sum han gær with, thær sæctæth ær, bøtæ han swa sum saght ær; æn witæs ham fleræ, dulæ mæth kyns eth, æn ær ben af takæt, oc gangær han with, thær gørthæ, æth skal with gangæ, bøt for hwært thre marc pæning; æn gangær han æi with, dylæ mæth kyns eth.

Vm bardagh.

For stafs hog oc stens hog oc bens hog oc nævæ hog oc hargrip oc iorth skvf tha skal hin givæ, thær sæghtheth ær, antigh sæx marc bot ællær næfnd i kyn; æn warthær man thrælbarth, swa at han ma æi bær sik sialf af thet stat, num akæs thæthæn æth bæræs. oc ær ben brot, swa at han liggær af oc ær vfør, han

thær the gærning gørthæ ær skyldugh at hald hans kost vp oc giuæ læki giaf oc bøtæ sin tolf marc pænning.

Fær man sar af annæn mansz fæ.

Fangær man sar af annæns mansz fæ, antigh hors æth nøt, hund æth nokæt ant fæ, tha skal bondæn, thær fææt attæ, givæ lækigiaf. Æn fangær han livtæ af, tha bøtæ han livtæ, thær fæ attæ; tho warthær theskyns livtæ æi høvghræ æn thre marc, æn dyl han, wæriæs mæth tolf menz eth.

Hoc man annæn mansz hæst vndær ham æth hans klæthæ.

Wil man hoggæ annæn a hæstæ, oc mistær man oc hyggær hæst, tha bøtæ for sar, thær hæst fæk, thre marc, swa sum han hivggæ man, oc then hæst, thær han hio, takæ han i sin hæfth oc gøræ ham swa goth ænszcæ han war, fyrræ æn han warth hoggæn; æn warthær hæstæn døth æth livt, gialdæ hæstæn aftær, swa sum han war wird fyrræ æn han warth hoggæn, oc bøtæ a thræ marc. Æn hoggær man annen mansz klæthæ, gangær han with, bøtæ thre marc; dul han, giuæ næfnd i kyn.

Om Vrag (3,61—63).

Vm wræk.

Wræk, thær til landæ kymær oc engi man fylghær æth kvmær æftær, thet a kvnung, for thy at kvnung a all for strand, oc thet thær ængi man a, thet a kvnung.

Hwilkt wræk ær.

Minnæ fisk æn styriæ ær æi wræk. En hwat sum i annæns mansz hæfth havær wæræt, swa sum ær kistæ æth timbær æth klæthæ æth nokær thing, thær man kæn at i hændær havær wæræt, kumær ængi man æftær, tha ær thet wræk oc a kvnung. En fisk, thær en man ma bæræ, swa sum ær marswin oc siall oc theræ

likæ æth minnæ, thæt ær æi wræk, for vten styriæ enæ; for thy at hwal oc lyft oc all storæ fiskæ, thær man mæ æi bæræ, thet er alt wræk, oc them a kunung. tho hwa sum hwal hittær fyrst, han skal, fyrræ æn han takær nokæt af, seghæ vmbosz man til oc havæ for sit æruæth, of han ær gangænd, sin byrthæn, rithænd man hæstæ byrthæn, akænd man wang lass. Æn kvmær man til meth skip, havæ skips farm, tho æi meræ skip æn sæxæring, thet ær thre aræ a hwært borth. Sithæn thæn fyrst havær sin lot af takæt, tha skal ængi man af takæ vtæn vmboz manz orlof. En takær ænnæn man vtæn hans orlof, oc giuær umboz man ham sak, latæ antigh ut swa mykæt sum han tok oc bøtæ a thre marc æth giuæ for tolf mænz eth, hwilk han ma fangæ i thæt kirki sokæn, thær han bor i, oc tho lagh fastæ mæn. En hwilk vmboz man thær hwal fangær oc fær kunung æi sin lot af, mistæ sit læn.

Vm skipbrot.

Brytær man skip, oc ær folk a oc kummæ livænd til land, havæ ængi man wald til at kvmæ nær nokær theræ kostæ, hwærki vmbosz man æth annæn, fyrræ æn the fortithæ thet sialvæ oc mughæ ængilund biarghæ antigh mæth them sialuæ æth mæth leghæ mæn, oc hwærki umboz man æth annæn man hauæ wald til at menæ them thet folk the mughæ at leghæ fangæ. Æn warthær sant witnæs byrth til, at vmboz man æth hans swænæ røvær them at nokær the kostæ, fyrræ æn the af giftæ them sialvæ, oc forbiuthær folk at hiælpæ them, thær the mughæ fa at leghæ, mistæ sit læn oc latæ tho ut thet han tok af them oc bøtæ a fullæ bøtær. En røvær nokre andræ mæn them, latæ ut fyrst thet han tok oc bøtæ thre marc kunung oc thre marc them.

Flensborg Stadsret.

Efterhaanden som de danske Købstæder begyndte at faa nogen Størrelse og Betydning, krævede deres særlige Forhold en særlig Lovgivning. Denne finder vi i Stadsretterne, som gennemgaaende har strengere Bestemmelser end Landskabslovene. Flensborg Stadsret er fra 1284; Haandskriftet[1]), fra hvilket nedenstaaende Stykker er tagne, er kun lidt yngre; dets Sprog er mere jydskfarvet end Sproget i Flensborghaandskriftet af jydske Lov.

Hær byriæs bymens skra af flænsborgh.

Fra wors hærræ aar thusænd wintær oc tuhundræth fiyrsin tiughæ oc fiyræ wintær, a fyrmer wor frugh aftæn, aldærmen oc rathmen oc ollæ bymæn i flænsborgh lotæ scriuæ thinnæ scra, thær hærtugh woldemar af iutland gaf them oc stathfæst mæth sin naath oc wold, for thi at the hafth ey fyr stathæligh skra. —

14. *Um bysins frælsæ.*

Af byman af flænsborgh giuæs nokær saak af hærtugh eldær andræ woldigh men, ie for hwilkæ sak thær thet ær, tha skal ham ænict wold a gøræs, fyr en ham næfnæs dagh oc stæth at swaræ for sik. Oc ei maa han nøthæs til annæn stath at orsak sik eldær at swaræ for sik vtæn bywoll, tho at then sak giuæs ham af hærscops wrethæ.

15. *Vm vrætæ kæræ.*

Af byman kærær a byman vtæn flænsburgh for hærtugh eldær annæn fyrst, oc hæuær ey fyr kærth a ham

---

[1]) Udgivet af P. G. Thorsen: De med jydske Lov beslægtede Stadsretter. 1855.

i by, han bøtæ fiyrtiwe mark oc vp rætæ oll scathæ, thær hin annæn fæk, then thær han a kærthæ. —

29. *Vm hœrscups gatæ.*

Hwo sum mæth ollæ lukær hærscops gaat mæth garth eldær annæn bygæn, brytæ thet burt oc giald hærscop thre mark oc by thre mark.

30. *Hws a annæns iorth.*

Hwo sum sættær sin hws eldær garth a annæns iorth, oc nokær man kær a ham æftret, En hafthæ han then iorth aar oc dagh v illæth oc v kærth, han weri sik then iorth til mæth tølf bymenz ieth thær iorh haf i by. —

43—48. *Byrœt.*

Hwo sum tæmmær løu eldær biørn eldær epin eldær thylik diyr, oc thet dræpær man, then thær diyr a, skal bøtæ full manz bøtær. — Af nokær manz bassi, thiyr, hæst, hwnd eldær thylik gør nokær man saar, husbond giald læki giald oc bøtæ two øræ penning oc scal ei leg thet diyr vt. En wurthær hin døth af saar, thær diyr gørth, tha leg han diyr vt oc bøt a ni mark. — Af hws uplyftæs, oc spar, biælk eldær cambær eldær ant tymbær fellær oc dræpær nokær man, husbond, thær thet hws a, leg vt thet træ, thær scath gørth, oc bøtæ a ni mark for manzæns døth. En byggær han thet træ i hws, thær hin man drap, han scal oc bøtæ alt thet hws. — Hwo sum grauær annæn manz iorth, bøtæ ham, thær iorth a, thre mark. — Hwo sum grauær gatæ oc lukær ei at gienst, han bøtæ thre mark. — Hwo sum i by gatæ leggær nokær mien, thær hindær folk fram at faræ, bøtæ thre mark.

Eriks sjællandske Lov.

Den sjællandske Ret foreligger i to forskellige Opskrifter, af hvilke den ældste kaldes Valdemars, den yngste Eriks sjællandske Lov; begge Opskrifter stammer formodentlig fra Tiden omkring 1200. Nedenstaaende Stykker af Eriks sjællandske Lov er tagne fra et Haandskrift fra c. 1300[1]).

Om Drab og Drabsbøder (2,3—9, 11).

vm man warthær dræpin i sit egit hus.

Far nokær man til annærs mans hus oc dræpær han i hans eghit hus ællær hans sun ællær hans kunæ ællær hans dottær ællær nokær then, ær i fult fælagh ær mæth hanum i then gardh, tha ær thet orbotæ mal, oc allæ the, i far oc i fylghæ æræ mæt hanum oc i garthæn cumæ mæth hanum, tha bøtæ foræ garthgange thre marc oc foræ fylghæ thre marc. Ær oc nokær, thær od oc æg radde ofnæ the dræpnæ, tha bøtæ thre marc foræ garth gange oc ni marc for æg oc od. Æræ oc nokræ the i far oc i fylghæ, ær ey cumæ i garthæn, bøtæ thre marc, oc alt thet, hin hørær til, ær dræpæt hauær, utæn iordh, thet wæræ i kunungs wald, oc han fly siælf frithløs.

vm man dræpæs a thingi.

Dræpær nokær man annær a thingi, tha ær thet oc orbote mal; tha a kunung alt hans, thet ouæn iorth ær, oc hwær, i far oc fylghæ ær mæth hanum oc anti hin særær ællær slar ællær draghær, ær dræpæn war,

[1]) A M 455,12, som ogsaa indeholder Valdemars sjællandske Lov og den sjællandske Kirkeret; udgivet af P. G. Thorsen 1852.

the bøtæ hans næstæ fyrthiughæ marc oc kunungæn fyrtuighæ marc.

vm man dræps a bøtær bøtæ.

Dræpær nokær man annær man a bøtær bøtæ, tha ær thet oc orbote mal; tha a kunung oc alt thet, ær han a ofuæn iorthæn, oc han fly sithæn frithløs; warthær oc swa, at han for latær thet, ær with hanum warthær giort, oc liusær han thet a thingi siælf, at han hauær hanum for latæt, oc gør han thær sithen nokæt ofnæ, tha ær thet æm fult, sum bøt ware.

vm then, ær bøtær tok.

Thet scal oc then witæ, ær bøtær hauær takæt, at han scal sic sithæn meræ gømæ foræ then man æn for annær; tho at hin, ær bøt hauær, at han gør nokæt with han, tha scal han thot hwaræn ey thet ofnæ hanum hæfnæ, førræ en han hauær thet a thingi sot, som logh ær. Æn kan swa warthæ, at hin warthær swa til thrængdær, ær bøtær hauær takit, at han dræpær hin, oc af hin scyld, ær bøttæ, oc sighæ atær hins frændær, ær dræpæn warth tha, at thet warth giort a the sac, ær han hauær bøt, tha scal man næfnæ til sæxtan men, the bæstæ bøndær i hæræth æræ, oc hin, ær sæctær war, sciutæ af thre; thoræ the, ær æftær æræ, thet swæræ, at han nøddæ han til, oc han war dræpæn for andræ gærningæ oc æy for hinæ, tha gangæ um thet mål sum annæt botæ mål; æn sweriæ the thet, at the gitæ ey annæt funnæt, æn han drap han for thet mål, ær førræ war af gangæt, tha wæræ han frithløs, sum førræ ær mælt.

vm then, ær sic wær mæth loghum oc sithen dræps.

Hauær oc nokær man warth sic mæth loghum oc warthær han for the samæ sac sithæn dræpæn, tha gangæ han swa til frithløs, sum han hafthæ førræ bøtær takit; skil man oc um, hwat thet war hældær for

the sac ællær for andræ, tha gangæ the samæ logh um, ær førræ ær mælt.

vm man dræps i kirkiæ.

Kyrkiæ scal hwar cristæn manz heem hus wæræ, oc hwilkæn man sum thær warthær i dræpæn, tha gangæ thet alt at the samæ logh, sum han waræ hemæ i hans eghin garth ællær hans hūs dræpæn, hanum til frithløs, swa at han ma ey with bøtær kumæ; tha a kunung at rætæ yui hanum sum yui the, ær førræ ær um mælt. Æn the, hanum fylghæ oc han særær ællær sla, thær dræpæn warthær, oc hwilkæn nokæt gør uppæ han, tha bøtæ hans frændær fyrthiughæ marc oc swa kunung oc biscop oc kirkiæ.

thessæ æræ orbotæ mal.

Thessæ fyughræ mal: i kyrki at dræpæ oc a bøtær bøte ællær af gangæt mal oc a thingi at dræpæ oc hemæ at manz eghin at dræpæ, anti læ garth ællær fægarth ællær lathægarth ællær i mylnæ, thet ær alt orbotæ mal, oc thæræ mughæ ey arwngæ bøtær takæ at hins næstæ, ær dræpæt hauær, num the fa kunungs wiliæ til, oc kunung ma them ey theræ frith atær gifuæ, num han hauær frændær wiliæ til. Æn the twa salæ mughæ frændær wal af kyn takæ, tho at hin ær burt flythær mæth then enæ sal, ær frithløs ær.

vm botæ fæstning.

Thet scal man oc witæ, at then scal with botæ fæstæ takæ for døthæn man, ær hans ær niuæ næstæ oc full aldræ ær; æn nærmær ær athælkunæ sun æn sløkæfrith sun; ær ey sun til oc ær fathær til, tha ær han næst; ær ey fathær til, tha ær then brothær næst, ær ælzt ær. Æræ the oc fleræ brøthær ællær andræ men æm nær, tha then, ær ælzt ær oc ey ær lærthær oc ey ær closter man oc ey ær flætførthær, tha scal han with botæ fæstæ takæ oc gruth giuæ, oc tha aghæ allæ frændær then gruth at halde. Giuær

nokær annær then gruth, ær ey ær ælzt i them ællær ey ær næst, tha ma han for sic enæ giuæ oc ey for fleræ frændær. Æn barn oc orwitæ mughæ hwerkæn ey gruth giuæ oc ey botæ fæstning takæ, utæn hin star withær, ær næst ware at takæ bøtær ællær fæstning, um orwitæ waræ ey til.

Om Ulykkestilfælde (2, 62, 64—66).

vm man huggæ træ samæn, oc fallær a annær theræ.

Cumær thet swa, at men standæ oc hoggæ træ samæn nithær, oc fallær thet uppæ nokær man, then ær ey hoggær mæth them, tha aghæ allæ the at bøtæ for, thær hoggær samæn, thre marc, um the wilæ samæn wæræ. Æn skilæs the at, tha botær hwær theræ æm mykit. Æn cumær thet swa, at the, ær hoggæ, at annær theræ gar burt til sin sysæl, oc hinæ standæ æftær oc hoggæ, oc fallær træ uppæ han, tha bøtæ the han atær mæth thre marc. Æn standæ the allæ samæn oc hoggæ, oc fallær træ uppæ ænnær theræ, tha bøtæ the æcki foræ, for thy at tha atæ allæ iafnt at warthæ, hwart thet fyullæ. Fallær thet oc uppæ manz fæ, tha bøtær man oc thær for, sum mælt ær uppæ. Hoggæ man træ oc hwat hældær et ællær fleræ, ællær man sættær eld i, sum summæ gøræ, oc fallær thet sithæn a man, tha a han at bøtæ thre marc for, then ær hiog ællær then ær eld i sætte, um hin far døth af; fallær thet oc a fæ, tha bøtæ, sum uppæ ær mælt.

vm man akær a man ællær a kunæ ællær a barn.

Akær man a annær, hwat hældær han gær ællær stær ællær sitær for hanum, oc fār han døth af, tha bøtær han full man bøtær for. Æn fangær han lyuti ællær iordh hog af hanum, tha botæ han sum han hafthæ thet siælf giort. Æn wæltær wagn uppæ man ællær

kunæ ællær barn, of fangær døth af, tha bøtæ han thre marc foræ. Hauær han oc nokæt træ i at las, thær kan sliungæ til oc sla annær man til døthæ bac, tha bøtæ han oc thre marc, for thy at han scal thet warthæ, ær foræ hanum ær oc han halder tømæ til, oc ey thet a bac hanum ær.

vm man rithær oc ællær rænnær a man ællær kunæ ællær barn.

Rithær man ællær rænnær uppæ man ællær kunæ ællær barn, oc fa the thær døth af, tha bøtæ han fullæ man bøtær foræ. Æn far hin iord hog ællær liutæ, tha bøtæ oc thet, som han hafthæ thet siælf giort. Æn slar hæst, sithæn han cumær um, oc slaar nokær man. tha bøtæ han thæræ for sum for ander handløsæ wathæ. Æn rithær han then hæst, ær wan ær at sla a bac, oc han wet thet, oc han giorthe thet mæth sin wiliæ ællær tho at han takær han a lænd, at han scal sla, tha, hwat sum hældær ær oc far man thær døth af, tha scal han bøtæ æm fult, sum han hafthæ siælf dræpit. Æn dyll han thet, at thet war ey mæth hans wit oc ey mæth wiliæ, tha dyliæ mæth thre tyltæ oc bøtæ thot hwaræn thre marc for hæstin. Æn fic han af hæstin hog oc warth ey døth af, sighær han, at thet war mæth hans wiliæ, tha bøtæ anti thre marc ællær dyliæ mæth tyltær eth. Æn cumær thet swa, at hin ær akær at hanum bristær tømæ, ællær hin ær rithær at hanum tyghlæthær, oc wagn løpær ællær hæst rænnær mæth hanum, oc man fär thæræ døth af, tha bøtæs oc thær ey meræ for æn thre marc, for thy at thet war hinum æm nær wathæ ær ofnæ sat, sum hin ær foræ sat. Æn sighær hin, at han giorthæ thet mæth wiliæ, ællær han lot wagn gangæ løs mæth sin wiliæ ællær hæst, tha scal han thet dyliæ mæth thre tyltæ, at thet war gen hans wiliæ, oc hanum warthæ tømæ løsæ gen hans wiliæ oc swa tyghlæthær.

Æn cummær swa, at hæst slar man til døthæ, ællær oxæ ællær nøt stangær man til døthæ, ællær hund bitær til døthæ, tha a han at bøtæ ther thre marc foræ ællær dyliæ mæth tyltær eth. Æn slar hæst annær til heliæ, ællær nøt stangær annæt til døthæ, oc ær thet anti æm got sum twa øræ silfs ællær bætræ, tha bøtæ han thæræ for siæx øræ; huræ got sum thet warthær, tha bøtær han ey tho meræ. Æn dyll han, tha dyliæ mæth tyltær eth for manz døth, oc for fæs døth, um thet ær swa got sum twa øræ silfs, mæth siætæ manz eth. Æn ær thet ey swa got sum twa øræ silfs oc ær thet swa got sum twa ørtugh silfs ællær bætræ, tha dyliæ mæth thrithiæ manz eth.

vm manz hund warthær gallin.

Cumær swa, at manz hund warthær galæn oc bitær han anti folc ællær fæ, tha scal han swa bøtæ, sum uppæ ær mælt. Æn warther han war with, ær hunden a, oc fylghær hanum oc wil han dræpæ oc warær sinæ grannæ at, twa minztæ ællær fleræ, oc bithær han dræpæ oc warthær them at, at han ær galin, tha a han ecki at botæ for, hwat sum han gør sithæn. Æn sæctær nokær man han um utæn, at han beet nokær man til heliæ sithæn, tha sæliæ han thær ofnæ tyltær eth, at han fuldæ hanum, sum logh war, oc warthæ at, oc ær ey skyldic at bøtæ foræ. Æn warthær han sæctæt um fæ, tha sæl han swa mykil minnæ logh foræ, sum thær hørær minnæ bøtær til.

Om Eftersøgning efter bortkommen Ejendom ($3_{,19-21}$).

vm man tapær sit oc far letændæ at oc wil nokær stath ransakæ.

Hauær man sit tapæt oc far han at letæ at sinæ oc wil nokor stath ransakæ, tha scal han takæ twa grannæ at minztæ mæth sic ællær fleræ oc bethæs ransakæn af

them han wil. Ær bondæn siælf hemæ ællær bryti, then ær fælugh hauær laugh with bondæn, tha scal han them latæ ransakæ; æn syn han them ransakæn, oc ær witnæ mæth hanum, at han syn hanum, tha a han at bøtæ thre marc foræ ællær dyliæ mæth tyltær eth. Æn hittæ han husfrø hiemæ ællær the deyæ ær fælugh hauær lagh, mæth grannæ witnæ, oc syns hanum thæræ ransakæn, tha bøtæ bondæn tolf øræ foræ ællær sæliæ tyltær eth foræ, um han hauær witnæ til, at han bedæs laghlikæ. Æn ær hwærkin husbondæn hemæ oc ey husfrøn, oc syniæ hyon them at ransakæ oc letæ at theræ thiufnæth, tha scal bondæn bøtæ for sinæ hion siæx øræ. Æn biuthæ hionæn til at latæ them ransakæ æftær theræ thiufnæth, tha aghæ hionæn, ær innæn garthæn sitiæ, ækki meræ til ransakæ at biuthæ æn swa mykit, sum i theræ gømæ ær. Æn hwærkin thet hærbærgh, ær las standær foræ, oc ey the kistæ oc ey thet skrin, ær anti hauær husbondæn ællær bryti las at ællær husfrøn ællær deyæn, oc luct ær oc las ær foræ sat, tha ma thet ey up brytes. Wil husfrøn latæ til ransakæ, oc ær nokæt hus ællær kistæ, ær husbondæn hauær siælf lykil til, tha scal ey brytæ. æræ the bathæ hemæ, bryti oc deyæn, oc hauær husbondæn ællær husfrøn nokræ lyklæ særløst til hus ællær kistæ ær theræ lās standær foræ, tha gør hin fult til, thet biuthær alt til ransak, ær han hauær i hans gømæ. Ær bondæn ær husfrøn ællær bryti ællær deyæ at kyrkiæ ællær i kyrkiæ socn ællær at øll fyllæ i by, tha scal men ey ransakæ, førræ æn the hauæ both oc the mughæ with cummæ.

vm nokær man far æfti sit hors at letæ ællær æfti sit nōt.

Far nokær man æfti sit hors at letæ ællær sit nøt oc hittær han thet annær stath æn a sin eghæn fælæth, tha scal han thet til bys wrækæ, hwat hældær hors

ællær nøt, oc spyriæ grannæ, um thær hauær nokær man hæfdh a. hauær ængin man hæfdh ofnæ oc hauær annær by thær fælæth mæth ællær afræth, tha scal han til annær by rithæ oc callæ grannæ sammæn sum han giorthæ fyrræ, oc spyri um thær hauær nokær man hæfdh yuær. hauær thrithi by fælæth mæth ællær afræt. tha scal han thet samæ gøræ. Æn ær ængin, ær sic wēt thær hauæ hæfdh yuær, tha scal han thet liusæ i allæ thre by, af hwat hæræth han ær ællær hwat by han boor i oc hwat han hetær siælf, oc ma han mæth thy burt takæ, at han hauær thet liusd.

vm man hittær at annærs sit hors æller nøt.

Hittær nokær man sin hest ællær nøt hemæ at annærs manz, oc callær han sit wæræ, ær at letær, tha scal han grannæ with callæ, oc scal ut bethæs han ær a callær, oc hin gangæ i tak foræ, ær i hændæ hauær. Sighær han, at thet ær hanz eghit oc hans hemæ fød, tha ma han wæl hanum logh fæstæ, at thet ær hans hemæ fød. ær thet swa got sum half marc ællær bætræ, tha a han at weriæ mæt tyltær eth oc twiggi mannæ witni, at thet ær hans hemæ fød. Æn callær han sic ey siælf hauæ hemæ fød oc callær anti fangit ællær han sighær, at annær man a thet, tha scal han leggi hanum fymt foræ; a fymtæ dagh thær æftær tha scal han til cummæ. møtær hin, ær han callær sic hauæ fangit af, møtær han ey, tha scal hans forfal møtæ, at han ma ey cummæ, oc tha scal han bithæ til andræ fymt. Kummær han ey at hinnæ andre fymt, tha scal han æn thrithiæ fymt bithæ, æn a thrithie fymt tha scal anti hin cummæ with, ær han hauær til næfnd sic til hemælsæ, ællær tho at then ær tak først hauær scal gangæ til oc læggiæ hand yuær hals, oc annær man scal gangæ a mot hanum til oc høgræ hand hans i høgræ hand hins yuær hals læggiæ, oc hin scal thet swæriæ, ær æghændæ ær, bithæ sich swa guth hiælpæ

oc holl warthæ, sum han ær at thy ræt eghændæ oc a thet mæth rætæ, oc hin scal aftær sweriæ, ær han halder i handlaughe, bithiæ sic swa guth hiælpæ, sum han swor rætæn eth oc thær ær ey men i, oc thær mæth scal han til sin takæ.

Sjællandske Kirkeret.

Kirkeretterne indeholdt Bestemmelser om Forholdet mellem Kirken og Befolkningen. Skaanske Kirkeret er givet af Erkebiskop Eskil, og med ringe Forandring er den overført af Biskop Absalon til Brug for Sjælland; den sjællandske Kirkeret er vedtaget i Ringsted i Aaret 1171. Der findes ingen jydsk Kirkeret; de til sjællandske og skaanske Kirkeret svarende Bestemmelser findes indarbejdede i jydske Lov.

Thettæ ær then ræt ær sat wardh a malstæfnæ i ringstathæ lund af absalon ærkibiscop æftær allæ siallænz faræ bøn, for thy at rætæn var førræ af hardh mællæ biscop oc bønder.

Kyrki of wigh warthær ma ey annæt sinnæ wighæ, num løs warthær altær sten ællær hyrnæ bristær af altære, num thys at hun warther swa myklikæ spiællæt, at thær ma ey gutz thianæstæ i wethæ. Æn scal man wighæn, tha aghæ kirky men at haldæ biscop en nat a theræ cost, hans caplan sculæ the giuæ half marc oc hans burswen en øræ; hælæghdom scal biscop til latæ a sin cost.

Warthær kyrky løs, tha sculæ kirkie men præst til tækæ mæth biscops wiliæ. brytær præst with sinæ kyrki men, tha bøtæ sin bruth æftær sinæ gærninge oc wæræ with sin kyrkie. bøndær aghæ ey præst at wrækæ, oc ey ma han with them skiliæs utæn theræ wiliæ.

Warthær frith brot i kirki ællær i kirki gardh, tha then ær frith brøt bøtæ thre marc, oc biscop skæræ kyrki ær tho kirky gardh, æn of thet ær swa fatøk man, thær i kirky brytær, at han a ey thre marc, tha scal han fastæ thyt meræ.

Tækær man af kirky ællær utæn kyrki thet, ær guth ær til hændæ wight, ællær af kyrki nokæt thet, ær annær man hauær til haldz lauh, utæn hins lof ær thet thæræ lauthæ, tha rætæ ut thet ær han tōc oc bøtæ a thre marc. —

Wil nokær man giuæ i sot, tha ma han ey meræ giuæ æn half sin houæth lot, æn um hans ærfungæ wile dyliæ thet æftær han døthæn, oc sighær præstenæ, at thet war giuæt, tha mughæ ærfwngæ thet dyliæ mæth tolf laghfastæ men, æn ær twiggi mannæ witnæ til, ær a hørthæ, tha mughæ arwngæ dyliæ thet mæth næfnd i kyrkiæ socn oc tho ey wildæ næfnd. Wil man heel i clostær faræ, tha ma han in faræ mæth all sin houæthlot.

Of man fæstær sin frænkunæ, oc fræghnær biscop thet oc læggær han thær a forboth, oc tækær han hennæ sithæn a forboth, før æn thet warthær loghlikæ delt, tha a biscop han at banføræ. Æn cummær thet til loghe, tha a man thær til at næfnæ siæx men a hans wagh oc siæx men a hennæ wagh oc tho a then wagh, ær theræ burth tæls samæn, oc the sculæ swæriæ them syndær ællær samæn. swa ær oc, um man tækær sin frænde konæ ællær sin konæ frænkonæ. Æn warthær thet i lønd giort, æn tho at the attæ børn

samæn, tha weriæ sic tho mæth tolf man eth, um han dyll. —

For thennæ ræt hauæ bøndær iat biscop thrithings tindæ af allæ theræ sæth oc en stath heem at føræ i kirky socn. Æn um man warthær wit, at han hauær ey tindæth ræt, tha weriæ sic mæth en tyltær eth. Æn witær man hanum, at han hauer sumt ut ræd oc ey alt, tha latæ ut oc bøtæ a half marc ællær weriæ sic mæth sin enæ eth. Skill biscop with bøndær um logh, tha scal thennæ skrift them i mællæn wæræ.

Thænnæ ræt war sat a mal stæfnæ oc liust a landz thing a then othæns dagh, ær fyuræ daghæ war for sanctæ iacobs dagh, oc a fiurtandæ wintær waldemar konungs, sithæn han warth en waldugh konung, oc a thrættandæ wintær absalon ærkibiscops, oc en iamlangæ oc thre ukæ oc thre daghæ sithen sanctæ knūt i Ringstath war laugh i skrīn oc knūt konung waldemar sun war crunæth oc til konung wight, oc thre wintær oc fæm ukæ sithæn Rø war wnnæt til cristindom af waldemar konung oc laugh til sialænz biscop dom af waldemar konung oc af alæxander pauæ; fran then dagh ær wærældæn war scapæth oc til then dagh, ær then ræt war sat, tha waræ gangnæ sæx thusænde wintær oc thry hundræth wintær oc syutyugh wintær, fæm manæt minnæ oc sæxtan daghæ, oc sithæn guth war fød, tha waræ gangnæ thusænde wintær oc hundræth wintær oc siutyugh wintær oc syu manæth oc tolf daghæ.

Oversigt over Sprogudviklingen i ældre Dansk.

Lydudviklingen.

I. Vokaler.

a. *I Trykstavelse.*

[ĕ] > [ăĕ]: *bera* > *bærœ*. Efter [g] dog [ĕ] > [ĭ]: *geva* > *givœ; geta* > *gitœ*. Almindelig i æ. Sk., sjældnere i æ. Sj. og Jy. findes [ĕ] > [ă] mellem [w] og [r]: *wœrœ* og *warœ*.

[ăĕ] > [ĭ] foran [gj]: *sœgia* > *sighiœ;* æ. Jy. har dog oftest *seghœ, sœghœ*.

Det ved *u*-Omlyd af [ă] opstaaede [å] 1) > [o]: *håvuð* > *hovœth;* 2) > [ø] foran [l, r, rn]: *ål* > *øl; hårr* > *hør; bårn* > *børn;* 3) > [u] foran [gg(w)]: *dågg* > *dug; håggwa* > *huggœ*.

Æ. Sk. og æ. Sj. har [ŭ] i Roden af mange Ord, hvor æ .Jy. ligesom Vestnordisk har [ŏ]: *brut — brot; buthœt — bothœt; umbuzman — umbozman.*

[jū] > [ȳ] efter [r] samt Konsonant + [l]: *brjūta* > *brytœ; fljūga* > *flyghœ*.

[ja] > [jæ] begynder at vise sig i æ. Sj. og Jy.: *jak* > *iæk; stjala* > *stiælœ*.

Omlyden er gennem Udjævning trængt tilbage og findes i æ. Da. omtrent kun i de samme Tilfælde som nu.

i-Omlyd er bevaret i æ. Da. og nu: 1) i Navneords Flertalsdannelse: *man — mœn, bondœ — bøndœr, rot — røtœr, brothœr — brøthœr;* 2) i Tillægsords Gradbøjning: *lang — længrœ;* 3) i Nutid af svage Udsagnsord med kort Rodstavelse og Stammen endende paa [ja] (anden svage Klasse, se Side 42): *lœggiœ — lagthœ; sœtiœ — satœ; dyliœ — duldœ;* 4) i Ord-

dannelsen: *arf — ærvæ; ran — rænæ*; *dom — dømæ*. — Tabt er *i*-Omlyden: 1) i fremsættende Nutid af stærke Udsagnsord: *far* (vestno. *fær*), *latær* (vestno. *lætr*); dog findes den her ofte i æ. Jy. og undertiden i æ. Sj.: *fær, gær, stær, kymær* (æ. Sk. *far, gar* osv.), og et Minde om den har ogsaa æ. Sk. i Bøjningen *tækæ — tækær — tækin* ved Siden af *takæ — takær — takin;* Omlyden er her fra frems. Nut. Et. trængt ind i de andre Former af Udsagnsordet; i Rigssproget er Omlyden nu tabt, men et Minde om den er *blæse, græde*, der forholder sig som *tækæ* i æ. Sk. (opr. *blāsa, grāta*, svensk *blåsa, gråta*); — 2) i forestillende Fortid: *waræ, gafuæ* (vestno. *væri, gæfi*); i forest. Fortid findes der i æ. Da. slet ingen Minder om Omlyden, og nu er Formen helt tabt.

u-Omlyd er ogsaa trængt stærkt tilbage. 1) Af Ord, i hvis Bøjning omlydte Former oprindelig vekslede med ikke omlydte, har i æ. Da. som nu kun *barn — børn* bevaret det oprindelige Forhold; dog findes i æ. Sk. ogsaa *logh*, Ef. *lagha;* ellers har der fundet Udjævning Sted, idet a) enten den ikke omlydte Vokal har sejret, hvilket er det almindeligste: *mårk* > *mark; såk* > *sak; lånd* (Ft. af *land*) > *land*(*æ*); *lång* (Ik. Ft. af *lang*) > *lang*, b) eller ogsaa Omlydsvokalen er trængt gennem hele Bøjningen, hvilket er Tilfældet i nogle Navneord med Omlyd i Nf. og Gf. Et. (*u*-Stammer): *wållr* > *vold; målr* > *møl* (men *Malurt* uden Omlyd); *årn* > *ørn*. — 2) I Ord, hvis Stamme endte paa [w], og som derfor havde Omlyd gennem hele Bøjningen, er Omlydsvokalen naturligvis bevaret: *ål* (Hf. *ålwi*) > *øl; hårr* (Hf. *hårwi*) > *hør; dågg* (Ef. *dåggwar*) > *dug; håggwa* > *hugge*.

Brydning er bevaret i æ. Da. med Brydningsvokalerne [ja (jæ)] og [jo]: *biarghæ (biærghæ), iorth*. Æ. Sk. og æ. Sj. har Brydning i Ordene *iak (iæk), siax (siæx)*,

stialæ (stiælæ), hvor æ. Jy. ligesom Vestnordisk har ubrudte Former: *æk*, *sæx*, *stælæ*.

b. *I trykløs Stavelse.*

[a, i, u] i trykløs Endestavelse > [ə] (skrevet *æ* eller sjældnere *e*): *taka* > *takæ; dømir* > *dømær; konu* > *konæ*. Æ. Sk. bevarer dog ofte de fulde Vokaler [a, i (e), u (o)], og ogsaa i æ. Sj. og Jy. kan [i] findes efter [g] og [k]: *thingi*, og [u] foran [m]: *loghum*.

Mellem udlydende [r], undertiden ogsaa [l] og [n], og foregaaende Konsonant udvikles [ə] (*æ*, *e*): *bindr* > *bindær*, *frændr* > *frændær*, *fallr* > *fallær*, *wapn* > *wapæn;* [ə] skrives undertiden i Overensstemmelse med den foregaaende Vokal, efter hvilken dens Udtale til Dels retter sig: *akar* og *akær*.

Efter foregaaende trykstærk Vokal bortfalder ([j] +) en trykløs Udlydsvokal: *niu* > *ni; sea* > *se; fai* > *fa; flyja* > *fly; døyja* > *dø*.

I æ. Jy. bortkastes regelmæssig trykløs Udlydsvokal i Ord paa tre eller flere Stavelser, undertiden ogsaa i Tostavelsesord: *sannindi* > *sannænd; livandi* > *livænd; andræ* og *andær; bøtæ* og *bøt*. Denne Bortkastelse findes ikke i æ. Sk. og kun sjælden i æ. Sj.

II. Konsonanter.

[nnr] > [nd(ə)r], [llr] > [ld(ə)r] i æ. Sk.: *winnr* > *windær; annrir* > *andræ*; *allr* > *aldær;* i æ. Sj. og Jy. findes kun [nnr] > [ndr]: *andræ*, men *winnær*, *fallær* uden [d], hvor [ə] er udviklet.

[ml] > [mb(ə)l], [mr] > [mb(ə)r] almindeligt i æ. Sk. og sjældent i æ. Sj. og Jy.: *gamlæ* og *gamblæ*, *kumær* og *kumbær*[1]).

[1]) Denne Udvikling af [d] og [b] er fremkaldt ved en kortvarig Standsning af Udaandingen efter [n], [m] foran [r], [l], idet

Æ. Jy. og undertiden æ. Sj. bortkaster [j] efter Konsonant i trykløs Endestavelse: æ. Sk. *sitia, wilia, fylghia,* men æ. Jy. *sitœ, wilœ, fylghœ.*

Æ. Sj. og Jy. viser begyndende Overgang af [g] til medlydende [u] og (kun i Sj.) [i]: *aghœ* > *aughœ; deghœ* > *deyœ.*

Æ. Jy. viser begyndende Bortfald af [ð] efter [r]: *iorth* og *ior.*

Ordbøjningen.

Navneord.

I. *Vokaliske Stammer.*

Et. Nf. og Gf. i *a*-, *ō*-, *i*- og *u*-Stammer falder sammen, idet Hak. opgiver *-r* i Nf.: *hœstr* > *hœst;* kun i æ. Sk. findes enkelte Eksempler paa bevaret *-r*: *þiufœr, kostœr, rœtœr;* i Huk. og Ik. er jo Nf. og Gf. i Forvejen ens. — Hf. Et. bevares regelmæssig i æ. Sk.: Hak. *dome,* Huk. *iorþo,* Ik. *þingi,* sjælden i æ. Sj. og Jy. — Ef. Et. ender paa *-s* og *-œ* (*-a*), svarende til det oprindelige *-s* og *-ar*: *kunungs; things; (hlutar* >*) lotœ; (sakar* >*) sakœ;* i æ. Jy. er *-s,* som opr. hører hjemme i *a*-Stammer Hak. og Ik., begyndt at brede sig til andre Hankønsord: *fathœrs* (opr. *faður*), *suns* (opr. *sunar*), og til Hunkønsord: *wœrldz* (opr. *weraldar,* Ef. af *werøld*), *kirkins* (opr. *kirkiunnar*); Ejeformsbetegnelsen kan ogsaa ganske mangle i æ. Jy.: *i fathœrs nafn oc suns oc hin hœlegh and.* — I Ft. er Nf. og Gf. ligesom i Et. faldne sammen; idet *-ar* > *-œ* (*-a*), bliver Nf. og Gf. ens i *a*-Stammerne: Hak. *daghœ* (opr. *dagar*

Ganesejlet, der har været sænket under Udtalen af [n], [m], hæves og spærrer for Næsevejen, et Øjeblik før der efter Udtalen af [n], [m] aabnes for Mundvejen.

— *daga*), Huk. *gravœ* (opr. *gravar*), Ik. *thing;* i *i*-Stammernes Hak. sammenblandes Nf. paa *-œr* (opr. *-ir*) og Gf. paa *-œ* (opr. *-i*): *lotœr* og *lotœ* bruges i Flæng som Nf. og Gf.; ogsaa i *i*-Stammernes Huk., der opr. endte paa *-ir* i Nf. og Gf., og i *u*-Stammerne (opr. *-ir*, *-u*) bruges *-œr* og *-œ* i Flæng i Nf. og Gf.: *sotœ(r)*, *limmœ(r)*; æ. Jy. har i *i*- og *u*-Stammernes Ft. oftest Endelsen *-œ*. — Hf. Ft. paa *-um* bevares i æ. Sk.: *lotum*, men er sjælden i æ. Sj. og navnlig i æ. Jy. — Ef. Ft. ender paa *-œ* (*-a*): *fiska*, *botœ;* i æ. Jy. og sjældnere i æ. Sj. kan Ejeformsendelse mangle: *mœth hans synœr rath; smabørn wœriœ;* i jydske Lov findes et enkelt Eksempel paa, at *-s* er trængt ind i Ft. som Ejeformsendelse, nemlig *mœnz*. Bøjningen vil da i ældre Sjællandsk blive følgende:

		a-Stammer.		*ō*-Stammer.
		Hak.	Ik.	Huk.
Et.	Nf. Gf. Hf.	dagh	barn	iorth
	Ef.	daghs	barns	iorthæ
Ft.	Nf. Gf. Hf.	daghæ	børn	iorthæ
	Ef.	daghæ	barnæ børnæ	iorthæ.

		i-Stammer.		*u*-Stammer.
		Hak.	Huk.	Hak.
Et.	Nf. Gf. Hf.	lot	sot	kost
	Ef.	lotæ	sotæ	kostæ
Ft.	Nf. Gf. Hf.	lotæ(r)	sotæ(r)	kostæ(r)
	Ef.	lotæ	sotæ	kostæ.

II. *Konsonantiske Stammer.*

Idet her ligesom ved de vokaliske Stammer Nf. og Gf. falder sammen, Hf. opgives (undtagen i Skaansk),

-ar > *-æ; -ur* i Nf., Gf. Ft. Huk. af *-ōn*-Stammerne > *-æ(r)*, og *-na* i Ef. Ft. af *-an*-Stammernes Ik. og *-ōn*-Stammerne udenfor æ. Sk. erstattes af *-æ* undtagen i Ordene *øghæ*, *øræ* og *kunæ* (Ef. Ft. *quinnæ*), bliver Bøjningen i ældre Sjællandsk:

Konsonantstammer af een Stavelse.

		Hak.	Huk.
Et.	Nf. Gf. Hf.	fot	bot
	Ef.	fotæ	botæ
Ft.	Nf. Gf. Hf.	føtær	bøtær
	Ef.	fotæ	botæ.

Stammer paa *-r*.

		Hak.	Huk.
Et.		*fathær*	*mothær*
Ft.	Nf. Gf. Hf.	*fæthær*	*møthær*
	Ef.	*fæthræ*	*møthræ*.

		Stammer paa *-an*.		Stammer paa *-ōn*.
		Hak.	Ik.	Huk.
Et.		arfæ	øghæ	ukæ
Ft.	Nf. Gf. Hf.	arfæ	øghæn	ukæ(r)
	Ef.	arfæ	øghnæ	ukæ.

Forholdet er altsaa følgende: Kun i ældre Skaansk bevares den gamle Navneordbøjning med fire Forholdsformer; i ældre Sjællandsk og Jydsk er de fire Former svundet ind til to, idet Nf. og Gf. er faldet sammen til een Form, som har fortrængt Hf. Endelserne er blevet afslebne, idet 1) [r] er bortfaldet i Endelsen *-ar* og ofte (især i Jydsk) i Endelserne *-ir* og *-ur;* 2) [a, i, u] > [ə] udenfor æ. Sk.

Naar Navneordet staar med det bestemte Kendeord, bøjes i æ. Sj. og æ. Jy. ofte kun Kendeordet: *armœns* (opr. *armsœns*).

Tillægsord.

Stærk Bøjning.

Nf. Hak. Et. paa *-r* (*-ær*), der ved Navneordene omtrent er opgivet, bevares ved Tillægsordene regelmæssig i æ. Sk. og ofte i æ. Sj., især i Tillægsformer af Udsagnsord: *fatøkær, thrængdær;* Nf., Gf. Ik. paa *-t* bevares i alle Dialekter. I Gf. og Hf. Et. bevarer æ. Sk. de gamle Endelser, men æ. Jy. og ofte Sj. bortkaster dem. Ef. Et. ender i Hak. og Ik. paa *-s*, i Huk. (opr. *-rar*) i Sk. paa *-ra*, i Sj. og Jy. paa *-œ*. — I Nf. og Gf. Ft. i Hak. og Huk. bortkastes *-r* i Endelserne *-ir* og *-ar;* i Nf. og Gf. Ik. bevares den gamle Form uden Endelse. Hf. Ft. paa *-um* bevares kun i æ. Sk. Ef. Ft. paa *-ra* bevares i æ. Sk., men er i Sj. og Jy. fortrængt af *-œ*. Bøjningen bliver da i ældre Sjællandsk:

		Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf. Gf. Hf.	lang(ær)	lang	langt
	Ef.	langs	langæ	langs
Ft.	Nf. Gf. Hf.	langæ	langæ	lang
	Ef.		langæ.	

Svag Bøjning.

Endelsen bliver her udenfor æ. Sk. *-œ* ved Bortfald af Hf. Ft. og Overgang [a, i, u] > [ə]: langæ.

Tillægsordene viser altsaa det samme Forhold som Navneordene: æ. Sk. bevarer i det hele den gamle Bøjning og har kun Tilbøjelighed til at bortkaste *-r* i

Endelserne *-ar* og *-ir*; æ. Sj. og Jy. bortkaster ogsaa Gf. og Hf. Tilbøjelighed til yderligere Udviskning viser æ. Sj. og især Jy. ved undertiden 1) at tilføje *-œ* i den stærke Bøjnings Ik. Ft.: *allœ the sar, sinœ hion;* 2) at opgive Ejeformsendelsen foran Navneord; *en manz* og *annœn manz* ved Siden af *annœns manz*. Æ. Jydsk gaar endnu videre ved undertiden at sammenblande Kønnene: *thet, thœr i loghœn œr scriuœn.*

Stedord.

Personlige Stedord.

Første Persons Stedord har i æ. Sk. og Sj. Brydning: *iak (iœk)*, ikke i æ. Jy.: *œk*. Hf. Et. af første og anden Persons og af det tilbagevisende (refleksive) Stedord er bevaret i æ. Sk. med bortkastet *-r*: *mœ, þœ, sœ*, men i Sj. og Jy. fortrængt af Gf. *mik, þik, sik;* i tredje Persons Stedord har Hf. *hanum (ham)* og *hœnnœ* i æ. Jy. fortrængt Gf. *han* og *hanœ*, som altid bevares i æ. Sk. og ofte i Sj. I Ef. Et. og Nf. Ft. er *-r* bortfaldet i Formerne *hœnnœ, wi, i*. Total er opgivet. Bøjningen bliver da i ældre Sjællandsk:

Et.	Nf.	iak, iæk	thu	
	Gf. Hf.	mik	thik	sik
	Ef.	min	thin	sin
Ft.	Nf.	wi	i	
	Gf. Hf.	os	ethær	
	Ef.	war(æ)	ethær	

Et.	Nf.	han	hun
	Gf.	han, hanum, ham	hanæ, hænnæ
	Hf.	hanum	hænnæ
	Ef.	hans	hænnæ.

Paapegende Stedord.

I Bøjningen af *sā* har der i alle Dialekter fundet stærk Forenkling Sted. Bøjningen i æ. Sj. er følgende:

		Hak.	Huk.	Ik.
Et.	Nf. Gf.	thæn	the, thæn	thæt
	Hf.	—	—	thæt, thy
	Ef.	thæs	?	thæs
Ft.	Nf.		the	
	Gf. Hf.		the, thæm	
	Ef.		theræ.	

Æ. Sk. har i Huk. Et. kun *the*, ikke *thæn*, i Hf. Et. Ik. kun *thy*, ikke *thæt*, og bevarer Hf. Et. Hak. *thæm*. I Gf. og Hf. Ft. bruges *the* som Tillægsord, *thæm* som Navneord.

Ogsaa Bøjningen af *sāsi* har undergaaet store Forandringer. Æ. Sjællandsk har:

	Hak.	Huk.	Ik.
Et.	thennæ	thessæ, thennæ	thettæ
Ft.		thessæ.	

Af *hin* kan findes en ny Nf. Ik. Et. *hint* ved Siden af *hit;* Bøjningen er ellers som Tillægsordenes.

Henførende (relative) Stedord.

Æ. Sk. har *ær,* æ. Jy. *thær,* egentlig Stedbiordet, æ. Sj. begge; dertil kommer i æ. Da. *sum,* oprindelig et Bindeord; Overgangen ses af Tilfælde som: *tha bøtæ han thet samæ sum før ær mælt.*

For de øvrige Stedord er det Regel, at i alle Dialekter sammenblandes Nf. og Gf.: *annær* og *annæn* bruges i Flæng; *nokær*, der opr. er Nf., bruges ogsaa

som Gf.; æ. Sk. har *ængin*, Ik. *ækki*, æ. Jy. *ængi*, Ik. *ænkti*. Kun æ. Sk. bevarer Hf., og i æ. Sj. og Jy. udelades ofte Ejeformsendelsen i tillægsagtig Stilling.

Kendeord.

Som bestemt Kendeord foran Tillægsord bruges fra gammel Tid *hin;* i æ. Da. trænger *thœn* frem ved Siden af *hin*: *hin* el. *thœn gothœ man.* — Som bestemt efterhængt Kendeord ved Navneord er *hin* senere og endnu i æ. Da. ikke almindeligt: *the logh, thœr kunung giuœr oc alt land takœr withœr.* Bøjningen af *hin* som efterhængt Kendeord sløjfes i æ. Da.: *iorthœn* som Gf. Huk. (opr. *jorðina*), *sakœnœ* som Ef. Huk. (opr. *sakarinnar*).

Det ubestemte Kendeord, d. v. s. Talordet *en* brugt trykløst og med svækket Betydning, findes endnu ikke i de gamle Love: *œltœr man ræf i graf.*

Talord.

I Nf., Gf. Hak. og Huk. bliver *tua* og *bathœ* de sejrende Former; Ik. *tu*; Hf. bortfalder udenfor Skaansk; Ef. *tuiggiœ, beggiœ.*

Udsagnsord.

I. *Tidsbøjning.*

De forskellige Bøjningsklasser bevares.

a. Stærke Udsagnsord.

	Navneform.	frems. Nut. 3. Pers. Et.	frems. Fort. 3. Pers. Et.	forest. Fort. 3. Pers. Ft.	Fort. Tillægsform.
1. Kl.	gripæ	gripær	grep	gripæ	gripæn
2. Kl.	skiutæ	skiutær	skøt	skutæ	skutæn
3. Kl.	spinnæ	spinnær	span	spunnæ	spunnæn

	Navneform.	frems. Nut. 3. Pers. Et.	frems. Fort. 3. Pers. Et.	forest. Fort. 3. Pers. Ft.	Fort. Tillægsform.
4. Kl.	bæræ	bær	bar	baræ	boræn
5. Kl.	gifæ	gifær	gaf	gafæ	gifæn
6. Kl.	grafæ	grafær	grof	grofæ	grafæn
7. Kl.	gangæ	gangær	gæk	gingæ	gangæn

b. Svage Udsagnsord.

1. Kl.	dømæ	dømær	dømdæ	dømdær
2. Kl.	spyriæ	spyr	spurthæ	spurthær
3. Kl.	hafæ	hafær	hafthæ	hafthær
4. Kl.	kallæ	kallær	kallæthæ	kallæthær

II. *Person- og Talbøjning.*

I frems. Nut. Et. trænger *-r* fra 2. og 3. Pers. ind i 1. Pers.: *iak, thu, han døpær;* kun i Jydsk kan findes den gamle Form: *æk døpæ*. De stærke Udsagnsord har tabt *i*-Omlyden i frems. Nut. Et.: *far* (ældre *fær*); i Jydsk bevares den dog ofte (saaledes endnu i Sønderjydsk). De stærke og anden Klasses svage Udsagnsord paa enkelt [l, r, s] mangler Endelse i frems. Nut. Et.: *bær, ris, stial, dyl, spyr;* i Jydsk er Bortkastelsen af Endelsen endnu mere udbredt: *lius, flætfør*. I frems. Nut. Ft. er de gamle Endelser *-um, -ið* i 1. og 2. Pers. udenfor æ. Sk. fortrængt af 3. Pers. *-æ*: *wi, i, the døpæ*. — I frems. Fort. Et. bevarer de stærke Udsagnsord *-t* i 2. Pers., mens i de svage Endelserne *-a, -ir, -i* er faldne sammen i *-æ*. I frems. Fort. Ft. fortrænger som i frems. Nut. 3. Pers. de andre. — Forest. Nut. og Fort. ender helt igennem paa *-æ*, og forest. Fort. mangler *i*-Omlyd: *waræ* (ældre *wæri*). — Bydeform i Ft. ender paa *-r*.

Personforskellen er altsaa udslettet undtagen i stærk frems. Fort. Et., og Talforskellen er udslettet i hele forest. Form og i de svage Udsagnsords frems. Fortid. Ofte i

æ. Jy. og undertiden i æ. Sj. finder man Talforskellen udslettet i endnu større Udstrækning, idet et Udsagnsord i Entalsform knyttes til et Grundled i Ft.: *limæ lutæ oc røtær rinnær; ær folk a oc kummæ livænd til land.*

I Refleksivformen er *-sk* blevet *-s*, og Betydningen er blevet lidende (passivisk): *bindæs*, opr. ‚at binde sig', ‚binde hverandre', i æ. Da. ‚at blive bundet'.

Som Bøjningsmønster for æ. Sj. opstilles her *takæ* og *dømæ*.

a. Stærke Udsagnsord.

Handleart (Aktiv).

Nutid.

	frems. F.	forest. F.	Bydef.	Navnef.	Tillægsf.
Et.	takær	takæ	tak	takæ	takændæ
Ft.	takæ		takær		

Fortid.

Et. 1. og 3. P.	tok	takæ
2. P.	tokt	
Ft.	tokæ	

Lideart (Passiv).

Nutid.

Et.	taks	takæs	takæs
Ft.	takæs		

Fortid.

Et.	toks	tokæs	takæn
Ft.	tokæs		

b. Svage Udsagnsord.

Handleart.

Nutid.

Et.	dømær	dømæ	døm	dømæ	dømændæ
Ft.	dømæ		dømær		

	Fortid.		
frems. F.	forest. F.	Navnef.	Tillægsf.
dømdæ	dømdæ		
	Lideart.		
	Nutid.		
dømæs	dømæs	dømæs	
	Fortid.		
dømdæs	dømdæs		dømdær

Som Hjælpeudsagnsord med Fort. Tillægsf. bruges i æ. Da. *warthæ*: *warthær han takæn* (Vestnordisk bruger *vera*, Nydansk *blive*).

Ordføjningen.

Den Forenkling af Bøjningen, som ældre Dansk viser, er kun Fortsættelse af en langt tidligere begyndt Udvikling. Saaledes havde det indoeuropæiske Grundsprog otte Forholdsformer af Navneord; allerede i Urnordisk er der kun fire tilbage, og disse bliver i æ. Da. til to. Ogsaa af Udsagnsordene fandtes der i det indoeuropæiske Grundsprog talrige Former, som allerede i Urnordisk er opgivne; af Fortidsformerne er kun een bevaret, den gamle Perfektum; Konjunktiv er tabt (forest. Form er den gamle Optativ), og den gamle Lideart (Passiv) er tabt; i æ. Da. gaar Udviklingen videre ved Bortkastelse af Person- og til Dels Talbøjningen. Denne Forenkling indtræder væsentlig ad to Veje: 1) dels gennem regelmæssige Lydudviklinger, ved hvilke opr. forskellige Former falder sammen, f. Eks.: *langi* og *langa* $>$ *langæ;* 2) dels gennem Analogidannelser, f. Eks. naar -s fortrænger de andre Ejeformsendelser, eller naar Hensynsform fortrænges af Genstandsform.

Samtidig med at Formbøjningen udviskes, svækkes naturligvis Bevidstheden om de enkelte Formers oprindelige Anvendelse; dog findes endnu i æ. Da., især i æ. Sk., den gamle Brug af Forholdsformerne bevaret i stor Udstrækning; følgende Eksempler er for største Delen tagne fra skaanske Lov: Gf. *ænge leþ, andræ lund* for at betegne Maaden; Hf. *fore þingmannum; mæþ allu þy; at sliku; fylghæ hanum; stæfnæ þiufi; hialpæ sæ; hanum skaþæløst;* Ef. *mistæ þæs; sin i mællin; til þings annærs; annær theræ; rætæns ælskugh.* I æ. Sj. og især i æ. Jy. er den gamle Brug af Formerne mere udvisket: *til cristendom oc til arf; thet war hinum æm nær wathæ ær ofnæ sat, sum hin ær foræ sat.*

Naar Bøjningsformerne udviskes, kan der opstaa Mulighed for Misforstaaelse; i Sætningen *hin, ær han sæktær* kan enten *ær* eller *han* være Grundled; i *manz iorth ok kunæ* kan kun Sammenhængen vise, at *kunæ* skal være Ejeform. Imidlertid udvikles der, samtidig med at Formbøjningen svinder hen, andre Midler, ved Hjælp af hvilke Ordenes indbyrdes Forhold kan betegnes. Af disse Midler er Benyttelsen af Forholdsord som en Slags Erstatning for de gamle Kasusendelser endnu ikke videre udbredt i æ. Da.; anderledes forholder det sig med det andet Hovedmiddel, ved hvis Hjælp i nyere Dansk Ordenes indbyrdes Forhold betegnes, nemlig en fast **Ordstilling.** Sammenlignet med et udpræget Bøjningssprog som f. Eks. Latin viser Oldnordisk og ældre Dansk i det hele faste Ordstillingsforhold; saa bunden som i nyere Dansk er Ordstillingen dog ikke i ældre Dansk, og den større Ordstillingsfrihed er netop en af de mest iøjnefaldende Forskelligheder, som æ. Da. viser overfor nyere Da.; især paa følgende Punkter viser Forskellen sig.

1. Grundled og Udsagnsled.

Omvendt Ordstilling (Inversion, d. v. s. Udsagnsled foran Grundled) forekommer i æ. Da. i samme Tilfælde som i nyere Da. og desuden ofte i en Hovedsætning, som er sideordnet med en foregaaende ved *og* eller uden Forbindelsesord: *oc ær summæ quinnæ swa listugh, at —; mælte hun tha.* I Sagaerne og Folkeviserne og i moderne Efterligninger af disse er denne Ordstilling meget almindelig.

Ved omvendt Ordstilling staar i æ. Da. som nu Grundledet i Regelen lige efter Udsagnsledet; dog kan det ogsaa staa sidst i Sætningen: *uiliæ sua arfæ.*

Er der flere Grundled i en Sætning, sættes i æ. Da. oftest kun det ene foran Udsagnsledet: *uarþær manz fæ stolæt ællær kostær hans;* det samme kan være Tilfældet med flere Genstandsled: *hin, ær skogh a ok træ.*

Udeladelse af Grundled er almindelig i æ. Da., baade naar det er bestemt: *dyl han, sæli þriþia manz eþ fore; the gothæ mæn, a thingi waræ,* — og naar det er ubestemt: *tha føræ han til things; kan swa warthæ, at.*

2. Udvidelser til Udsagnsord.

Ord, som knyttes til Udsagnsord, sættes nu i Regelen efter disse, men i æ. Da. ofte foran:

Udvidelser til Udsagnsledet i Hovedsætninger sættes i æ. Da. som nu oftest efter Udsagnsledet, og naar de sættes foran, faar man omvendt Ordstilling: *jeg kommer i Morgen; i Morgen kommer jeg.*

Udvidelser til Udsagnsledet i Bisætninger skal nu i Regelen staa efter Udsagnsledet, men staar i æ. Da. ofte foran. a. Navneord og Navneformer: *hin, ær sak søkær; skal man iarn bæræ; husfrø, thær bondæ hauær* (Genstandsled); *then dagh, them warthær for*

lagh (Hensynsled); *annæn, thær hans hafnæ brothær ær* (Omsagnsled); *þæn, ær flatføræs uil; hin, ær ranzaka uil; en man, thær skiutæ kan.* — b. Tillægsord og Tillægsformer: *um sua got ær* (Omsagnsled); *barn, um føt uarþær; þæn kost, ær stolen ær; swa mykit, sum skøt warthær* (sammensat Udsagnsled). — c. Biordsagtige Udvidelser: *hin, ær uiþær hanum hafir tækit* (Forholdsordsled); *um han til kumær* (Biord). — Paa den anden Side kan biordsagtige Udvidelser, som nu skal staa foran Udsagnsledet i Bisætninger, navnlig nægtende Biord, i æ. Da. ofte staa efter: *um han kumær ey;* i æ. Da. er altsaa denne Stilling af visse Biord henholdsvis foran eller efter Udsagnsledet endnu ikke blevet Skelnemærke mellem Bi- og Hovedsætninger.

Om Udvidelser til Navne- og Tillægsformer gælder det samme som om Udvidelser til Udsagnsled i Bisætninger, nemlig at de i æ. Da. oftere end i nyere Da. stilles foran: *skal man iarn bæræ; — tha scal wanta ofna hand late; — tha ma han ei meræ bort føræ; — fæthærns frændær ær e nærmær wæriæ at wæræ; — uil han æi uiþær næfnd takæ; — the gitæ ey annæt funnit; — førræ en han haucær thet a thingi sot; — at han hafir sua mæþ sinu male faret.*

3. Udvidelser til Navneord.

Tillægsagtige Udvidelser til Navneord sættes nu i Regelen foran, i æ. Da. derimod ofte efter Navneordet: *til þings annærs.* Dette er sjældnere Tilfældet med egentlige Tillægsord, undtagen naar flere hører til et Navneord; da foranstilles nemlig i Regelen kun eet: *rætæ men oc spakæ ok sakløsæ.* Oftere efterstilles Ejestedord og Ejeformer: *eghn sinæ; kunæ hans; hin ær þiufær hans; gømæn hæghnæþæ skogh annærs manz.*

IV.

Gammeldansk.

(1350—1500).

I den ældre danske Sprogperiode (1050—1350) er de danske Sprogmindesmærker ikke mange, og de stammer alle fra Slutningen af Perioden. Fra den følgende Sprogperiode, Gammeldansk (1350—1500), har vi adskilligt flere Haandskrifter. Der er yngre Lovhaandskrifter, Byretter, Gilde- og Lavsskraaer; Klosterkrøniker; Folkebøger som Mandevilles Rejse og Karl Magnus Krønike; Peder Laales Ordsprog; en Lægebog; endvidere en stor religiøs Litteratur: Legender og Opbyggelsesskrifter, Prædikener og Oversættelse af en Del af Bibelen; Lucidarius. Dertil kommer en ikke ringe poetisk Litteratur: Eufemiaviserne, Rimkrøniken og adskillige religiøse Digte. Folkeviserne, som for største Delen er blevne til i denne og den foregaaende Sprogperiode, blev først nedskrevne senere.

De gammeldanske Haandskrifter viser ikke saa udprægede Dialektforskelligheder som de ældre danske; Grunden hertil er, at den Stræben i Retning af skriftsproglig Enhed, som allerede de ældste Lovhaandskrifter viser, efterhaanden er blevet stærkere og har trængt Dialekterne tilbage i Litteraturen. Det fælles Litteratursprog, som lidt efter lidt udvikler sig, er væsentlig ud-

gaaet fra Sjællandsk; Sjælland med den ny Kongestad København bliver den vigtigste Landsdel; mange af Forfatterne er Sjællændere, og den sjællandske Dialekt staar midt imellem Jydsk og Skaansk og er derved paa Forhaand vel egnet til at danne Grundlag for et for hele Riget fælles Sprog. Sprogformen i de fleste gammeldanske Haandskrifter er Sjællandsk; ganske vist finder man ogsaa Haandskrifter med ikke sjællandske Dialektejendommeligheder; men disse fremtræder mindre udpræget end i ældre Dansk; i Eufemiaviserne findes f. Eks. udprægede Jydskheder som *ien, mierœ*, men *æk* er fortrængt af det ødanske *iek*, *jegh*, og den jydske Bortkastelse af trykløs Endevokal er trængt tilbage. Jydsk er for øvrigt den Dialekt, som efter Sjællandsk faar størst Indflydelse paa Dannelsen af det fælles Litteratursprog; Skaansk kommer ikke til at faa synderlig Betydning, og det samme gælder det nedenfor omtalte svenskfarvede Birgittinersprog, som ganske vist en Tid lang kommer til at spille en ikke ringe Rolle i Litteraturen, men senere trænges tilbage. En tilsvarende Indflydelse fra Dansk paa Svensk i Unionstiden kommer heller ikke til at faa betydelige varige Virkninger; det voksende Had mellem Danske og Svenske forhindrer disse Tilløb til et fælles nordisk Skriftsprog fra at trænge igennem.

Idet et fælles Litteratursprog begynder at fæstne sig, bliver ganske naturlig Kløften mellem Talesprog og Skriftsprog dybere, og man kan ikke uden videre tage de gammeldanske Haandskrifters Sprog som et trofast Billede af det danske Talesprog i det 14. og 15. Aarh. Dels er som før nævnt Dialektejendommelighederne trængt tilbage i Skriftsproget, mens Talesproget endnu er upaavirket af Tendensen imod Rigssprog: hver Mand taler endnu sin Hjemstavns Dialekt; dels holder Skriftsprogets Udvikling ikke Trit med Talesprogets: Lyd-

overgange og ny Former kan være udviklede i Talesproget, længe før de viser sig i Litteraturen, og vore Haandskrifter er for største Delen Afskrifter efter ældre Originaler, hvis Skrivemaade de snart forandrer, snart bevarer. Dertil kommer, at Litteratursproget tildels udvikler sig uafhængigt af Talesproget; Skriftsproget faar gennemgaaende en mere indviklet Sætningsbygning end Talesproget, og i den gammeldanske Litteratur, der for en stor Del bestaar af Oversættelser, kommer Originalens Sprog ofte til at paavirke Oversættelsens. Et udpræget Eksempel herpaa er det ældste Brudstykke af en dansk Bibeloversættelse, nemlig en Oversættelse fra det 15. Aarh. af det gamle Testamentes 6 første Bøger. Oversætteren har fulgt sin Original, den katolske Kirkes kanoniske latinske Tekst, Vulgata, med en saa slavisk Nøjagtighed, at Sproget er blevet ganske udansk: *ad bellandum — ath stridheskullænde* (= for at stride); *ab altera parte — aff annæn deel ællær sidhe* (= paa den anden Side); *prævaleo — til forne dwghær* (= faar Overhaand); *altitudinis sex cubitorum — sex alnæs høwhethz* (= af seks Alens Højde). Mindre udpræget findes Paavirkningen fra Latin i adskillige andre Skrifter, men den hører lige saa lidt som den svenske Paavirkning i Birgittinersproget hjemme i Talesproget.

Lydbetegnelsen var i ældre Dansk i det hele god; samme Lyd betegnedes i Regelen ved samme Tegn. Senere indtræder der imidlertid, i Overensstemmelse med hvad der ovenfor er sagt om Udviklingen af Forholdet mellem Talesprog og Skriftsprog, mere og mere Usikkerhed, og de fleste gammeldanske Haandskrifter viser stor Forvirring: samme Lyd betegnes ved forskellige Tegn, og samme Tegn bruges om forskellige Lyd;

tit søger man at dynge saa mange Bogstaver sammen som muligt, og selv indenfor samme Haandskrift er Retskrivningen langtfra konsekvent; i den gammeldanske Lægebog findes f. Eks.: *myølk, miœlk, mielc, mielch, melc; houœth, houœt, houeth, houet, howet.* — Særlig mærkes følgende Forhold: Da [ā] gaar over til [å], bruges som Tegn for den nye Lyd *a, aa, ao, oa, o, oo*: *ma, maa, mo; saa, sao, soa, so, soo; wald, wold; warthœ, worthœ.* — Som Tegn for [i] bruges ofte under tysk Indflydelse [y]: *pynœ.* — idet [ĭ] ofte gaar over til [ĕ], skrives snart *i*, snart *e*: *til, tel; mikit, meghet.* — Som Tegn for [ə] fortrænger *e* mere og mere *æ*: *kommer, giffuer.* — Idet [k, t, p] efter Vokal gaar over til [g, ð, v (b)], finder man som Betegnelse for de ny Lyd: *k, c, ck, g, gh; t, d, th, dh; p, b, v, u, ff, w: iek, tac, och, seg, jegh; utœn, udœn, uthœn, udhen; skapœ, skabœr, skaueth, greff, drœwœ.* — Hvor [g] efter Vokal gaar over til [i] og [u], skrives *gh, y, ygh* og *w, ff, u, uw; weghnœ, weynœ, reyghen; dagh, dawleg, gaffn, høuœ, dauwen.* — Idet [g] ofte bortfalder efter Vokal, kan det skrives, hvor det ikke hører hjemme: *brogh* (= *bro*). — Idet [tn, nn, nd] efter Vokal falder sammen til een Lyd, finder vi for oprindeligt [tn]: *watn, wadhen, wanth, drodhning;* for oprindeligt [nn]: *han, hand, fandh, hindh;* for oprindeligt [nd]: *stund, stundh.* — Idet [ld] og [ll] efter Vokal falder sammen til een Lyd, finder vi for oprindeligt [ld]: *haldœ, hollœ,* for oprindeligt [ll]: *fallœ, falde; illœ, ildhœ.* — Idet [rð] og [r] efter Vokal falder sammen til een Lyd, finder vi for oprindeligt [rð]: *iorth, iordh, iord, ior, boreth,* for oprindeligt [r]: *for, fordh, stord.* — Idet [þ] i Forlyd gaar over til [t] kan for oprindeligt [þ] skrives: *thottœ, totœ* (tyktes), og for oprindeligt [t]: *troll, throll, kath.* — For at betegne [v] efter Vokal bruges nu ikke alene *f, fu, u, v,* men og-

saa *ff, ffu, ffw: saffdæ, haffuæ, haffudæ, alffwere.* — Lydtegn fordobles ofte uden Grund: *worss, pyntess, effther, ffar, ffoth, illee, andree.*

Den gammeldanske Lægebog.

Ikke meget yngre end Henrik Harpestrengs Lægebog, nemlig fra Slutningen af det 14. Aarh., er Haandskriftet af en anden Lægebog[1]), som indeholder en hel Del, ofte overtroiske, Raad mod forskellige Sygdomme. Den er ikke original; at dens Kilder har været latinske, fremgaar bl. a. af, at Overskrifterne er paa Latin. Sprogformen er sjællandsk.

Ad ydropicos.

Om thu hauer thæn sot, thær watn sot hetær, Tac en watn orm, oc hænc hanum up mæth eet lanct rep, oc lat houæthet hængæ nethær a hanum om siu nætær. Oc gak in tel hanum fæmtæ timæ anatæn mæth lius, oc sigh swa mæth thessæ orth: Iæk ær thæn adam, skabeth war i paradijs, Oc biuther iæk thek, oc iæk swær thek mæth guth oc guz nafn, at thu gijf mek stenen, thær thu hauer i thek. Oc thættæ skalt thu sighæ siu sinnæ om uckæn vm fæmtæ timæ anatæn. Oc sæt undær ormæn eet kar mæth skært keldæ watn fult, Oc tha caster ormæn af sek stenæn. Oc thæn steen hetær sinticetus, oc bint thæn sten ahans hals, thæn thær ydropicus ær oc watnsot hauer, om thre daghæ æller æn længer, Oc tha thyrckæs al watn sot

[1]) A. M. 187, 8; udgivet af Saaby, 1886.

af mannen, oc wil han hauæ stenæn i sijn hand, tha hauæ. Wilt thu prøuæ, at thættæ ær sæt. Tac eet kar oc fyl mæth watn, oc læg thær stenæn i, oc stenæn drickær alt watnæt, swa at alt karet ær thiurt. Oc thæt ær sæt, Alexander konung han prøuæthæ thæt.

Item Ad caducos.

Tac thæn haræ, thær fangen ær i marz maneth om mandagh æller om thorsdagh, oc støt hanum swa, at thu takher ænskyns af hanum, oc siuth hanum swa længæ i een ny grydæ, at han ær aller forwæld, oc gijf them, thær brothfalling ære, thrøswær at drickæ af, oc tha frælsæs han af the sot.

Item Om thu æst ræddær om nat, bær thæn yrt pionia om thijn hals, oc tha ræthæs han ænskyns.

Item Om thu wilt, at thec kommer aldræ ilt tel.

I grecland sighæ the swa, at een yrt, hetær asterion, han ær swa lius om nat sua sum een stiærnæ, oc the hauæ thæn sammæ dygth, thær pionia hauer, oc thæn, hænnæ hauer a sic, ma aldræ ilt tel kommæ. Oc hwa sum hænnæ hauer i sijn hand upa skip, tha forwinder han alskøns storm oc wathæ.

Item ad cancrum sanandum.

Tac the æg, thær orpæn æræ om løuærdagh, oc boræ them en stath, oc lat thæt hwitæ wt løpæ, oc lat thæt gulæ wæræ quært i æggæskalen, oc tac pipær oc salt oc osæn af clof løch oc lat i æggæskalen oc tac thættæ alt samen oc lat i een leer grydæ, oc læg ofæn agryden en tilg steen, oc thæc hænnæ, æller lyc hænnæ wæl ofæn mæth leer, oc thær æfter giør eeld vm gryden, oc æy tho allelund weth gryden skal eeldæn wæræ, num sua warlæ, at alt thæt, i grydæn ær, thyrckæs wæl. thær thæt ær wæl thyrkæt oc puluer af worthæt, tha tac oc thwa saret først, thær cancrum war innæn, thwa thæt mæth wijn, oa tac swa puluer oc læg thær a, alt tel thæs thæt ær helt.

Item Ad ossa fracta.

Om thu hauer bruden ben, tac thæn yrt, thær genitilla hetær, oc støt hænnæ oc blandæ mæth hunugh oc wijn oc pipær, oc dric thæt.

Item Ad spinam extrahendam.

Om thu wilt thorn wt fa, Tac en swort orm, thær hetær scarabeus, thæt ær thorthifil a danskæ, oc giør hanum sma, oc writh hanum, oc læg hanum up a, thær thornen ær, oc thær mæth komber thornen wt.

Item Ad wlnera et iram et memoriam.

Tac apiam, hun helær saar oc taker wrethæ af man oc gømær manz minnæ.

Item Vt capilli bene crescant.

Vm thu wilt, at thinæ lockæ woxæ wæl, Tac mange bijr oc lat j een leer grydæ, oc bræn biernæ thær i, oc tac thæt puluer oc blandæ mæth oleo oc smør lockæne mæth oc gøm, at thæt kommer æy with anletæt.

Item Tac mangæ fluer, houæthet af them, oc writh them mæth hunugh, oc smør thær mæth, tha waxer haret lanct oc thiøct.

Item contra pulices.

Om thec bitær lopær, Tac absinthium oc siuth, oc smør thec thær mæth, tha dør lopær thær aff.

Item Tac sothæn haræ hiærnæ, oc smør thinæ børnæ tændær mæth, tha waxæ the udæn ærwæthæ.

Item for fæ døth.

For mekæl fæ døth, om fæ dør of mekæt, tha scrijf the firæ ewangeliste nafn †johannes, †lucas, †marcus, †matheus ofnæ eet permæn, oc giør een boræ mæth eet heet jærn i konnæ horn, oc læg thær i thæt breef oc lit af mirra, oc sithæn lyc thæn boræ ater geen mæth wit wax. Sithen scrif pater noster alt tel panem nostrum, oc panem nostrum scrif j eet annet breff oc swa thæt alt wt, oc giør een boræ ofæn i

dyrnæ træt, thær sum fæt gaar wt, oc læg thæt førmere bref j thæt, oc j thærskælen nithræ gør een annæn boræ oc læg j annen lotæn, oc mæthæn thu gør thættæ, tha sigh pater noster.

Sproget i den gammeldanske Lægebog er ikke meget forskelligt fra Sproget i sjællandske Lov. Dog viser Lægebogen Begyndelsen af den Lydovergang, som i særlig Grad skiller Gammeldansk fra ældre Dansk, nemlig Overgangen af enkelt [k, t, p] efter Vokal til [g, ð, v (b)]. I Lægebogen bevares dels Tegnene for de ustemte Lukkelyd, *k, t, p: tak, lat, opæn;* dels kan man finde Tegnene for Mellemtrinnet, de stemte Lukkelyd, *g, d, b: lægædom, grydæ, skabeth,* dels endelig Tegnene for de stemte aabne Lyd, *gh, th: læghædom, bæthræ.* For oprindeligt [p] findes i Lægebogen enten *p* eller *b,* men aldrig *v (f, u, ff, fu)*; Overgangen [p] > [v] synes da at have været senere end [k > g], [t] > [ð].

Gavebrev fra Dronning Margrete til Hundslund Kloster.

(1393.)[1])

Wi Margareta, meth gutz nadh Swerikes oc Norikes Drotning, ræth arwinge oc førstinnæ Righens i danmark Helsæ alle the som thettæ breff see æller høra kærlighe meth guth, kongørum thet allæ, at aff thet

[1]) Haandskrift i Rigsarkivet; udgivet i Molbech og Petersen: Udvalg af danske Diplomer og Breve. 1858.

lææn og gotz, som guth hawer oss vnt oc wi finge oc køpte aff heneche lembech oc tymme lembech, swosom ær aggathorp, wrangæthorp, riis, snypægarth oc mwdestæth i skobohæred i norre jutland meth al thesse fornæmpdæ gotz tilliggelse, som ær agher oc ængh, fiske watn oc fægangh, skow oc mølle oc møllestæth, oc al thesse gotz tilliggelse wot oc thywrt ænkte vndentaget oc meth al the breff oc rætikhet som wor father oc wi ther pa hawe hafft oc hawe, hwat thet hælzt ær, tha gewe wi oc skøde oc affhændæ meth beraad oc forthænkt oc goth wiliæ i gutz oc wor frwe oc hælghe koors hether fran oss oc ware arwingiæ oc æpterkomende meth al ræth til ewerdelich eghe til nwnne klostret i hwndzlund; oc alle breff oc rætikhet, som wor father oc wi til thetta fornæmpda gotz hawa hafft oc hawe, the antworthe wi priorissen oc conuentet j fornempda hwndzlunda kloster pa therra oc therras epterkomende weghna. thok scal gøræs ther fore i gutz oc wor frwe oc thet hælgæ koors hether j swo made som hær epter følgher, som the wilyæ antsware for guth the thetta fore gøræ scule, oc priorissen j fornempde nwnne kloster i hwndzlund scal lathe gøræ som her epter følgher. først at ther scal nw genest byggiæs eth altære j fornempdæ nwnne kloster oc wiæs thet hælghæ koors til oc haldæs en swngen messæ aff thet hælghæ koors hwar dagh in til domen, oc medhen messen siwngs scal brænnes eeth liws, oc hwar dagh, genest epter at the messæ ær swngen, tha scal genest ther epter siwngæs wor frwe loff som hether Salue Regina marie etc. thetta scal gøræs for wor fathers oc wor forældres oc wor wene oc wor siæle gagn oc bestandelse, oc scal gøræs wor fathers oc wor forældræs oc wor artiid hwort aar Annan daghen epter hælghe koors dagh exaltacionis, oc then same dagh scal priorissen plæghæ nwnnornæ thet bestæ hon kan til maat oc øøl.

Til forwarelse alle thesse forscrefnæ stykke At the stadighe oc faste oc vbrotne blywe ewerdelighe for oss oc wore arwingiæ oc epterkomende, oc hwo hær Amot gør han gøre thet Amot guth, wore frwe oc thet helgiæ koors, tha hawe wi wort secret ladet hængia for thet breff, for thy at wy ey nw wort jncigle nær oss hafde, oc til witnesbyrd alle thesse forscrefnæ stykke tha hawe wi Swen meth gutz nadh biscob i burglum oc pether biscop i aarws oc kristiærn wendelbo riddere oc pether nielssøn aff agarth oc heneche skarpenberg oc andres nielssøn aff asedal ladet wor jncigle hængiæs for thetta breff, Som gewet oc screwet ær j worthingburg Epter wor herres fødelses aar thusende Aar oc thryhundradhe aar halffemtesintywghe aar oc pa thet trydiæ aar, ottænde daghen epter sti pether oc sti pawels dagh apostele.

Lucidarius.

Lucidarius er en middelalderlig Folkebog, som var udbredt over hele Europa. Den danske Bearbejdelse er maaske saa gammel som fra det 14. Aarh.; Haandskriftet, i hvilket den er bevaret[1]), er dog først fra det 15. Aarh. I Form af en Samtale mellem Lærer (Magister) og Elev (Discipulus) forklares de vigtigste Troslærdomme og Kirkeskikke; desuden gives der en kortfattet Verdensbeskrivelse.

[1]) A. M. 76,8; udgivet af Brandt. 1849.

D. huar aff ær mænæskæ legæmæ giort.

M. aff firæ elementæ, forti at køthæt ær aff iordæn, blodæt ær aff vatnæt, andæn ær aff væthæræt, oc hedæn aff eeldæn.

D. huar aff ær mænæskæ siæl giort.

M. aff æntæ, forti i thæn sammæ stundh thær legæmæt ær til, tha skabær gud siælæn aff æntæ oc sændær i legæmæt.

D. veth mænæskæ siæl nogæt, thær hun kommær først i mænæskæt.

M. aff sin naturæ veth siælæn oc ær cloch i eeth ny fød barn so som i en før man, æn forti legæmæt ær krant, tha kan siællæn æy nyttæ syn konst, so som ængæn ær so godh gærningz man, at han kan nyttæ sin konst vdæn anbuth.

D. huarleth ær mænæskæ siæl skæpæt.

M. hun ær skapæt i lign æffter gudh sælff, forti ath so som fadær oc søn ok thæn hæliandh ær een gud, so ær oc mænæskæ aminnælsæ, veliæ oc vndærstandelsæ.

D. huar ær manzæns syæl i hanum.

M. siælsæns sædæ ær i manzans hiertæ bloth, so at hun fyllær alt hans legæmæ. —

D. mwæ mæn see siælæn.

M. ængæn legæmælegh tingh ma hennæ halnæ ællær see, vdæn gud vil nogær mænæskæ thæt the særlegh foræ hennæ renæ naturæ.

D. mædæn mænæskæ siæl ær saa ren aff sin naturæ, iek vndær, at gud skop manz legæmæ aff soo krant matiriæ, som iordæn ær.

M. thæt giordæ gudh diæfflæn til skam, at mænæskæ legæmæ, thær so krant matiriæ ær, skal kommæ til høgleghæ æræ, thær han motæ hauæ, oc kan nw aldræ fongæ foræ hans eyæn skil. — —

D. huor foræ looth gud mannæn for vindæs aff diæfflæn i parædiis.

M. thæt giordæ gud for thæn mekælæ myscund oc nadæ, han vildæ sydæn the foræ mænæskæ.

D. hwi ladær gud diæflæ frestæ mænnæskæ dawlegæ, mædæn han veth, at manigæ for vinnæs aff diæflæ oc døø i syndær oc fongæ aldræ nodæ.

M. thæt gør gud foræ godæ mænz skild, forti at ængæn fongær syghær, vdæn han stridæs, so kan oc engæn fongæ krunæ i hemerigæ for thæt han wæl giør, vdæn han stridær a moth ont. — —

D. huar foræ skop gudh the dyur, thær mænæskæ hauær ængæn gaffn aff, mædæn alt ær tho skapæt foræ mænnæskæ skild, so som scriuæt ær.

M. alt thæt thær skapæt ær, bodæ dyur oc andræ creatur, voræ mænnæskæ til hørsommæ oc til veliæ, som nw æræ tammæ dyur; vdæn i thæn sammæ stund han syndær giordæ, tha vordæ the minztæ creaturæ oc the mæstæ vhørsømælegh: the minztæ creaturæ som ær fluær oc edærkoppæ oc miræ oc teligh smo tingh, thær mænnæskæ gøræ vro, at han skal ydmywgæ seg sælff thær aff oc tænkæ, huar lith han maa segh selff, mædæn the mwæ hanum teligh vro gøræ oc saa twingæ, at han seg æy foræ tøm væriæ maa. te mæstæ dyur, so som ær løwær oc fiilæ oc biørnæ oc andræ creaturæ, thær grummæ æræ aff naturæ, the æræ hanum aa mot til ræstlæ, at han skal thæn awæ hauæ til plecht foræ sinæ syndær. — —

D. huar ær iordæn skapæt.

M. iordæn ær trindh so sum eet ægh, oc om krin iordæn ær falk allæ veynæ, so at sommæ stædæ a iordæn vændær falkæt theræ fødær til voræ sydær, oc sommæ stædæ a iordæn vendæ the theræ fødær twært om mot voræ, so som vi læsæ aff.

D. huar mæth ær iordæn fæst, at hun æy røræs.

M. iordæn ær mæth ængænkyns fæst vdæn mæth gutz vold, forti at hun flødær i vatnæt so som en blomæ i eeth ægh, forti at vatnæt gor saa møghet omkrin iordæn, at hoo thær væræ høoth opæ i væthæræt, hanum totæ iordæn æy bredæræ væræ, æn en penningh louæ i eth hwit begæræ; so ær vatnæt møghæt om iordæn, ok twært i gemæn iordæn gangær fleræ dyuplæ, thær hedær tracones, oc theræ i gemæn flydær vatnæt. — —

Discipulus. syer mek, mestaræ, hwar then deel ær skapt, ther bygher ær aff verdhen.

Magister. Then deel, ther byghdher ær, han skiptas i trenæ deelæ, sosom ær Asya, affrica oc ewropa.

D. Sier mek først aff asia.

M. Asia byriæs ther som solen opp gaar, och liggher nest paradiis. Oc igemmen Asia flydher IIII flodher aff en keldhæ, ther ær i paradyss, och flydher saa om all verdhen.

D. Hwat landh liggher nest paradyss aff thee landhskapp ther i Asia ær.

M. Thet hether india. Oc til thet landh ær storlighæ ilth at kommæ, Forthi thet ær om flwthet annen wegnæ meth æth storth haff, Thet hether weldel haff, Och annen wegnæ meth æth storth wadhen, som hether indus, Ther thet landh hether æfflher. Oc thet sammæ landh india liggher saa lancth fran allæ landh, Ath enghen man fangher thit seyeldh i stekkræ stundh æn eth halleſft aar.

D. Ær jndia storth.

M. Thet scriwes, at engen man fangher igemmen fareth thet landh mynnæ æn i IIII vynther, Forhi thet ær VII koningæ righæ oc XX.

D. Kan man ey komæ aff india oc genesten til paradys.

M. Thil paradyss ær jørdrighæ menysskæ vmwælicth at kommæ, forthi ath thet ær soo høøgh jordmon, ath hun gangher ouer alla sky. — — Sithen gangher ther vthen om allæ wegnæ en eldh mwr, Oc vthen mwren ær oueruettes høghæ byærigh oc skouæ. Oc ther foræ liggher sydhen ondæ kiær oc mosæ, fullæ meth draghæ oc andræ ondæ ormæ, Saa ath ther kan enghen kommæ frem. — —

D. Syer mek, mestæræ, meræ aff indiæ landh.

M. Jndia ær serlestes II landh om fluthen; thet enæ hether Crisæ, Thet annet hether argera; ther er i sylff bierigh oc gulbierygh, oc ther aff kan enghen fanghæ for grywæ oc dragæ, ther thet gømmer. Och ther nest ær eth oueruetes storth biærigh, thet hæther caspius; i thet bierigh fan konningh alexander eth handhæ falk, Thet ikkæ ædher annet æn menyskæ kiøth eller raa dywr oc raa fixæ. Ther nest liggher eth biergh i haweth; ther aa woxer saa høuæ skouæ, ath the gangæ for ouen skyen, oc i the skouæ bor falk, ther ey ær høyræ æn woræ II nouestæ alnæ. The wepnes til ath stridhæ a moth traner. thet ær theræ mestæ qwith, ath teris qwyner fangæ børn, ther the æræ III vynther gamlæ. Och thet falk lewer ey lengher en otæ VIII wynther. Och ther woxer pypær; han ær hwither, ther han woxer. Forthi ath ther ær manigæ ondhæ ormæ i then stedh, Tha ladhæ the gøræ en stoor eldh; tha fly ormæn borth aff pæbæren, oc ther aff wordher han skurpen oc sorth. — Sydhen liggher eth land; ther ær falk j, hether machrobii. The æræ XII alnæ langhæ: the æræ frem skapthæ sosom leyer, oc the hauæ fyædræ oc føther sosom en ørn. Ther nest ær falk, hedher bragmanes; the hauæ saa møgell hædhæ, ath kommæ the paa marken, thaa brenner solen them i hiel. Ther nest ær oueruettes onth falk, Forthi nar ther nogher menniskæ worther blynth eller

sywgth, tha dræbæ thee thet i steth. Oc æn thet meræ vndher ær, Ath theræ eghen father eller mother worthæ saa gamlæ, at the æræ vføræ, thaa dræpæ thee them oc sylthæ them, Oc bwdhæ sydhen til them allæ the, som aff then slecth ær, oc andræ teris bestæ wenner oc gywæ them ath ædæ aff then syltæ math. Thet ther tykkest ær oc fetest oc thet skarpæ ædhæ the seluæ. Oc thet ær thet høthydælicstæ gestæbuth oc werskap, ther the mwæ gøræ.

Ther nest æræ qwinnæ; the fanghæ femthen børn at æn synnæ. — Ther nest ær falk, the hawæ eth øwæ foræ i ænneth oc annet i nakken; the æthæ falkæ kiøth foræ willbrath, om thet ær stecth. — Ther nest ær falk, thee hauæ ey meræ æn æn fodh; han ær saa breth oc saa skapt, ath the mwæ skiwlæ them meth fodhen for reyghen oc snee; foræ the hauæ æy andræ hwss æn then sammæ bredhæ fodh; han er hwll som eth trw. Oc meth then fodh løpæ thee saa snart, som fuglæn fluer. — Ther nest ær falk, the hauæ ey howith; therræ øwen ær owen vppaa theræ axler; theræ mwnd ær saa stoor, ath han rekker fran æn axlæ oc tell æn annen, thwerth ower brystet. Nar thee gaphæ, thaa hengher theræ lepæ til tere knæ. Thee berryæs ey anderlundh æn rywes som hwndhæ; Foræ therræ tendher æræ spannæ langhæ vthen therræ mwndh. — Ther nest ær falk hooss eeth vatn, hether ganges, thet kommer aff paradys; thet falk, hoss thet watn ær, thee hawæ ikkæ annet ath ædhæ æn eth handhæ eplæ, flydher meth watnet vth aff paradyss. Thet tæwer saa wel, ath the tyrffæ æy annen math weth. I hwarth thee faræ, thaa føræ the sammæ æplæ meth them, Forthi ath i methen the hawæ thee æplæ hoss them, thaa ældes thee aldri, Oc i then sammæ stundh ther the møstæ æplen, thaa døø the aff aldher.

D. Sier mek aff thee vnderligæ dywr, ther ær paa jordhen.

M. Ther ær serdæles eth dywr, hedher enhyrnig; thet hauer eth horn foræ i houethet, ær III alnæ lancth. Thet horn gywer skyn aff sek som en karbunckel steen. Thet dywr kan enghæ fangæ vthen reen jomfruæ oc sker vthen smytthæ. Och wel hun sydhæ neth foræ dywreth, tha gangher thet til oc faller paa synæ knæ och leggher sitt howith i hennæ skoth oc wordher saa fast ath sowæ, ath hun maa dræwæ thet dywr. Thet sammæ gør oc pantæræth. Ther ær och eth dywr, hether fyllll; thet hauer ikkæ ledæmodh; thet ær thet sterkestæ dywr, ther i werden ær, oc thet størstæ. Och man kunnæ thet aldri fanghæ, vthen man kommer thet til ath fallæ; Forthi thet kan segh ikkæ oppræsæ ighen, nar thet faller. Ther ær oc eth dywr, thet hawer howith som mænæskæ; thee ædhæ falk, och the hawæ natturlig awyndh til ath rywæ och æthæ thet howitløsæ folk, thee som then storæ mwn hawæ, Saa som hundhæ hawæ athraa til ath rywæ wluæ. — —

D. Sier mek nw aff then annen deel aff verden.

M. Then annen deel hedher ewropaa; ther ær i alt romæ rigæ, walland oc tythslandh, ængæland oc skotland; thet ær alwesterth i werdhen, oc nordest i thet landh ær en stadh, ther ær førytiwæ dawæ om wynteren, ther aldri kommer daw. En dell aff werdhen ær oc danmark. Ther ær oc æn stedh, hedher hanzstedholm. Ther vdhen foræ liggher Swellien j hauet. j thet samæ landh, ther danmark hedher, ther ær thet bestæ rydderskapp, ther vndher solen ær, om thee welæ wel til sammen hollæ. Ther ær oc the ædlestæ frwær oc twctæligæ meth teræ sedher, ther i al werdhen fynnes. Ther nest liggher norwæ oc swerigæ oc koldæ landh. Ther nest liggher eth øø landh, ær en keldæ i, ther telig naturæ hauer, at styngæ eth lyws i thet wanth,

ta tendes thet som aff en eld. Sydhen ær mangæ andræ landh, ther lancth ær aff ath siæ. — —

D. Kæræ mestæræ, mæthen i hauæ mek sawth aff verdhen, Syer mek nw noghet fauert aff hemmelteghen.

M. Hemmælenæ the æræ XII, oc planethernæ thee æræ VII, oc hwer ær fest i syn hemmel, sommæ owermeræ oc sommæ nedermeræ.

D. Hwilken planethæ ær nederst.

M. Thet ær monynd.

D. Hwar stoor ær monynd.

M. Manyn er moxen om stoor som all jorden ær. Och hwer stiernæ ær oc om stor som all jordhen ær. Och solen ær VIII synnæ bredæræ æn al jordhen ær om kryngh. — —

D. Hwi ær hawæt salt.

M. Forthi ath thet ligger soo wether solen, ath solens hedhæ kommer thet til ath syuthæ A bothnæn, ok tha røræs hauæt saa aa bothnæn, ath then vrenæ tingh, ther i iordæn ær vndær hauæt, thæt røræs op i vatnæth, och thær aff vorder hauæt saa best, anzæ thæt voræ salt, oc sythæn, ee som thæn vrenslæ søghær ighen til botnæn, tha vorder vatnæth e søthæræ, oc tes meræ vatnæth rinder oc sighæs i gemmen iordhæn, fran thæt kommer fra hauæt, thes renæræ oc søthæræ ær vatnæt, so sum vi see i vællæ keldær.

D. Kæræ mestæræ, mæthæn i hauæ mik saut aff the tingh, thær væræt hauær oc nw er, iek bedær ether gærnæ, athi mek siæ aff domæn, thær vordhær ouer allæ mænnæskæ, oc først aff syælæn, hwat aff hennæ vorthær, thær hun skyliæs vedh kropæn.

M. so sum en værthugh bryghgommæ kommær moth sin brudh mæth møghel høtith, so kommæ ænglæ,

thær mænnæskæ er giuen til gømæræ aff gud, moth syælæn, thær godh ær foræ gudh, oc lathær henæ antigh til skyars eeld ællær til hemerigs, so sum mænnæskæ hauær skyldæt.

D. Kommæ noghræ siælæ til hemerigs vthæn skiærs eeld.

M. the thær æræ vth valdæ, so sum er martires, dydhæligæ iomfruær ok godæ clostær falk, thær ythærmeræ gøræ æn them er buthæt, the kommæ til hemerrigx vthæn all skiars eeld i hin værældh, forti the hauæ møghet hæræ toldh i thætte liff foræ guz æræ. —

D. Huart kommær siælæn fra legæmæth, thær hun thætæn far.

M. i then sammæ stundh antigh til hemeriges ællær til heluedæs ællær til skers eeld.

D. Huar er skyærs eeld, ok hwilken er han.

M. Somæ hauæ hæræ i thæsse væreld theræ skyars eeld, mæth hordh soth ok guz bordawæ, thær the i thætte liff hauæ, ok sommæ mæth fastæ, thær the twingæ theræ legæmmæ mæth, oc sommæ mæth theræ næstæ tapæ oc vennæ oc goz, oc sommæ mæth møghel hiertæ træyælsæ, thær the hauæ foræ theræ syndær, oc mæth thæn hordæ døth, thær the tolæ. æn efftær døthæn er skiærs eeldh antigh ouæruæthæs hedæ ellær ouæruæthæs kuldæ ellær annan pinæ. Æn thæn mynstæ pinæ, thæræ er, lignæs vedær thæn mæstæ pinæ, thær i all verdæn er; vthæn thæn stund, thær the i skiærs eeld æræ, tha kommæ til tøm ænglæ oc andræ hæliæn, thær the hauæ hethræth i theræ liff, oc hw swolæ tøm; forthi ath sommæ ligæ thæræ so som vadæ knubbæ ligæ i eeld oc siwdæ, oc sommæ so som smo stikkær, oc sommæ ey længær æn hør blusmær i eeld, oc aldræ er pinæn thæræ so stakkæth, en daw tikkæs thæræ længræ væræ, en hæræ eth hyelt aar i all thæn pinæ i værdæn maa væræ. — —

D. hwart kommær forbannæth mænz siælæ.

M. Diæflæ kommæ moth tøm oc drawæ tøm saa mæth iæmmærlegh ve graat til heluedæs pinæ, oc vordær thæræ til domædawæ, oc siæn vordæ the thæræ mæth theræ legæmmæ e for vdhen ændæ.

D. Hwat pinæ hauæ the i heluedæ.

M. the hauæ sarlegh syv handæ pinæ. Førsth ær ouæruæthes hedæ; annæth ær ouæruætæs kuldæ; thrediæ ær saa møghæt mørk, ath the fongæ aldræ seth tøm om andær lund, en the thræwæ tøm om. Fiardæ er thæn grath, thær aldræ ændæs. Fæmtæ er, ath the skæluæ mæth theræ tændær foræ thæt ouæruætæs ve, thær the hauæ. Siætæ er ormæ, thær tøm ædæ, bodæ bag oc foræ oc bodæ innæn oc vthen. Syvuendæ er so ouæruætæs ond døøn, ath thæt gidær enghæn iørdærigs mænnæskæ told, vthæn the thær dømdæ æræ thær til.

D. mwæ the, thær i heluedæ æræ, se tøm, thær i hemerigæ æræ.

M. til domæ dawæ se the tøm, at theræ pinæ skal thes meræ væræ, ath the hauæ møst thæn glædæ, thær the se. Æn bodæ førræ oc sydæn mwæ the i hemerigæ se tøm, i heluædæ æræ. Æn æfftær domæn mwæ the i heluidæ ey se tøm, i hemerigæ æræ, thæt ath tegnæ, ath the æræ vdæ luktæ tha fran gutz aminælsæ e for vdhen ændæ.

D. drøuæs the ey dyghært i hemerigæ thær aff, at the see them i heluædæ væræ i thæn ønckælegæ pinæ.

M. ey meræ en vi see fiskæ lighæ i eth vanth, Vthæn glædæs e meræ at the skullæ ey tiith sæluæ kommæ. forthi drøuæs the ey, thothuærman fathær seer sin søn theræ ællær søstær sin brodær seer ællær husfruæ sin hoshondæ.

D. bedæ the i hemerigæ naghæt foræ thøm thær æræ i heluædæ.

M. the bedæ ey foræ tøm, forti thæt ær moth gutz veliæ ath bediæ foræ tøm.

D. kænnæ siælæ thæræ hwer annæn.

M. godæ siælæ kænnæ hwer annæn thæræ fra adams daw oc til tha, So som vi kænnæ hæræ vor fadær och modær.

D. bediæ rætæ siælæ naghæt foræ theræ vennæ, hæræ i værdæn æræ.

M. the bedæ ideligh foræ allæ, thær tøm hauæ got giort, at guth skal gømæ tøm fran syndær oc giuæ tøm hemerigh at fangæ.

D. vidæ siælæ naghæt aff the tingh, thær hæræ i værdæn gøræs.

M. godæ siælæ vidæ alt thæt the vøllæ vidæ, æn the, i skærs eeld æræ, the vidæ ey meræ, en ænglæ kungør tøm. Æn the, i heluedæ æræ, the vidæ ey meræ om vos hæræ, en vi vidæ, huat tith er thæræ mæth tøm.

D. mwæ hæliæ men alt thæt the velæ.

M. the velæ ikkæ annæt en goth, oc thæt sammæ gut vil, oc forti mwæ the alt thæt the velæ.

D. hauæ sommæ meræ glædæ i hemerigh, æn sommæ hauæ.

M. huer hauer saa møghæn meræ glædæ theræ, so som the hauæ meræ got giort hæræ; so skil theræ pinæ at i hæluedæ. tha hauær huer i hemerighæ saa meghæn glædæ, at thæt gydær enghen tungæ ful talt, forti at huer theræ glædæs aff annæns glædæ so som aff theræ eyæn glædæ.

D. huat ær theræ glædæ.

M. the louæ guth e forudæn endæ oc æræ saa gladæ, at the hans ænlædæ see, at thæt gydær ængæn tungæ ful talt, vdæn andræ glædær thær the hauæ thæræ.

D. huelkæ æræ the glædær.

M. the hauæ syw glædær a theræ legæmæ oc syw a theræ siælæ.

D. huelkæ ær the syw, thær legæmæt hauær.

M. førstæ ær thæt, at theræ legæmæ æræ syw fold klaræ oc vænæræ en solæn ær. Annæn ær thæt, at the æræ so raskæ oc mwæ væræ huar the velæ. Thredyæ ær, at the vordæ saa cleynæ oc renæ til legæmæt, at the mwæ gemæn faræ sænz tusendæ muræ, om the foræ tøm stodæ. Fierdæ, at the vordæ saa stærkæ, at eth mænnaskæ mo forvindæ thæræ all værædzsæns mak. Fæmtæ, at the hauæ saa frels veliæ, at the mwæ alt thæt the velæ. Siætæ, at ængæn vodæ ællær pinæ mo tøm skadæ, tothuærman the louæ i tusændæ fold heet eeld. Syuændæ, at the hauæ thæt hælændæ oc thæt liff, thær aldri kommær døth ællær sywgdom æfftær.

D. huilkæ æræ the, siælæn til lythær.

M. thæt ær visdom, at the vidhæ alt thæt the velæ vidæ, klogskap, ath the konne alt thet the wylle gøræ, guthz ælskhw, sæmsæt mællæm legæmæt oc siælæn, oc vald ouær alt thæt the velæ, tryghet vdæn all ræzslæ, oc euindæligh glædæ, thæt giuæ voss ihesus christus, qui est benedictus in secula seculorum. Amen!

St. Pouls Nedfart til de dødes Rige.

Legender, d. v. s. Fortællinger om hellige Mænd og Kvinder, var en meget yndet Læsning i Middelalderen og findes bevarede i stort Tal. Nedenstaaende Beretning om St. Pouls Nedfart til de dødes Rige findes i et Haand-

skrift i Stockholm[1]); Haandskriftet stammer fra det 15. Aarh., men er ligesom de fleste andre middelalderlige Haandskrifter afskrevet efter en tabt Original, hvilket forklarer, at dets Sprogform viser en stærk Blanding af gammelt og nyt og i det hele har et mere gammeldags Præg, end det 15. Aarh.s Haandskrifter i Regelen har.

Huore sancte Pouel vort pint.

Vorss hærræ eghen dag, thær søndagh ær, han ær vtuoldh foræ alle dagæ, forti at englæ och archangle glædis aa hannum mer æn andre daghe. Thet spøries i then helli scrifft, huoa thet wllæ, at siæle sculde haue noger roo i heluide. Thaa swares thet, forti at sancte Pouell apostell oc sancte Micill archangel the komme til heluidis, forti at Vorherræ vildæ, at sancte Pouel soghe heluidis pyne. Tha soa han fore heluidis porth brænnende træ standæ, oc synduge siælæ pintæs a thom oc hængde, somme vith fødær, somme vit hænder, somme vit haar, somme vit ørne, somme vith tunghæ oc somme mæth arme. Oc tha sowe the en brænnendæ ouen met siukins loghæ, och engen hafdhæ then lyt, annen haffde. Oc ther pyntess siælæ i hannum. Och ther war hoos then ouen siu særlich pyner. Then førstæ var snee, annen var hagell, tredie var eld, fiarde var bloth, femtæ var hugorme, siæte liufneseld, then siwende pyne vaar onder døn. Oc thom alle varæ synduge siæle innen, huilke ey giorde scriftemol foræ theris synder, the giordæ her i verden. Ther pinthæs innen huær efftær theress gerninger, somme græde, somme tudæ, somme sucket soræ, oc somme brendes oc vilde gærne døø oc mottæ ey, forti at the mugæ aldrig døø. Thi skulle vy gerne rædiss then heluidis stath, i huilk ryg-

[1]) Udgivet af Brandt i: Dansk Klosterlæsning I. 1865.

gæls ær vten glæde oc sorgh vten ænde, hiarte sukkels oc vthollic hiarte pynæ oc grat till yuarns. Thæræ ær eth brænnende hiull, hauer tusend ekær; thet vændis tusend synne huærdagh af en deffuels engell, oc huært synne tha pintæs ther tusende siæle innen.

Siden soa sancte Pouel apostel en ræteligh flodh, oc ther war deffuels diur soa mannige innen, som fisk ær i haff. Oc the diur swolde in sindug siæle, sosom vlffue slidæ foor, oc hafde engen miskund met thom, och yuer then flot var en brogh, oc henne ginge ræte siælæ yuer vten alkynss hindhær. Oc ther for næden vare sinduge siæle huar efter theris verdskild. Ther vare mange dieffuels diur, oc manghæ onde boligher var ther redæ, sosom Vorherræ siger self i læsten: binder sammen hendær oc fødær oc kastær ther i at brænne. Thæræ soa huær syne lighæ, horkarll mæt annen. oc huæær wrangh man soa ther hin annen. Sao mikit mottæ huær gange yuer then broo, som han haffdæ hæræ siælff skildeth. Ther foræ næden saa han manninge siælæ summe til theræ knæ i then flot, somme til theris beltæstædh, somme til theris mwn oc somme til theræ bryn. Och the pynes e vten ændæ. Tha grædh sancte Pouell oc sucket soaræ och spordæ engellen ath, huoa the vare, til knæs vaar nedær sath. Tha suaret engellen hannum och sagdæ: thet ær the, ther hwiskæ oc tuske och for met bakmall. The ther til theris beltæstath varæ, æræ horkarlæ och alle ther hoor giorde oc wildæ ey tagæ scrifft fore theræ synde. The ther til theræ mwn var, thæt ær the ther sænnæ oc bange i then hellige kirke och will ey høræ Gudzs ordh. The thær til there bryn var, thet ær the ther glædiss, ath hans iæffncristen far illæ, och the fangæ aldrig nadæ. Tha græt sancte Pouel offtær gien oc sagde: vee ær them, ther teligh pyne scall boos!

Syden soa han en annen stath, ful bothe af karlæ

oc quinne, oc atæ alle theræ eghn tungæ. Tha sagdæ engellen til hannum: thet ær okærkarle oc alle the met okær faræ ok engen miskund hafdhæ yuer hin fatuk; forti tha haue the teligh pinæ. Æn soa han en annen stath, i huilken var alle hondæ pyne. Ther var suortæ møør och haffdæ allæ swortæ clædær och foræ allæ i bek oc brennesten och haffdæ ydeligh draki och hugorme oc ødlær om theris hals. Omkringh them vare firæ forbanneth ænglæ och haffdæ a theræ hoffueth brænnendæ horne och sagdæ til thom: kennis nu vith Gudzs søn, ther ether toldæ døth foræ. Tha spordæ apostellen, huoa the varæ. Och ængellen sagdæ, at thet var the, ther ondeligh oc vrenligh liffdæ i iørthriki oc dræptæ theris børn oc gafue thom swin oc hundæ at ædæ eller kaste thom vti vatn eller forderffde thom andræ lundh oc vilde ey siden gange til scriffthæ. Siden soa han karl oc quinne yuer en aa, oc foræ thom var enkyns fruct ther, ther the vilde gerne ædæ ok matte ey, forti ath e som the for effter fructen, so var hun ee om langt fran thom. Thet var the, ther ey gømde theræ fastæ oc løsde ey i timæ. Soa so han en gammel man grædende oc illee ladende i melliom firæ defflæ. Tha spurdæ sancte Pouel, huoa han var, oc engellen sagde, at han var en biscop oc var gløm en oc vilde ey gøme Vorherræs logh oc leffde vrenlige met sith legome bodæ met ordh och soa met hugh oc met gerningh. Och han var nøgh och swigfull, oc han var hoffmodigh; forti scal han toolæ vtalic pyne til domedagh.

Tha græt sancte Pouel, oc engellen sagde soa: Pouel, hui grædær thu? thu sosth icke the verstæ pyne i heluidæ ær, och tedæ hannum en pyt, stodæ siu lose foræ, oc sagde til hannum: stat langt fraa, at thu mat toolæ then døn, hær vpganger. Ængellen loth vp dørren ath then pyt, och ther gik vp døn soa hordh oc soa ondh, ath han var verræ æn alle the pyner i

heluidhæ var. Oc engellen sagde: huosom kommer i thenne pyt, hans amminnels kommer aldrigh foræ Vorhærræ. Tha spordæ Sancte Pouell, huoa the vare, ther sculdhe innen thom, oc engellen swarede hannum: the, sagdhe han, ther ey troær, at Gudzs søn Jhesus Cristus kom kiøtligh i iørderige oc wort fød aff skær møø sancta Maria, oc ey var døpt oc aldrigh toghæ Vorsherræ legome ok ey hans blodh. Oc tha soa han en annen stadh bode karl oc quinnæ, oc hugorme oc andree ondæ orme slidæ thom oc athæ. Oc hwar siall war yuer hin annen ænsæ for i stigh. Och thet var so dypt, ther the varæ i, ænsæ fran iorden oc till himmell, oc ther hørdæ han sukkæls oc mikit bangh ræt ænse tordon. Syden soa han i melliom himmell oc iordh en siundug siæll melliom siu deflæ, huilkæn the hafflæ taket thiutænd oc illeæ lathend thæn same dagh af legomet, oc Gudz englæ øptæ amod henne oc sagdæ; ve ve ve tigh, vslæ siæll! huore megeth unæt thu giordæ i iørderigi! Tha leddes hun foræ høgistæ domere i heluidæ oc lesde selff eth breff, ther al henne syndh var a, och fordømde sech self. Siden toghe defflæ henne oc sendæ innen thet inderste myrc, och ther var gradh oc tendær niscæll. Tha sagde engellen til sancte Pouell: tror thu oc veest thu thet nu, at mennisken tager huær løn som verskildugh ær. I then samme stundh ledæ gull engell en ræth siæll af legomet oc fordhæ henne til himmerigis och hørdæ, at tusendh tusende englæ øptæ oc sagdæ: hørtu glade siell och al sælugesth! salug esth thu och høglig matthu glædis, forti ath thu giordæ Vorhærræ villie! Offter gen sagde the alle samen: lifftær henne vp fore Guddroten, ath hun matthæ løsæ sin godgerninger.

Siden førdæ Sancte Michil henne till paradiis, so- som alle rættæ siælæ ær, och tha hørdæ the eth op,

soa ath thee hugtæ, ath hemmel oc iord skulde gange sammen; thet var alle the siælæ, ther i pine vare, øptæ ok sagde: miscundh oss! Michil archangell oc Pouel apostell, ther megith ær ælst af Gudh, beder foræ oss til Vorherræ. Tha suaræth engellen thom oc sagdæ: græder, sagde han, oc iech grædher met ether. Oc sancte Pouell: Vorherræ ær soa miscundeligh nadelic, at han miscunder ether oc giffuer ethær noger lysæ a ether manufold pyne. Ther the hørdæ thet, ther i pyne varæ, tha øptæ the alle met en røsth: sancte Michil archangell oc sancte Pouell oc tusend tusende engle badhæ fore them. Tha hørdis there røsth i then fiardæ himmel, at the soghe: Jhesus Cristus leuende Gudz søn, miskunde oss! Tha foor thæn milde Gudh aff himæn, oc cronæ a hans hoffuit, forthi at the badhæ hannum nadelic, ther i pinæ varæ, at han skulde miskunde thom. Tha swaret Vorherræ, oc hans røsth hørdes yuer alle pinær: huat got giordæ y? hui bedess i nade af mek? Jech var crysset foræ ether och gømmenstungen met spiuth, oc hender oc fødær hardelic gemmen negeldh met naglæ. Jek gaf mek selff til martirium oc døth foræ ether, at i skulde leffue met mek. Nu vare i thiuuæ oc nøggæ oc auendzfulle oc høgmoduge, oc got giorde i engi kynss, men i forbannet gerninger liffdæ i ee. Ey vildi i til scrifte gange, ey faste, ey almusse gerninge gøræ, mæn vare i lygner och vdædiss men i alt eters liffdag.

Ther effther tha fial sancte Michil oc sancte Pouell oc tusende tusend ænglæ a knæ foræ Vorherræ oc badæ foræ thom, ther i pyne vare, at the skulde lyse haffue a søndagh, ther Vorsherræ eghen dagh ær. Tha mæltæ then nadelig Gudh: foræ sancte Michæls bøn oc sancte Pouels oc allæ myne englæ oc mest foræ myn Guddom, tha giffuer iech ether roo af løgerdag noon time oc soa til mandagh til prime timæ. Tha vorth heluidis

dørworth vreth, thær Cerberus hetær, han ær heluidis hund, och oplifflæ sith houith yuer alle pyne. Tha øplæ alle the, ther pinlæs, oc sagde: vy tacke tith nafn, thær høgist Gud ær, forti at thu gaffst oss roo en dags time oc en nath. Alle thee, thenne dagh halde hellugh, the skulle loth tagæ væræ i himmerige met Gudzs englæ. Tha spordæ sancte Pouell sancte Michil, huore manninge i heluide vare. Oc han sagde: the æræ firæ tusende pinær oc firtiuge hundræt oc siw piner. Æn vare the hundræt men, oc hafde huærtere hundræt ierntunger oc hafde the tald aff verelssens vphoff, oc ee men værelden wnnee, the finge aldrigh tald the pine, ther i heluide æræ.

For Gud actæ vy tha, brodhær oc syster, oc see vy vether tesse pinær, at vy matte gøræ Gudz villie i thettæ værildh, at vy motte fange roo oc glædæ i himmerige met Vorherre, ther signeth ær ee for vten ændæ. Amen.

Københavns Bagersvendes Skraa.

(1403.)

Baade Lucidarius og især St. Pouls Nedfart viser et forholdsvis gammelt Sprogtrin. Haandskrifterne, i hvilke de findes, er ganske vist fra det 15. Aarh., men de er Afskrifter efter ældre Originaler og har paa mange Punkter bevaret disse Originalers Sprogform. Et meget yngre Sprogtrin viser nedenstaaende Københavns Bagersvendes Skraa, en af de mange Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen. Skraaen stammer fra 1403 og findes

i Rigsarkivet[1]). Blandingen af gamle og nye Ordformer er ikke saa stærk som i de foregaaende Sprogprøver, og nedertyske Laaneord findes i stor Mængde.

I gudz naffn amen.

1. Aar effther gudz byrdh thusende fiere hundrede oppo thet tredie tha haffue wii baghere swenne i Køben-haffn, meth loff oc gunst borgemestere oc radz oc ful-bordh oc tillatelsse oldermænnen oc alle mene brøderens i bagere gilde oc selskappet, opp taghet oc stichtet eth brodereskap oc lag then almektughest gudh til loff, heder oc ære, alle gudz helgene oc jomfrwe sante Karine till loff oc ære, oc wore siele oc alle cristene siele til saligheet hwert aar ath holde lathe twenne messer i sancte Karine cappel i wor frwe kirke i Københaffn, then første messe om thorsdauwen effther pinxsedaw, then annen messen i sante Kanutes daw effther jwle daw. Thesse twenne messer skolle wii lathe holde aff broderescappet, oc hwer broder skal offre til hwer messe een penningh. Wore thet soo, at nogre broder fore aff by oc icke komme til messen och offrede, tha skal han betale en groth, vten han haffuer lowelicht forfal, at han kan icke komme.

2. Item nar en broder døer vth aff wort broder-skap, tha skulle alle brøderne waghe om natthen ower lighet oc om morghen følge lighet til kirken, oc alle brøderne skulle offre till messen for hanum oc komme lighet til graffue, och engen aff wore brødere skal bort gaa, for en lighet ær begraffuen, soo hwilken broder brydher her vti oc icke holler, han skal betale en groth, vthen han haffuer loffligt forfald.

---

[1]) Udgivet af C. Nyrop i: Samling af Danmarks Lavsskraaer fra Middelalderen I. 1895.

3. Item fremdelis i hwilken stedh en døer aff wore brødere, oc wii fanghe thet at withe, tha skulle wy begaa hanum meth en vigilie oc messe, ligerwiis som han wore hær dødh.

4. Item ær thet soo, ath en aff wore brødhere wordher siwg oc haffuer enthet at forthiere, tha skulle broderne komme hanum till hielp meth iiij ß lubesk vt aff bussen, och ær thet soo, ath then syghe the iiij ß haffuer fortheret, och thet bliffuer enthe bethre meth hanum, tha scall man faa hanum en iiij ß vth aff bussen, och ær thet swo, at han bliffuer til passe igen, tha skal han the forskrefne penninge, som han haffuer opbaret, igen giffue aff hans forste forthiente løn vti bussen.

5. Item bliffuer then siwghe till passe igen, oc wil han wandre en annen wey till thieniste, tha skal han sette burghen, at han broderscappet scal igen betale the penninge, som broderne hafue lonth hanum vti sin nødh; ær thet oc swo, at han døer oc haffuer enthet at betale forskrefne penninge meth, tha skal thet were giørd i gudz hedher.

6. Item fremdelis soo tiidh oc soo offthe segh noger formeder eller besteder til bagere gerningh, swo tiidh scal han giffue en hwid penning till wore brodere liws, then hwith, som man kaller gudz penningh.

7. Item fremdelis hwilken swen som hidh kommer wt aff fremmede landh oc wil gaa her vti en thieniste oc wil wære vti wort brøderscapp, han giffuer en ß lubesk oc tre hwide til dricke stobe, oc hwo som en øll stob eller eth glas sendher slaar, han skal giffue laghet en mark wox.

8. Fremdelis hwer brodher skal giffue twenne tidher om aaret en hwid, en om jwle tiit oc then annen om sante Johans daghs tiidh om mitsommere, at forbethre wore liws meth.

9. Ær thet swo, at two brodhere leighe til sammens meth terninghe, oc en annen brodher kommer ther till gangendis oc siger thet, tha skulle the two, som haffue leigt, til hobe betale hwerder two engelske. Fremdelis ær thet oc soo, at en broder kommer ther, som twenne brødere leighe til sammens meth terninger, oc dylger han thet, oc komer thet sin wth, tha betaler han, som haffuer duldh thet, two engelske, soo wel the, ther doblet haue.

10. Item om noger leigher om peninge, i mæn han skal sellie sin herris brødh, soo tiit han thet gør, betaler han en groth. Oc om thet nogre soghe aff wore brodhre och melthe them icke, oc komme thet sin wth, then ene betaler soo megget som then annen.

11. Item ær thet swo, at ther staar en for eth ledh oc wil købe brødh, oc en annen kaller hanum fraa ledhet, ther for skal han betale en hwit penningh.

12. Fremdelis ær thet swo, at en brodher then annen til taler i wredh hugh thet, som rører paa hans rukt oc ære, han giffuer en mark wox. —

15. Fremdelis two aff wore brodere skulle forstaa alt brodreskappet i alle mathe soo lenghe, at two andre forstendere worde vtwalth aff alle broderne. Oc hwilke two brodhere at the ther til wth wellie, sighe the ther imodh, at the icke wille giøre thet, tha giffue hwerder en mark wox till wore liws.

16. Item fremdelis hwilken broder ther gør bulder oc vstyr, forste wii sitthe til hobe, oc wil icke høre forstandernæ oc forsmaer them, han betale two enghelske ther for.

17. Item ær thet soo, at noghen brodher forsummer wor steffuen, forste hanum wordher till saght, oc kommer icke til steffn, han betaler en groth.

18. Item hwilken broder som slaar sin broder appotendernæ eller kindbeen, han betaler two mark wox.

19. Item hwilken broder drawer annen i hare aff alffwere, han betaler en mark wox.

20. Item hwilken broder dragher sin kniff appoo sin broder i en wredh hugh, han betale en mark wox.

21. Fremdelis enghen broder skal kære annen for fogeden with two mark wox; ær thet soo, at then ene brodher skadher noget oppo then annen, tha skulle the thet forst kiere for skafferen; konne the icke forlighe them, tha skulle the soghe thet for oldermænnen aff bagere embedhe.

22. Fremdelis skal enghen brodher kære annen for noghen, for en then forste steffne ær holden; hwo thet gør, han skal giffue tre mark wox. —

24. Item hwilken broder dricker sigh drucken, soo at han spywer, forste wii dricke sammens, han betale en groth.

25. Item hwilken broder bespilder then annen meth øll, forste wii dricke sammens, betaler en hwid.

26. Item hwilke brodere som forstanderne kese til skenke. oc wille the icke skenke, tha betale the two engelske —

32. Item hwelken man, swen, qwinne eller jomfrw worder wore broder eller suster, the skulle faa oldermannen oc skafferen handen oc alle broderne oc jette them at holde, som wor skraa oc retticheet inne holder.

33. Item hwilken tiidh at wii dricke till sammens, tha skal engen broder bære sith stemest ther, som wii dricke; hwo som thet gør, at thet bliffuer seeth aff twenne brodere, han skal giffue et groth.

34. Item hwilken broder som følger sin broder til graffue barbenet eller meth en skortte seck, han gifue en mark wox.

35. Item nar wii dricke tilsammens, tha skal engen broder annen til dricke twerth ouer boreth; hwo som thet gør, han giffue en hwid penningh, mæn ære ther

gester, them maa til dricke hwo som wil, oc reth gøre hwo som wil, men broderne skulle dricke hwer annen retsinninges om til.

36. Item hwilken broder spilder soo megget øll for sigh appo boret, at han eller skafferen kan thet icke betecke meth sin hant, han skal giffue two lubeske penninge.

37. Item nar skafferen wth wellier two brødere at købe en tøn øll, oc wille the icke thet gøre, tha betale the en mark wox. —

40. Item nar wi legge en tonne øll op i selscappet och noghen aff wore brodere bliffue hieme fortrudhen oc wille icke søghe selskappet oc forsma thet, the betale halff øll skudh.

41. Item hwelken broder forthorner oldermannen eller skafferen i theris øll, forste wi dricke sammens, han bryder en halffue tønne øll oc ii mark wox.

Kong Kristoffer af Bayerns Testamente.

(1448.)

Af de bevarede Testamenter fra Middelalderen er de fleste paa Latin; et af de ældste paa Dansk er Kristoffer af Bayerns[1]). Da Testamentet har været misbrugt til Indheftning af senere Dokumenter, er dets Slutning blevet defekt; her gives dets fuldstændige Begyndelse.

[1]) Originalen i Rigsarkivet; udgivet af Kr. Erslev i: Testamenter fra Danmarks Middelalder. 1901.

I Gudhs nafn, amen. Wy Cristoffer meth Gudhs nathe Danmarks, Swerrigis, Norgis etc. koning, æn toch thet wy ære skrøbelighe til wort leghemæ, tha ære wy thoch til wore syn oc fornympst helbreythe, oc achtæ wy, at ængtæ ær wesseræ æn dødhen och ængtæ uvessære æn dødhsens tymæ; thy wele wy forsee wor siæls nyttæ meth thet gotz, som Gudh oss forlænt hauer, oc skicke wort testamænt oc yderstæ wilghe i swo made, som her efter følgher:

Først giue wy oc unnæ til sancti Lucii kirkæ i Roskilde, ther som wy haue udwold wor læyerstæth, thusende Rynsche gyldenæ oc wor bæstæ kobæ af gyldenæ samyt i swo made, at i samme kirke skall holdes wor begængelse meth mæsser oc vigiliis hwer ughæ en tiidh till euigh tiidh.

Item giuæ wy till wor frue kirkæ i Køpendhafn thusende Rynsche gyldenæ oc alt thet, som wy nu haue aff gyldenæ stycke oc sammyt i Køpendhafn, som uskaaret ær, i swo made, at udi samme kirkæ skall holdes wor begængelse meth siælæmæsser oc vigiliis hwer ughæ en tiidh til euigh tiidh.

Item giue wy til forscrefne Roskilde oc Køpendhafne kirker alle the pærler, som wy nu haue liggende udi tornet upa Køpendehafne hus, i swo made, at the schulæ skiftes i twenne lighe delæ mellem fornefnde kirker oc skulæ kommæ til kirkernes ornamentæ.

Item giue wy till alle andræ domkirker ouer wore thry righe hwer domkirkæ thry hundret Rynsche gyldenæ i swo made, at wor aartiidh skall holdes i forscrefne kirker hwært aar en tiidh upa then dagh eller annen ther næst, som wy af thette wærden gaa.

Item giuæ wy till alle fatteghe closter, swo wiit, som Danmark ær, al thet korn, jærn, kobær, clæthe, læret oc hør, som wy nu haue. —

Karl Magnus Krønike.

Fra den sidste Halvdel af Middelalderen har vi en Del Bearbejdelser af fransk Ridderdigtning; det meste er paa Vers, men paa Prosa er Karl Magnus Krønike. Franske Digte om Karl den Store og hans Mænd blev i det 13. Aarh. samlede og bearbejdede paa Prosa i den norske Karlamagnus-Saga, og en Bearbejdelse af denne igen er den danske Krønike om Karl Magnus. Den findes i et Haandskrift, der er skrevet i Børglum Kloster 1480 og nu er i Stockholm[1]). Sproget i dette Haandskrift røber paa flere Punkter svensk Paavirkning, hvilket man har forklaret saaledes, at den danske Krønike ikke direkte, men gennem en svensk Bearbejdelse som Mellemled, skulde stamme fra Karlamagnus-Saga.

Kejser Karl Magnus (Karl den Store) er draget mod Rom, som er bleven erobret af den mægtige Kong Amyral af Babylonien. Karl belejrer Byen; den vældigste Kæmpe i hans Hær er Udger (Holger) Danske; en Tvekamp mellem Udger og en af Amyrals Underkonger, Karvel, der er trolovet med Amyrals Datter Gloriant, skal afgøre, om Amyral skal opgive Rom. Tvekampen holdes paa en Ø i Tiberen, og samtidig med Udger og Karvel kæmper Kejser Karls Søn Karlot med Sadonia, en anden af Amyrals Mænd. Imod Karvels og Sadonias Ønske bryder Amyrals Søn Danemund ind i Tvekampen og tager Udger til Fange, mens det lykkes Karlot at undslippe. I Vrede over, at hans tapre Modstander Udger er bleven overlistet, rider Karvel til Kejser Karl og overgiver sig til ham.

Tha kam en konningh, som Bwrnamanth hether, han wille icke tallæ wyth Amyral, før en han haffde

---

[1]) Udgivet af Brandt i: Romantisk Digtning fra Middelalderen III. 1877.

slagets meth keyserens folk; hanum foldhæ xxx^{m} men; han otthæ engen land, tog bar han konngis naffn; hans men skulle altid sloss; fenge the engen andre, thaa sloues the inburdes; alle hans dage hadde han waritth i krygh ok orloff, all hans madh skulle blandhis meth blodh, han haffude øghen som en katth ok sogh bæther om natthen en vm dagen; wore han her i landhet, tha wore han lyger en troll. Bwrnemanth for i syn brønye, han hadde xviij ledher pa sek ok bant eth sværd weth syn sydhæ, thet hadde en konngh otth, som hetth Nabogodonosor; bladhet war ii fagne langht. sydhen steg han pa syn hæst, han hetth Breffølen, ok retth till ælluen Tybris, hesten war swa snar j watneth som po landhet. ther møtte hanum Neymys hertugh ok Wydelon hertugh och Joffry, the komme aff iacht meth høgh ok hwndh. Joffry stak Bwrnemanth gømmen loritth meth syth glawen, han war so twngh, ath han kom hannum icke aff hesten, ok glawent brast søndher. Bwrnemant stack tyll Joffry ok bar hannum offuer syth hoffueth meth glawen. tha han kom till jorden, gik sønder i hannum hwerth thet been, han otthæ. syden møtte han en wngh man, som skulle watne syn hæst; Bwrnemant slogh hannum meth syn næffue, ath sønder gick halsbeneth, ok tog hestene ok redh till Rom. han gick for konninghen, ok han wnthfek hannum well. konninghen spwrdhæ hannum ath: «hwatth tydende?» han swaret: «jegh haffuer dræpt ij the bæste ryddere, ther war i keyserens gordh.» konninghen wort swa gladh, ath han haffde ner myst hans wytth. konninghen sade: «jeg giffuer tegh myn dotther Glorianth ok ther meth alth Frankeryge, thy tw wyndher thet snarth.» Bwrnemant sadhe: megh ær lydhet om ath sloss meth keyseren, till meghen skam haffuer han so lenge bytth hær.»

Glorianth løstæ Wdger Danske wt aff fonge ok hadde

hannum vp i sytth magh hoss sek. ther kam en aff Karuels men gongende ok sade henne: «thin fadher hauer giffuet tegh eth trooll, som Bwrnamant hether.» jomfrv blegnede som etth bast. Wdger sade: «thet mystøcker megh, ath en ander skal haffue Carwells fæstemø, thet hauer han for syn trohetth skyld, ok wore jek løss hedhen, sadhæ Wdger, tha skulle han fonge eth hwg aff myth swærd eller ij, før en han kommæ i thin sengh.» Wdger sade: «bedher ether fadher, ath han louer megh ath talæ meth hannum.» hwn stodh vp ok gyk till syn fadher; konninghen sadhæ: «wælkomen, kære dotther, jegh hauer giffueth teg en then bæste kæmpe, ther jegh wetth.» hwn swaretth: «jeg tacker ether gernæ, atj haffue megh wel for seth; ffar Caruel thet ath wyde, tha købær Burnamant mek dyrth nog; lather megh se Bwrnemanth.» «her stor jegh,» sadhe han, «jek giffuer teg Franke ryge till morn gaffuæ ok keyser Karll bwndhen for thyne føder.» jomffrv swaret: «myn fadher haffuer en man i tornet aff keyserens men, jegh tror, han skulle næppelege fly en ffoth fra tegh.» Burnemanth logh ther ath ok sadhæ, ath thet skulle snarth rønnes, «ok for jag tegh icke hans howet, tha will jeg loffue tegh ath kast megh i thet wærstæ torn i Rom ær.» Gloriant sade till syn fadher: «Wdger wore gernæ til tals meth ether, ok wore thet wæl, ath han wille tro pa wor gud, som meg hobes han giøræ wil.» konninghen sende bwd æfter hannum. Wdger kam for konninghen; alle hedninge pryssde hannum tha som før, thy han war swa degleg, ath fo quinnær kunne syge hannum ney. Wdger talede till konninghen: «jllæ haffuer tw setth thyn dotther fore, ath tw haffuer giffuet henne etth trooll i hender; han mo icke kalles man for syn wanskabede natur skyll, och haffuer tw doreth then stolthæ Caruell, men Carwel ær icke sielffuer nær, tha skall bodhæ heden ok cristen setth, ath iegh skall

wære hans tro wen ok will kampæ meth Burnemanth ok wæry hans fæstæmø.» Burnemanth swaret: «tw talær dorlege; est tw snar meth swærd ok wapn, som tw æst meth mwnnen, tha æsttu fwl taghe; jeg hauer spwrd, attu æst then raskestæ i keyserens gord ær; will tw wæryæ Karwels fæstæmø, tha biuder ieg meg i en kamp meth tegh, meth swa dan for ordh, ath faller tw, tha skall jeg haue konninghens dotther; faller ok jegh for teg, tha skalltw wære tith fengssell quith.» the togis i hendher, ath so skulle bliffue. Burnemanth sagde: «ær noget hierthæ i teg, tha wæbn tegh snarth ok skyll wor træde ath.» Wdger hadde senth en swen tiill Karuell; han sade hannum, hwat tijdh war. han beddhes loff aff keysæren; han swaret: «far hworth teg tøckis.»

Syden red Caruel till Rom. Amyrall konningh gik i motth hannum ok war glad modh hans komme ok spwrde, hwore han motthæ; han swaret: «keyseren giorde wæl moth meg, ok han ær en ædlæ herre, thet ær skade, at han haffuer icke retth troo. herre, haffuer tw giffuet myn fæste mø borth, Burnamant skall henne dyrth købæ.» Burnamant sade: «jeg haffuer tegh enthet ath sware, Wdger hauer wisset en kamp for tegh.» Caruel gik till Wdger ok tackede hannum for syn godhe wyllie ok fæk hannum then bæste brønie i then hær war, ok banth en hielm pa hans hoffuet, then bæste i alth hedhen skabæth war; j hielmen sath en dyr steen, som adamas hether. ok hadde so dan nattur, ath hwylken hannum bar ward aldrig fattigh; han war swa hord, ath enthet sward bedh pa hannum, wthen han worder smordh meth bockæ blodh; i hielmen satth ok en steen, som carbunculus hett; han liwsdæ om natten som etth liws; bagh i hielmen sath en sten, som heth crisstallus ok gaff meget skyn aff segh, om han wordher i guld satther; ther sat ok en sten, som galicia heder;

han hetnær aldrigh, æn tho at han loge i en brennende eld; ther sath ok en steen i, som aboster hedher, han kolnær aldrig. han banth eth swærd wedh hans sydhæ, som heth Curthen, ok sadæ: «thettæ swærd giffuer jeg teg; so hielpæ meg Mament, thet skulle ey myn egen fader fonge for C. pund guld. meth thette swærd haffuer jeg wonneth xxx konghe ryge, thet worth hærth i orms blodh, som hether basyliskus. ok log iij aar wnder en flogh drage pa guld, thy glymmær thet som gwld; thet haffuer well bedhet pa hwer man wdhen paa teg; thet woldher athu haffuer en krafftigh gud.» tha steg Wdger pa hans hæst, som hetth Bwrsant, han war rasskere en noger miøhwnd. Caruel fek hannum eth glawen i handen; ther hengde eth banner pa, thet hadde konninghens dotter Glorianth giorth; ther war sømeth pa, hwore koningh Alexander for gømmen Indieland ok søkthæ æfter wertsens ænde ok kom atther till Babilonia ok worth ther forgiffuen.

Odger redh fraa slotthet; tha ware han till atth see wyd han rende, som en stiernæ flyger pa hymmelen, so liwstæ the dyræ stene, som i hans hielm sadhæ, ok for till then øø, som kampen skulle stoo. Burnamant wæbnede segh, ok iij konnge hiollde i hans istad. Amyrall kongh fekk hannum eth glawen ok bannere pa, thet liwstæ som liwgne eldh. tha kom Gloriant konninghens datther ok sade till Burnæmant: «en hedherleg man esstu, skonæ then Danske i dag for myne skyld.» han swaret: «for thyne skyld will jeg i dag icke dræbæ hannum, jeg will føre tik hannum løffuendis.» hwn swaret: «icke skall thet worde langht till worth brølloop, om thw før meg hannum som sagd ær.» Burmamant redh till øøn; konghens dotter sogh æfter hannum ok sadhe: «hør thw then meghtigh Gud ok store konningh, som skaptæ himmæll ok jord ok all tingh, hielp then som retthen will styrke, ok nædræ

høgffærd ok wretth ok latth tin grwmhed komme ouer thenne Burnamanth, ath han aldrigh igen kommer.»

Thaa Burnamant kam paa øøn, sagde han till Wdger: legh aff tyth harnisk ok giff tegh fongen; jeg loffuede konninghens datter, ath jegh skulle icke dræbæ teg.» Wdger sadhe: «Gud lønæ hennetth, ath hwn bad for meg, tw mott well giøre for hennes skyld, hwat tw willth; tog wille wij noget fræstæ aff worth howerk.» the rende till hobæ, som the haffde bodhe floget, glawenen broste bode sønder, ok engen gik aff hesten; syden drogh hwer sytth swærdh, ok høggis suarlege, ok stege syden af hæstænæ ok hwilthæ seg.

Burnamant sade: «stat op Wdger, her mo icke lenger hwilæs; jeg will nw syge thet santh ær, jeg haffuer engen fwnnet tin lyghæ,» ok slogis anneth synne, so ath thet motthæ høres iiij walske mylæ, so smal thet pa theris skiollæ ok hielmæ. Burman hiøg till Wdger pa then hordhæ steen i hielmen, swa ath Wdgen gyk i kner. Burnamant sade: «jeg gaff tegh eth gylt slagh; jeg ser, att tegh bryster ikke meget, dw skalt snart fonge flere.» Wdger sade: «dw syger som tw gernæ sogæ; kant tw nw wogte teg for meg, tha æstu snar øget.» Wdger søkthæ in till hannum so fast, ath Burnamanth kwnne enthet giøre en hødhæ seg for hans hwgh. Wdger hiøg pa hans hielm, soo ath borth gick en fierdingh aff hielmen ok brønien søndher pa axlen, swærdhet stod myth i skiollen. Burnamanth sade: «forbannet wordhæ titth swærd; jegh wordh aldrigh sor aff noger rydder før.» Wdgher sade: «byde æn en stwnd, meth Gudz hielp ok sancte Pethers apostel skall jeg en giue tegh eth werre hwgh.» Burnemanth hiøgh till Wdger ok eth stycke borth aff hielmen och tredingen aff hans skiøll; togh worth Wdger icke saar; sydhen sætthes the netth ok hwyltis. Burnamant sade: «aff hwath slæght estu kommen, eller hwor æstu

fødder?» Wdger swaret: «ther som jegh ær fødh, kunne the engen troldom ok icke ædhe the rooth kødh ok dricke blodh; ther stridde the meth rydderskab ok ey meth trolldom, som tw giør; willtw wijde myth slæght, hwerken ær jek kongh eller hertugh søn, en om thw wordher ath spwrdh, tha tw kommer till heluede, hwo teg tyth sendhæ, tha sygh, ath Wdger Danske giørde thet.» Burnamant worth vredh ok sprongh wp snarth ok sagdhe: «jeg will teg icke lenger skone for konninghens dotther skyld, thy tw haffuer tegh sielffuer for brøth, tw haffuer fortalet myn gud.» tha slogis the thet iij syn.

Keyser Karl ræddis fast for swa dan forredhelsæ, som før skedhæ, ok sende i^{m} folk lønlegh pa then øø, atthe skulle ware pa Wdger. Wdger hiøgh till Burnamant, ok wegh wnden, ath thet tog icke. Burnamant hiøgh til Wdger, bwrth gick halff hielmen ok skiøllen i tw stycke. Wdger worth lydhet saar i howedhet. Burnamant sagde: «thet skalltw haffue for thin store ordh, jech seer, tw kanth so well dricke blodh som iegh.» Wdger swaret: «wdhen jeg betaler tek, tha giffue Gud, at iek for aldrig keyserens banner ath see.» sydhen hiøgh han till Burnemant ok ragede hannum pa axælæn ok i gømmen brystet ok kloff sydhen næddher att ok alt kødhet aff wdhen pa lareth, ok swærdhet stodh i iorden. Wdger hiøg hans hoffuet aff ok banth wetth hans sadelboge ok tog hæsten ok swærd ok redh syn weg.

Caruell ok iomfruen gynge modh hannum ok tacket hannum for syn mødhæ. Caruel bar howedet till Amyral konningh ok sade: «herre, iegh radher ether, attj fare hiem till Babilonia ok gyrnes enthet pa annen konninghs rygæ.» konninghen swaret: «tiith radh will jeg gernæ lydhæ, ok aldrigh skall iegh tegh ouer giffue.» Caruel sagde: «kære herre, giffuer Wdger loff ath fare'

hworth han wil; han hauer wunnet ether meghen priis, giff hannum gull ok sølff ok skill hannum wæl fra tegh.» konninghen loth kløue iiij asnæ meth alskøns gørsømmer ok gaff Wdger ok badh hannum fare hworth hannum tecktis. Wdger tacket hannum storlege ok tok syden orloff aff konninghens dotther. hwn begauede hannum ok badh hannum sydhen fare weel. Wdger ok Karuel fwldis syden till keyseren. pawen ok cardenale ginge mod Wdger meth korss ok fanæ ok all keyserens hær; pawen predikede cristne tro for Caruell. konningh Karuel swaret: «jeg seer, ath meghen mackt følger ether troo, ok for stor jeg, att hwn ær helligere, æn jek will myn tro icke offuer giffue, før wel jeg brenne pa en eldh. amen.

Rimkrøniken.

Fra Slutningen af det 15. Aarh. stammer den danske Rimkrønike, som omfatter Danmarks Historie fra de ældste Tider ned til Kristian den Første; hver Konge fortæller selv om sin Regering. Det ældste Haandskrift findes i Stockholm.[1])

Reghner siwortz søn kalleth lodbrogh.

Løcken hwn maa wel lighnes eth glar;
hoo theth giffuer gøm, han wordher theth wor:

[1]) Udgivet af H. Nielsen.

nar theth skyn alth som claræsth,
tha brøsther theth alth som snaræsth.
Ther wor en koningh i swerighes landh
vdhi myn tiidh, eroth hedh han;
han hadhe en dotther, hwn wor saa boldh,
han ræddhes, ath nogher skulle gøræ henne woldh.
Thi lodh han fødhe tho ormæ opp,
the odhe hwer om daghen en oxæ kropp;
them lodh han sætthæ for hennes dør,
ath ther skulle jnghen jndh komme, før
æn han kwnne faa hans myndhæ ther tiil
och andhræ fleræ wænners omwel.
The ormæ bleffue saa stooræ j kropp,
hanum anghrædhæ, ath han hadhe fødh them opp;
han ræddhes for sek och alle synæ landh,
ath the skulle dræpth them hwæriæ man.
Thi lodh han almynnellighe tiil bywdhe saa,
ath then man skulle hans dotther faa,
som the ormæ kwnne slaa ihiel
och frælsæ hanum vth aff then angher wel.
Thi fordh jek tiidh paa en godh røn,
ath jek motthe faa then jomfrw skøn.
Jek gik ther vth vdhi en aa
och lodh mynæ clædher frysæ saa,
ath the woræ som eth harnsk clarth,
saa søcthæ iek ormænæ meth en farth;
meth skiollen wordhe iek mek for theres thandh,
meth ysæn for edhærth, ath iek theth æy fandh.
Saa fek iek slaweth the ormæ tiil døth
och frælsth then koningh vth aff then nødh;
jek wandh then iomfrw bodhe fawer och fyn
och fek henne saa tiil drodhningh myn.
Tha iek kom opp vth aff then aa,
och konghen han myne clædher saa,
ath the hengdhe saa clattighe om mek,

tha spordhe han ath och giordhe aff legh:
«Hoo er hindh lodbrogh, hessæth gaar?
han gaar saa clattigh som eth faar.»
Ther foræ kalledhes iek lodbrogh,
thet syer iek edher forvden hiogh.
Sidhen wor mek løcken lenghe blidh
tiil orloff och tiil alskøns iidh;
ther foræ iek tøswer norghe wandh,
saa giordhe iek och wedh skottlandh.
jek englandh wandh och hybernælandh
och swerighes righe och saa kwrlandh,
wærmæ landh och ørken øø
meth andhræ smolandh i westher søø.
Ther skatthædhæ mek mere v wæpnthe men
æn wæpnthæ romæræ hwer och en.
Tha iek wandh keysæren aff en stridh,
for løcken wor mek tha blidh,
lanthosassæn iek och saa wandh
meth alle the andhræ tyske landh;
ther kørdhe iek keysæren aff landeth vth,
han glømdhæ ighen bodhe skioldh och spywth.
Hans stooræ palatz, som wor i thagn,
theth hæcthædhæ æy meræ æn som en bagn:
jek wandh theth snarth meth storm och krij,
jek sætthæ ther myne hæsthæ vdhi.
Franckæ righe wandh iek och saa
och fek myn søn theth foræ ath staa;
jek kriddhe ther paa j xx aar
och giordhe ther dødhe men och saar;
the som bodhe i pariis stadh,
jek will theth syæ, the finghe eth badh.
Rytzen iek och saa offuer wandh
och fek en annen myn søn i handh;
hanum slowæ the saa snarth ihiel,
mek thøcthæ, the giordhe theth æy meth skiæll.

Thi fordh iek annentiidh tiidh ighen
och wandh theth landh och wor æy seen;
jek hanum saa lodh beholdhe the landh,
som slo myn søn then vnghe man;
han skullæ mek skath giffue orligh modh,
selff tholffthæ paa theres baræ fodh.
Hwath skall iek nw meræ syæ ther aff?
jek maa theth syæ forvdhen sthraff:
fran danmark och saa til mæræth vth
jek offuer wandh meth skioldh och spywth
alle righe, stædher och landh,
jek kom them vndher dhanes handh;
jek wandh eth righæ vdhi theth mærdh
och lodh them see the danske swærdh.
xv mynæ søner, som iek hadhe kær,
them fek iek hwer sith righæ sæær,
som wor: ornik oc godhefredh,
Wlff, Biørn, Rawerth oc Sygefredh,
sywordh, iwer, radwlff, erich wetherhath,
aghner, vbbæ, ingwer, frillæ och dwmwath.
Sidhen bleff iek greben i hybernælandh
och sæth j ormæ thorn paa standh;
the ormæ thærædhæ mek saa snarth,
myn løckæ faldh borth meth en farth.
Tha iek skulle tiil the ormæ gaa,
tha sadhe iek tiil dør wocthæren saa:
«Wisthæ nw ghræsænæ, hwat ornæn tholl,
the komme fwll snarth och løsdhe hans qwoll.»

Ingwer reghners søn.

Tha jek fek sporth, myn father wor myrdh,
som danmark hadhe lenghe styrdh,
tha wordhe iek bodhe blegh och rødh,
ath han skullæ liidhæ sodhan døth.
Tha tiil sadhe iek myne brødhræ ther om,

halff thredhiæ M skip iek sammen kom;
wi fordhæ hædhen j hybernælandh indh,
ath hæffnæ wor fadher finghe wj goth syn.
Wi grebæ hans bane i krij vthrygh,
wi screffue en ørn vppaa hans rygh;
ther strødhe wi vdhi saa lenghe salth,
ath han aff sorgh och pinæ swalth.
Saa lodhæ wi thædhen tiil englandh sthaa;
kongh ethmwndh hwgghæ wi howeth fraa;
ther næsth fordhe wi tiil tyskæ landh,
ther møtthæ oss keysæræn, arnwlff hedh han.
Jek aldhri ræddhes for nogher mantz woldh,
før tha bleff iek kwsæn aff eth throldh;
han slo mek ther meth CM men,
aff all hans her ther sloos æy en.
Theth syes, som iek och fwlwel throor,
then syer han wor aff hiæmmællæn giordh;
han hadhe oss æy eldhers saa bestondeth,
hadhe han æy hiælpp aff hiæmllendh fongeth.
Han galth theth sydhen vppaa syn kropp,
forthi ath lws odhæ hanum opp.

Oleff hwngher, knwtz brodher.

Stoor gyrdighedh tiil werdhens woldh
gør offthæ skadhe saa manghefoldh;
thi skulle ther inghen fiighes tiil,
vdhen han bleffue kalleth meth skiel.
Tha danske hadhe slaweth myn brodher i hiel,
the bwdhe mek theth i flandhren tiil.
Niels, myn brodher, vdhi myn stædh
sændhæ the tiidh tiil giisel och wædh.
For gwldh och penninghe løsdhe the mek
och kalledhe mek saa hiem tiil sek.
The finghe mek danmark foræ ath sthaa,
som the hadhe slaweth myn brodher fraa

effther mith sindh och effther mith rodh,
theth kom mek selff om syer tiil hodh.
The stæddhæ theth gwldh æy megeth wel,
for hwi jek will edher siæ goth skiel.
Dyyr tiidh hadhe the och hordhe aar
j the vij aar, jek koningh wor.
Om woræn och sommæren wor thørræ saa stoor,
ath lideth korn kwnne woxæ paa iordh.
Om høsthen kom ther saa megeth wandh,
the kwnne æy bindhe theres korn i bandh.
The woddhæ och fordhæ paa egher och trw
och axæn skoræ aff bygh och rw
och thywrde i onæ och giordhæ aff grødh,
forthi theth dwædhæ æy wel tiil brødh.
Manghe the slowæ hwer annen tiill dødh
for yrther och rødher aff hwnghers nødh;
megeth folk swalth ther och ihiel,
saa wel friboreth folk som thræll,
tha the hadhe solth bodhe sølff och gwldh,
ærffuæ och eyæ, bodhe skow och mwldh.
J andhræ landh ther thrinth omkringh
hadhe alle nogh i mark och bingh,
tiil jærtheghn ath then plawæ och nødh
offuer danmark gik for myn brodhers dødh.
Om jwlæ affthen theth sywændhæ aar,
som iek i danmark koningh wor,
tha hadhe iek mæn leffuæ thre,
thi wor mek i mith hiærthæ we.
Jek sætthæ mek nedh meth handh vndher kindh,
jek badh tiil gudh aff alth mith sindh,
ath han skulle kasthæ mek hæffndh vppaa
och offuer mith folk meskundhe sek saa.
Wor herræ han hørdhe myn bøn saa brath,
ath iek bleff dødh then samme nath,

theth MLXXXX aar och V aar,
effther ihesus føddher wor.

Abel erichs brodher.

Jek haffuer fornwmmeth, ath swigh och falsk,
ee hwor langth theth om gongher,
theth kommer syn herræ ighen paa hals
meth drøwelsæ, sorgh och angher.
Tha erich myn brodher wor slawen ihiel,
som jek hanum thæncthæ for langhæ,
tiil roskildhe fordh iek meth theth skiel,
jek wænthæ mek hans gwldh ath fanghe.
Tha iek kom tiidh, som kisthen mwnnæ sthaa,
bwndhen meth iernbondh hordhæ,
jek fandh ther æy vdhen en kappæ ghraa,
ther tiil en mwnkæ kordhæ.
Tha iek hadhe seeth then kappæ ghraa,
jek sørffdhe, ath wj hadhe saa kiffueth;
hans acth fornam iek ther aff saa,
han wille sek closther giffueth.
Grevæ adwlps dotther aff holtzedhæ landh,
som jek tiil hwstrvæ hadhe,
all danmarks righe, som jek befandh,
giordhe hwn en drabelligh skadhe.
The breff, myn oldhefadher woldhemar
paa wændhes righæ forhwærffdhæ,
modh danskæ hwn saa vdydelligh wor,
paa hadh hwn them fordærffdhæ.
Thredhiæ aar sidhen iek koningh bleff,
tha fek iek saa tiil syndhe,
theth iek dhro sammen en her wel geff,
jek thæncthæ mek friisen ath windhæ.
Mæn tha iek kom tiil egdhers stadh,
the friiser mek ther tha møtthæ,
the gaffue mek ther fwllonth eth badh,

mith blodh the ther vth gøtthæ.
Jek meen, jek fek then hæffndh och nødh
aff gutz rætwisæ dhomæ,
for iek slo myn brodher tiil døth,
mek selff tiil lidhen fromæ.

Cristoffer, erichs och abels brodher.

For righæ ath rodhe wor iek æy clogh,
hwerken i hiærthæ och æy i bogh,
thi gik theth mek ildhæ tiil handh;
almwæn opp reysdhe sek mek jmodh
och nedh slo sloth och fæsthæ for fodh
och giordhe mek meghen wandhæ.
Erchebisp ieip, som wor j lwndh,
hanum lodh iek gribæ en morghens stwndh,
j fængsæl lodh iek hanum sætthæ
paa haghenskow, som liggher j fyyn,
thet giordhe iek ickæ meth godh forsyn,
thi kom ther aff langh thrætthæ
Danmark ther foræ j forbwth kom,
och wor ther j vdhi ix aar,
før theth kwnne affløsæn fanghæ.
Theth samme aar, iek bispen greff,
j ribæ iek dødher bleff,
som man plæyær aff ath ganghæ.

Flores og Blanseflor.

Foruden ‚Karl Magnus Krønike', der er paa Prosa, har vi fra Middelalderen en Del fortællende Digte, som gaar tilbage til den franske Ridderdigtning; mest be-

kendt er de tre Eufemiaviser, ‚Ivan Løveridder', ‚Frederik af Normandiet' og ‚Flores og Blanseflor'; de er oversatte fra Svensk til Dansk og foreligger i et Haandskrift fra c. 1500, som nu findes i Stockholm[1]). Sproget i dette Haandskrift har et stærkt jydsk Præg, mens Sprogformen i de tidligere meddelte Sprogprøver væsentlig er ødansk.

Flores og Blanseflor har elsket hinanden fra Barndommen af, men da Flores er en Kongesøn, Blanseflor kun en fangen Kvindes Datter, søger Kongen, Flores's Fader, at skille dem ad og sælger til sidst Blanseflor til en Købmand fra Babylon, som atter sælger hende til Kongen af Babylon. Flores faar det imidlertid at vide, drager efter hende og træffer hende; men den babyloniske Konge opdager deres hemmelige Møde; de gribes og stilles for Retten.

Thet stad fæstæ the allæ
och lod them sa for koningen kallæ,
ledde them bwnden for konningens stool,
tha saffde konningen: «thin fulæ fool!
hwo gaff thik ther til dierff och rad,
ath thu hawer mæg saa for smad,
thu tog mæg Blandzeflor fra,
heller hwræ thw mwnde i torned gaa,
saa ath jngen worte war ther wedh,
vdhen thu kwnne troldom sidh,
thu weste ey aff then wode,
ath troldom maa her jnthet skade.»
Flores saffde: «thet sevver jech,
for swegner skullæ i ey holde mæg,
jech kan ey troldom giøræ,
thet wil jech lade edher nw høræ,

[1]) Udgivet af Brandt i: Romantisk Digtning fra Middelalderen I. 1869.

myn fader ær jen konigh righ,
aff Aples borigh han kaller segh,
jngen last hawer jech edher giord,
Blandzeflor war mægh vnd førd,
medh styld kam hwn til thin,
hwn ær for Gud alkierestæ myn;
sidhen hwn war mæg stollæn fra,
jech aldrig nat som annen laa,
vdhen lette effter hinnæ man fra man,
til jech hinnæ om sidher fand,
medh rad och wed tha kam jec hæræ,
medh diewelskab mon thet ey wæræ,
och seyer jech allæ obenbaræ,
hwræ jech hæræ kommen æræ,
bedher them allæ ther om slet,
mellom konningen och mæg dømme ret,
thet ær sant, jech seyer fra;
nw bywdher jech mægh i strid at gaa,
hwad heller man wil til fod heller hæst,
medh then kiempæ, konningen hawer bæst,
tha skullæ i mægh waben faa,
ther jech megh medh weriæ maa.»
Blandzeflor swarede gredeligh:
«thet wed wel Gud i hemerig,
thet war alt sant, han saffde fra,
jech war hanum medh swig tagen fra;
thet i willæ sielff hawe mæg,
thet seyer jech for sannen thik,
ath jech skullæ tage annen man
æn Flores, ther jech i hierthet wel and,
jech seyer thet obenbaræ,
ath føræ thet skullæ sa wæræ,
jech willæ føræ medh myn kniff
skieræ synder myt eget liiff.
Thy bedher jec eder, i allæ rade,

ath wi beholde liwet bode,
heller skiliær ath woræ nød
bode sammen medh jen død.»
Jen swend effter portenern gaar,
han kam tha giensten thær,
bwndhen illæ och skammeligh
bodhe for arme och sa for rig;
spordhe konningen, om thet war saa
sant, som Flores saffde fraa.
Han swarede brat, ey lenger tawde:
«thet ær alt sant, som Flores sawdhe.»
The worte tha ower jenne,
herrær och fyrste, ridder och swenne,
ath kongen skullæ Flores faa
then bæstæ hæst, ther han aa,
och tølligh waben, som han kraffde,
och hawe thet han dømt hawdhe.
Jen annen rider skullæ konningen faa,
ther mod Flores skullæ gaa,
och i mod hanum skullæ ride,
om begis thieræ liiff ath stride.
Om Flores fonger seyer ther,
tha skulle the allæ leduge wæræ,
och konningen giwe Flores i wold
saa myghet gwld, hwn war for sold,
for then last hanum skiedde thæræ,
syw sligh guld hwn stor æræ.
Taber han och thette same maal,
man skal them bode brænnæ i baal.
Konningen lod jen ridder kallæ,
then han westæ raskestæ aff allæ:
«thu skalt medh Flores stride her.»
Folketh sidhen trenger her nææ̈r
och wil ey sidhen theden gaa,
førræ anten thieræ seyer maa faa.

Sidhen ware riddere til redhe,
thieræ hestæ them tha for leddæ,
the sprwnge aa heste the helled rige,
och dystered sa ridderlige,
hwer thieræ stak hin annen sa fast,
ath glawinde allæ i stycki brast,
the droge tha thieræ gode swerde,
ther mange penningh ware werd,
slowe hwer andræ sarligh,
jngen willæ for annen wige,
ey saa bret som jet haar,
thieræ stridh saa hordelig staar.
Flores hio then ridder tha,
thet hans skiold giek synder i to,
och brast hans winster axel bien;
then ridder sprang hanum rad i gien,
hoger hans skiold syndher i stycky,
tha nød Flores godhe lycke,
thet han worte hwerken lam heller saar,
och skadde hanum sielwer ey jeth haar.
Flores togh tha giørlig war,
thet ridderen hanum saa nææ̈r gaar,
han hio tha, som han matte miest,
halsen aff hans godhe hæst,
hans winster hand, war myghet glad,
thet swerdhet greb i sadelen stad.
Han wendis snarligh om i gien
och hog aff hans hest thet frammer been,
saa ath thet hanum sprang i mod,
nw stor the herer bodhe til fod.
Flores ær æn nw v saar,
then ridder saa illæ wred ær,
han hoger Flores nw sa fast,
ath fierdielen aff hans hielm brast,
och slar jen diel bort aff hans hoor,

saa ath blodhet ther giømmen gaar.
Tha saffde folked ther hoss staar:
«nw fæk Flores bane saar,
han wordher sæg nw at giwæ,
medhen han maa ey lenger lewe.»
Tha halp hanum thet fingerne aff guld,
ther hanum gaff hans modher hwld,
siste sinde hwn hanum sa,
ther hwn skildis hanum fra.
Tha tencte Flores pa amwr,
hwad han haffde told for Blandzeflor,
han hio then ridder høgræ axel fraa,
sa hand langt i marken laa.
Ridderen styrte tha døder needer,
Flores melte: «jeg eder beeder,
thesse gode men alle sleth
seer til, om jeg haffuer giort mijn reet,
om Blantzeflor oc jeg wij baade
maa nv ware met roo oc naade.»
The swarede hannum alle wel,
at han haffuer frelst them met skiel.

Evangelietekst af en Prædikensamling.

Den Bevægelse, som den hellige Birgitta vakte i Sverige, forplantede sig til Danmark; der stiftedes Birgittinerklostre i Maribo og Mariager, og svensk Birgittinerlitteratur oversattes paa Dansk. Sproget i disse Oversættelser er ofte stærkt paavirket af Svensk. En saadan svenskfarvet Oversættelse af et Birgittinerskrift er den ældste danske Prædikensamling, som indeholder Evangelieteksterne med Udlæggelse, fra Advent til Lang-

fredag. Haandskriftet, der findes paa det kongelige Bibliotek[1]), er fra det 15. Aarh., men Sproget har paa Grund af den svenske Indflydelse et mere gammeldags Præg end i de fleste Haandskrifter fra dette Aarh. Nedenstaaende Stykke er Juledagsteksten.

I then timen bødh kesæren, at all land ok stædher ok mænniskær, som waræ vndergiffuen romaræ wald, skulde scriues, at kesarin mattæ witæ theræ tal. Tha fooro allæ til the stadhæ, som the waræ wt aff fødde æller wtkomne aff, at uedherga sik waræ vndergifnæ romaræ wald, ok hwær theræ skulde giffuæ een stor pænning til skat æffter kesarans budh. tha foor joseph aff nazareth ok til bethleem, thy at han war aff dawidz slækt, som fødder war ij bethleem, met sinæ fæstemø Maria. Ok then tidh the waræ ther, tha fødde hwn sin søn ok sweptæ hannem ij tanum ok lagdhe ij krwppæ. Thy at hwn haffdhe æy annærstad at læggæ hannem ij. Hyrdhæ ælle fægømæræ wara ij thet sammæ righe wakande ok gømde theræ hiordh, til hwilke gutz ængil kom ok stodh hoos them, ok gutz klarhet sken omkring them, ok the ræddes meth megel ræddughe. Æn gutz ængel sagdhe til them: rædhens æy, thy at jak sigher edher meghen glædhe, hwilken som skal wardhæ allt folk. Thy at ij dagh ær edher fødder frælsæren, som ær jhesus christus ij dawidz stadh, ok thet ær edher tekn, at ij skulæ ther finnæ barn swept ij klædher æller tanum ok lakt ij krwppæ. Ok ij sammæstund tha hørdes met then ængil mangæ hymmerighes ænglæ ok loffuædhæ guth ok sagdhe: æræ waræ guth ij hymmerighes høgdh, ok fridher waræ the mænniskæ ij jordherighe, som

[1]) Gl. kgl. Samling 1390, 4; udgivet af Brandt i: Dansk Klosterlæsning I. 1865.

godher wiliæ haffwer! Sidhen ænglænæ foro fran them til hymlæ, tha talædhæ fægømærnæ ij mællom them: farom til bedhleem ok sem thet ordhit, ok vnderlighe thing som giort ær ok guth giordhe ok tedhe os. The skyndethe sik ok kommæ ok fwnnæ mariam ok joseph ok barnet lakt ij krwppe ok vnderstodhe at swa war sant, som them war sakt aff thet barnet. Ok allæ the som thettæ hørdhæ, vndrædhæ oppa the thing, som the hørdhæ aff fægømærnæ, ok maria gømde all theræ ordh ok thænktæ them ij sit hiærtæ met the ordhen som hwn føræ haffdhe hørt. Ok fægømærænæ foro ater hem til sin, loffwædhe ok ærædhæ guth for all the thing som the haffdhe hørt ok seet æffter thy som them war sakt. Ok sidhen atta daghæ waræ framletnæ at barnnet skulde omskæræs, ok kallædhes hans naffn jhesus, hwilket kallæt war aff ængelen, før æn han kom ij modhernæ liff.

Peder Laales Ordsprog.

Vistnok fra det 14. Aarh. er en Samling af 1200 latinske Ordsprog med danske Gengivelser; Forfatteren, Peder Laale, om hvem der forøvrigt ikke vides noget sikkert, har dels benyttet udenlandske Samlinger af lignende Art, dels paa egen Haand oversat danske Ordsprog til Latin eller omvendt. Bogen har været brugt som Lærebog i Latin og er trykt flere Gange i Begyndelsen af det 16. Aarh.; nedenstaaende Stykker er tagne fra Gotfred af Ghemens Tryk fra Aaret 1506[1]); Tallene angiver Ordsprogenes Pladser i Rækkefølgen.

[1]) Genudgivet i Kock og Petersens: Östnordiska och latinska medeltidsordspråk I—II. 1889—94.

7. Man scal seedh følghe eller landh fly.

9. Hoo aarligh rijss, han wordher mangt wijss.

31. Then pwngh ær thoom, anner mandz pænninge ligge vdhi.

33. Kaaldh sommer gør warmth ladegwlff.

48. Thet træ ær bædre ther bøyes, æn thet ther brysther.

60. Hiemme ær hwndh diærffwesth.

63. Skow haffwer øren oc mark øwen.

89. Thu trijller ey æbleth saa langt, at thet smagher ey aff rooden.

92. Bædre ær tynt øøl en tomt kar.

104. Man maa themme wilt diwr oc ey ondh qwinne.

106. Han wordher tøsswer hwilt, paa stheen siddher.

113. Man kan eij baade blæsæ oc haffwe meel i mwnne.

117. Eet haar oc annet gør bondhen skalleth.

135. Blijndher ær barne mawæ.

165. Kraaghen ær forthi ondh, at hwn siær sandhedh.

172. Man scal ey skwæ giffwen hesth i mwnnæ.

175. Then ær godh at weryæ, som inghen wil beryæ.

189. Naar strenghen ær stijndhest, tha brøsther han snaresth.

197. Then haffwer goth at fasthe, ther findher fiske paa sijn diske.

235. Wlff tagher oc aff taldhe faar.

258. Man scal ædhe pølsen, men hwn ær warm.

322. Han ær saa godh ther fiæl, som then ther stiæl.

346. Bædræ ær swongh hæsth æn thom grimæ.

387. Gwdh giffwer them alle madh, som han giffwer mwndh.

412. Offthe ær skarlaghens hiærthe vndher waamæls kaabæ.

508. Styr hæsth meth bætzell oc konæ meth kæppe.

534. Hwo som ædher i wtijd, han scal fasthe i tijdh.

554. Naar øllæt gaar indh, thaa gaar widhet vdh.

592. Kastæ hwnd i iordens flodh, tha ær hwnd som føre war.

646. Man scal eij forsmaa gamblæ wenner eller gamblæ wæye.

678. Thet ær eij goth at deelæ meth syn dommere.

680. Thet ær ont at stinghe handhen mellom barcken oc trææeth.

712. Enghen ær saa rijgh, at han eij mere wil haffwæ.

720. Jegh giffwer eij mit hob fore hwndrede marck.

730. Then vrenæ haandh gør then fæædhe mwndh.

737. Thet ær eij alt i mawæ got, i mwnd ær sødh.

749. Gaar thw i dandz, see hwem thw tagher om haandh.

754. Thet ær nøth at haffwe børn oc icke brødh.

765. Faa haffwæ løckæ, oc alle haffwe døden.

784. Katthen wil wæl haffue fisken, men han wil eij vædhæ kloen.

813. Bædræ ær at wære død æn meth sorgh at leffwæ.

836. Bædræ troor jegh tijt heednæ pant æn thin cristnæ troo.

864. Bædræ ær snyldh twnghe æn kæmth hoffweth.

881. Willæ hwer kænne segh, tha spottheth inghen megh.

931. Thet kommer gærne opp i thøø, som man fiælær i snøø.

962. Then warme sængh oc ladhe dræng kunnæ eij wel skilies ath.

1025. Bædræ ær godh lycke æn høw byrdh.

1045. Ee faller aff farendhe læss.

1120. Jeg kenner wel karssæ, sadhe bondhen, han aadh skarntywdæ.

1149. Thet ær ont at kendhe gammel hwnd at kwræ.

1162. Kænd wlff pater noster, han syer lam, lam.

1182. Allæ willæ længhe leffwe oc enghen gammel hedhe.

Oversigt over Sprogudviklingen i Gammeldansk.

Lydudviklingen.

I. Vokaler.

[ā] > [å̄]: *bathæ* > *bothæ: nathæ* > *nothæ: saa, sao* og *soo* (Fort. af at *se*).

[ă] > [ā] > [å̄] foran [ld], [rð], undertiden ogsaa foran [nd], [ng]: *aldæfathær* > *oldæfathær; wald* > *vold; haldæ* > *holdæ; — garth* > *gaarth: harth* > *horth; — standæ* > *staandæ; hand* > *hond: — gangæ* > *gongæ; fangæ* > *fongæ.*

[ĭ] ofte > [e]: *liuæ* > *lefuæ; til* > *tel: nithær* > *neth: mik* > *megh:* nu skrives ofte *i.*

[y̆] ofte > [ø̆]: *spyriæ* > *spørie; lyt* > *løth.*

[ŏ] ofte > [å̄]; i Skrift bevaredes i Regelen *o*, dog f. Eks. *falk* ved Siden af *folk.*

[ŭ] ofte > [ŏ]: *sumær* > *sommer: spurthæ* > *sporde.*

Overgangen [ja] > [jæ], som begyndte i æ. Da., gennemføres nu: *stiarnœ* > *stiœrnœ: biarghœ* > *biœrghœ*. Nyere danske Ord med [ja] i Rodstavelsen er optagne i senere Tid, f. Eks. *Jagt* (Skib) fra Hollandsk, *jage, Jagt, Jammer* fra Tysk, *Jarl, Hjalte* fra Oldnordisk [1]).

[jo] > [jø] undtagen foran [ld, rð, rt]: *thioc* > *thiøc; biorn* > *biørn:* man kan ogsaa i gl. Da. finde Former som *skiøll, giørdœ, jørdrighœ*, men her trænger Lydovergangen ikke igennem.

[ju] > [y] findes regelmæssig kun i de samme Tilfælde som i æ. Da., d. v. s. efter [r] og Konsonant + [l]; der skrives stadig: *lius, diur, spiuth, biuthœ.*

[wa] ofte > [vå, vo]; [v] kan bortfalde: *waxœ* > *voxœ; qual* > *quol*; *swart* > *svort* > *sort.*

II. Konsonanter.

Det med begge Læber udtalte (bilabiale) [w] i Forlyd bliver (i flere jydske Maal dog ikke) til det med Underlæbe og Overtænder udtalte (labiodentale) [v]: *watn* > *vandh.*

[þ] i Forlyd > [t]: *thottœ* > *tottœ, thak* > *tak.*

[ð] i Forlyd, der fandtes i en Del Stedord og stedordsagtige Biord og ligesom [þ] i Forlyd skreves *th*, > [d]: *thu* > *du; tha* > *da: then* > *den.* I Skriften bevaredes *th* og *t* længe, saavel for opr. [þ] som for opr. [ð].

[h] bliver (dog ikke i Jydsk) stumt foran [j] og [v], men bevares regelmæssigt i Skriften: *hiœrtœ, hwœr.*

Mellem to Vokaler og i Udlyd efter Vokal bliver de ustemte Lukkelyd [k, t, p] til aabne stemte Lyd [g,

[1]) Det gamle danske Ord *ja* bevares dog uforandret.

ð, v]: *mik* > *megh*[1]); *rikæ* > *righæ; grat* > *grath: utæn* > *uthæn; grep* > *greff; dræpæ* > *dræwæ.* Overgangen [p] > [v] er den sidste af de tre og gennemføres ikke helt; Tale- og især Skriftsproget bliver her i adskillige Tilfælde staaende ved Mellemtrinnet [b]: *tapæ* > *tabæ*, og da *b* senere gennemføres i Skriftsproget, fortrænger [b] efterhaanden [v] ogsaa i Talesproget: *løpæ* > *løve* > *løbe.*

Samtidig med Overgangen [k, t, p] > [g, ð, v (b)] forandres ofte oprindeligt [g, ð, v] imellem to Vokaler eller i Udlyd efter Vokal. — [g] kan 1) > medlydende [u] efter [a, o, y]: *dagh* > *daw; sloghæ* > *slowæ, flyghæ* > *flywæ;* 2) > medlydende [i] efter [æ, e, ø]: *wæghnæ* > *veynæ; seghlæ* > *seilæ, høgh* > *høj* (Jydsk har dog medlydende [u] efter [ø]: *høw);* 3) bortfalde efter [i] og [u]: *sighæ* > *sie; trugh* > *tru.* — [ð] kan 1) > medlydende [i]: *mødhæ* > *møje, bedhlæ* > *bejle;* 2) bortfalde: *wæthær* > *vær, sithæn* > *siæn.* — [v] kan 1) > medlydende [u]: *haf* > *haw;* 2) bortfalde efter [u]: *dufwæ* > *Due.* — Baade *g*, *d* og *v* skrives endnu ofte, hvor der ikke længere udtales [g, ð, v]: *sige, Jord, have.*

Bortkastelsen af [j] efter Konsonant i trykløs Endestavelse, der var almindelig i æ. D., gennemføres nu: *wiliæ* > *vilæ; liggiæ* > *liggæ.*

Ved Sammenstød mellem to aabne Konsonanter bortfalder ofte den ene: *haffdhæ* > *hadhæ; saghthæ* > *sadhæ;* nu skrives begge Konsonanter, *sagde*, men ingen af dem udtales.

[mb] > [mm, m]: *lamb* > *lam.* Indskud af [b]

---

[1]) I tryksvage Stavelser har Udtalen undertiden været [χ], d. v. s. den til [g] svarende ustemte Lyd: *jech* ved Siden af *jegh; och* osv.

mellem [m] — [l] og [m] — [r] (S. 87) er ved at forsvinde udenfor Skaansk.

[nd, nn, tn] falder sammen til een [n]-Lyd, der ved en [i]-agtig Klang var forskellig fra oprindeligt [n] og ogsaa ofte betegnedes paa særlig Maade, nemlig ved *nd(h); stund* > *stundh; hinn* > *hindh; munn* > *mondh*; *watn* > *vadhœn* og *vanth; drotning* > *drodhning*. Nu er i Rigssproget det af [nd, nn, tn] opstaaede [n] faldet sammen med oprindeligt [n], og Forskellen bevares kun i Skriften, idet opr. [nd, nn, tn] oftest betegnes ved *nd*, opr. [n] ved *n*; i Talen bevares Forskellen i flere Dialekter, som ved den bl. a. skelner mellem Hak. og Huk. Allerede i gl. Da. findes ofte Hak. paa *-ind(h)* (opr. *-inn*): *himmœlindh; manyndh* (opr. *maninn)*; men Huk. paa *-en* (opr. *-in*): *jordhen* (opr. *jorðin*), og endnu findes i de fleste Dialekter Forskellen bevaret, f. Eks. Hak. *prœst-in* (opr. *prœst-inn*), *in* (opr. *ēnn*) *prœst*, Huk. *jor(d)-en* (opr. *jorð-in*), *en* (opr. *ēn*) *jord*.

[ld, ll, tl] falder sammen til een [l]-Lyd (skrevet *ll, ld*), som først var forskellig fra opr. [l], men nu er falden sammen med det: *haldœ* > *holde; fallœ* > *falde; litlœ* > *lille*.

[rð] > [r]: *iorth* > *ior; fordh* kan skrives for opr. *for*.

Lydlængde.

I Løbet af den ældre danske og gammeldanske Sprogperiode indtræder der Forandringer i Lydenes Længde i trykstærk Stavelse.

1) Korte Vokaler forlænges:

a) foran visse Konsonantforbindelser, især [rð] og [ld], undertiden ogsaa [nd], [ng]: *hărth* > *hārth* >

hārd; hāldæ > *hāldæ* > *holde*[1]*; hănd* > *hānd* > *hånd; lang* i gl. Da. ofte (> *lāng* >) *long;* — senere ogsaa foran [rl, rn, rt]: *kārl, bārn, fārt;*

b) foran enkelt Konsonant fulgt af trykløs Vokal: *tākæ* > *tāge, gātæ* > *gāde, ōpæn* > *åben;* dog ikke foran [m], idet denne Konsonant i gammel Tid var forlænget: *kŏmæ* > *kŏmme:*

c) Ved Analogi ogsaa ofte foran enkelt Konsonant uden følgende Vokal: *dāg* > *dāg* (fra Ft. *dāge), bār* > *bār* (fra *bære* og Fort. Ft. *bāre).*

2) Lange Vokaler forkortes:

a) Foran Dobbeltkonsonant: *stōrræ* > *stŏrre; mātte* > *måtte*[2]*);*

b) foran de fleste Konsonantforbindelser: *næst* > *næst: fōstræ* > *fōstre; (åustr* >) *ōst* > *ŏst.*

Tryk og Tonehøjde.

Lydenes Tonehøjde (den musikalske Accent) beror paa Stemmebaandenes Svingningshastighed, og denne er atter afhængig af Stemmebaandenes Spænding; jo stærkere Spænding, desto højere Tone. Lydenes Trykstyrke (den ekspiratoriske Accent) beror paa den Styrke, hvormed Luften under Udaandingen presses ud ad Talevejen; Presset bliver desto større, 1) jo større Aandedrætsorganernes Tryk er, 2) jo stærkere Talevejen indsnævres; jo snævrere Stemmeridse, desto kraftigere Lyd. Trykstyrken og Tonehøjden er ikke uafhængige af hinanden; er Udaandingstrykket stærkt, maa man anstrenge

[1]) Her er Vokallængden senere opgivet igen.

[2]) Nu er Dobbeltkonsonanterne i Dansk forkortede til enkelte, men skrives stadig mellem trykstærk og trykløs Vokal; Konsonantfordoblingen i Skrift betyder følgelig nu, at den foregaaende Vokal er kort.

Stemmebaandene mere for at holde dem sammen; Stemmebaandsspændingen bliver da stærkere og Tonen følgelig højere; dog er Forholdet ikke saaledes, at der med det stærkeste Tryk altid følger den højeste Tone. I de klassiske Oldtidssprog, Latin og Græsk, synes den musikalske Accent at have været mest fremtrædende for Øret; i de germanske Sprog er Trykstyrken mere iørefaldende.

I det fællesgermanske Grundsprog kom som tidligere omtalt (S. 22) Hovedtrykket regelmæssig til at hvile paa første Stavelse, og saaledes er Forholdet endnu i de germanske Sprog; Ord som *Student*, *Officer* betegner sig straks ved Trykkets Stilling som ikkegermanske Fremmedord. Paa andre Punkter har Accentforholdene imidlertid undergaaet Forandringer.

I Oldnordisk (c. 1000) fandtes der i trykstærke Ord to Slags Accent: 1) Enstavelsesordene havde høj Tone; 2) Tostavelsesordene havde synkende Tone gennem første Stavelse, stigende gennem anden; første Stavelse havde Hovedtryk, anden Bitryk. I Løbet af Middelalderen udvikler disse to Arter af Accent sig forskelligt i de forskellige nordiske Sprog og Dialekter. I dansk Rigssprogudvikling bliver Forholdet følgende:

I Enstavelsesord med lang Vokal eller med kort Vokal fulgt af lang stemt Konsonant udviklede den stigende Tone sig til Stød, d. v. s. Stemmebaandenes Spænding blev saa stærk, at der et Øjeblik indtraadte fuldstændigt Lukke, hvorved Stemmedannelsen ophører; derefter aabnes Stemmeridsen igen: *Sten*, *Horn*, *bar*, *græd*. For saa vidt Enstavelsesordene senere er blevet Tostavelsesord, er anden Stavelse trykløs og ligger i musikalsk Henseende i Højde med eller lavere end første: *bōndr* > *Bønder*; *grīpr* > *griber*. — I trykløs Stilling bortfalder Stødet: *(han) gaar* med Stød, *(han) gaar (forbi)* uden Stød; Ord som *du*, *han*, *som*,

ja mangler i Rigssproget altid Stød, fordi de saa ofte bruges trykløse. Grunden til, at Stødet bortfalder i trykløs Stilling, er den, at her forkortes de stemte Lyd, saaledes at der ikke bliver Lydstof nok til den stærke Tonestigning, der er Stødets Forudsætning. Dette er ogsaa Forklaringen paa, at der ikke indtræder Stød i Ord med: a) kort Vokal fulgt af stemmeløs Konsonant: *Tak, fast, Nat* eller b) kort Vokal fulgt af kort, stemt Konsonant: *glad, Bad, Ven:* disse Ord manglede nemlig en lang stemt Lyd, i hvilken Stødet kunde udvikle sig.

2) I To- og Flerstavelsesordene bortfaldt i Endestavelsen Højtonen og Bitrykket; Endestavelsen blev følgelig trykløs og fik lavere Tone end første Stavelse: *Ulve, bøder, yngre.*

Idet man altsaa som Hovedregel kan opstille, at Stød findes i Enstavelsesord og i Ord, der i ældre Tid var Enstavelsesord, forstaas det, at man har Stød i *Ulv, god, ung, Fødder* (opr. *fōtr*), *griber* (opr. *grīpr*), derimod ikke i *Ulve, gode, yngre, gribe* (opr. *ulvar, gōðir, yngri, grīpa); Huset* har Stød, idet Kendeordet opr. er et selvstændigt Ord.

Stød findes i Rigssproget og de fleste Dialekter, men mangler i det sydlige Sjælland og Fyn og de Syd derfor liggende Øer samt i største Delen af Sønderjylland.

Igennem denne Udvikling af Accentforholdene, som Skriftsproget i Regelen ikke bærer Vidne om, fjærner Dansk sig fra Svensk og de norske Maal, i hvilke Udviklingen gaar i anden Retning. 1) Enstavelsesordene faar i Svensk ikke Stød; Udaandingen er uafbrudt, Trykket stærkt i Begyndelsen og lidt aftagende mod Stavelsens Slutning: *dag;* for saa vidt Ordet nu har to Stavelser, er anden Stavelse trykløs og ligger i musikalsk Henseende lavere end første: *bönder.* 2) To- og

Flerstavelsesordene har i Svensk Hovedtryk og lavest Tone paa første Stavelse, Bitryk og højest Tone paa Endestavelsen: *tala*. — I Norsk (Dansk-Norsk) er Accentforholdene saaledes: 1) Enstavelsesordene har stærkest Tryk og lavest Tone i Begyndelsen, svagest Tryk og højest Tone i Slutningen; 2) i To- og Flerstavelsesordene er første Stavelse trykstærk og har synkende Tone; i Endestavelsen, der er tryksvag, stiger Tonen op over Ordets Begyndelsestone.

Ikke alene for Sprogklangen, men ogsaa for Lydudviklingen har den forskellige Accentudvikling i de forskellige nordiske Sprog haft stor Betydning: 1) Idet Endevokalerne i Tostavelsesord i Svensk beholdt Bitryk, bevaredes de fulde Lyd [a, i (e), u (o)], mens de i Dansk paa Grund af den trykløse Stilling svækkedes til [ə]. 2) Bitrykket paa Endevokalen i Svensk bidrog til at bevare Trykket paa de foregaaende Konsonanter [k, t, p]: *baka, hata, köpa:* i Dansk derimod blev Endevokalen trykløs, og den dermed følgende svagere Udaanding bevirkede, at [k, t, p] svækkedes til [g, ð, b (v)]: *bakæ* > *bage, hatæ* > *hade; køpæ* > *købe.*

Ordbøjningen.

Navneord.

I ældre Sjællandsk og Jydsk var de fire Forholdsformer faldne sammen til to, Navneform og Ejeform; i Gammeldansk simplificeres Bøjningen endnu mere, idet *-s* gennemføres som Ejeformsendelse; *-s* hører oprindelig hjemme i *a*-Stammernes Hak. og Ik. Et. og overføres derfra til de øvrige Han- og Intetkønsord, til Hunkønsordene og til Flertal. Ofte kan man dog igennem den gammeldanske Sprogperiode finde Ejeform paa *-æ* eller uden Endelse: *Vorherræ* og *Vorherræs; mannæ synd;*

tendœr nisœll. Staar Navneordet med bestemt Kendeord, bøjes undertiden begge: *manzœns, siœlsœns, landzens;* ofte føjes dog som nu kun *-s* til Kendeordet: *manœns, siœlœns, landets.*

Ogsaa Flertalsdannelsen fæstner sig efterhaanden i den gammeldanske Sprogperiode i de Former, den har nu. Som Hovedregelen, der dog allerede i gl. Da. har mange Undtagelser, kan opstilles: De gamle *-a-* og *-ō-*Stammer faar som i æ. Da. Ft. paa *-œ (-e)*: *dawœ* (opr. *dagar*), og Endelsen *-œ* overføres ogsaa til Slægtskabsnavnene, der oprindelig ingen Endelse havde: *brøthrœ*, ældre *brøthœr;* Intetkønsordene beholder den gamle Ft. uden Endelse: *ordh, landh, biergh, sky, hwss, skip;* adskillige af disse Intetkønsord faar senere Ft. paa *-e* eller, hvis de ender paa Vokal, paa- *(e)r*; allerede i gl. Da. kan f. Eks. findes *blathœ, swerde, bir* for opr. *blath, swerd, bi.* — *i-* og *u*-Stammerne, som i æ. Da. vaklede mellem *-œr* og *-œ*, faar nu regelmæssigt *-œr (-er)*: *sønœr, wœnner* (opr. *synir, winir*), og *-œr (-er)* faar ogsaa de fleste Konsonantstammer: *hœnder* (opr. *hœndr*). — Stammerne paa *-an* og *-ōn*, de saakaldte svage Navneord, endte i æ. Da. paa *-œ* i Ft., men efterhaanden trænger Endelsen *-œr (-er)* igennem: *qwinnœ* og *qwinnœr, pyne* og *pyner;* paa samme Maade gaar det en Del Intetkønsord paa opr. *-i*: *stycky, rige* og *riger, clœdhœ* og *clœdhœr.* — Staar Navneordet med det bestemte Kendeord, er Flertalsendelsen i Hak. og Huk. *-nœ (-ne)*: *daghœnœ, sagherne*, i Ik. *-œn (-en)*: *ordhen*; i Ik. trænger dog efterhaanden ved Sidevirkning fra Hak. og Huk. Endelsen *-enœ (-ene)* ind: *swerdenœ* (opr. *swerðin*).

Som det vil fremgaa af ovenstaaende, udvikles i Gammeldansk den Formbøjning, som Navneordene nu har, nemlig Ef. paa *-s*, Ft. paa *-e, -er, -r* og uden Endelse, og i Bestemthedsformen kun Ejeformsbøjning af

det bestemte Kendeord eller — som det snarere bør kaldes, efter at Bevidstheden om, at det er et selvstændigt Ord, er tabt — Bestemthedsendelsen. Idet Forskellen mellem Hankøns- og Hunkønsordenes Bøjning forsvinder, indskrænkes Kønnenes Antal til to, Fælleskøn og Intetkøn. I flere Dialekter bevares dog endnu de tre Køn, idet der gøres Forskel paa Hak. og Huk. af det bestemte Kendeord, og i gl. Da. finder man ikke saa sjældent denne Forskel udtrykt i Litteraturen (Hak. *manyndh*, Huk. *jordhen*; jvf. Side 161); i nogle Skrifter ses Forskellen ogsaa ved andre Ord end det bestemte Kendeord, f. Eks. i den gammeldanske Lægebog Hak. *en, sin* med Forkortelse af Vokalen foran oprindelig Dobbeltkonsonant (opr. *ēnn, sīnn*), Huk. derimod *een, sijn* med den lange Vokal bevaret foran oprindelig enkelt Konsonant (opr. *ēn, sīn*). Ogsaa gennem den mere udstrakte Brug af *han* og *hun* bevares i ældre Sprog og Dialekt ofte Forskellen mellem Hak. og Huk.; dog bruges *han* og *hun* ofte afvigende fra det oprindelige Forhold: *een yrt — han*, skønt *yrt* opr. var Huk.

Af Navneordenes gamle, rigere Formbøjning findes der ikke alene i Gammeldansk, men ogsaa nu adskillige Levninger: Hf. Et. paa *-e* [ə], svarende til: 1) opr. *-i*: Hak. i *Drømme, Søvne, Gaarde;* Ik. ad *Aare*, i *Lave,* paa *Tinge*, i *Live* (hvorfra: *til Tinge, til Live,* skønt *til* opr. styrer Ef.); Huk. i *Hænde;* 2) opr. *-u*: Huk. i *Mulde,* oven *Senge*. — Hf. Ft. (opr. *-um*) bevaret 1) som *-e*: af *Dage*, for *Fode,* i *Tide*, paa *Færde*, i *Gære;* 2) som *-um, -om, -em*: *fordum, stundom* (af *stund*), *Løndom* (af opr. *løynd*), *imellem*. — Ef. Et. paa opr. *-ar*, bevaret 1) som *-e*: Hak. til *Stede*, til *Rette; Sønnesøn;* Huk. til *Skamme,* til *Syne: Sotteseng, Nattetid, Jordefærd;* 2) som *-er*: Hak. *Rettergang;* Huk. *Løverdag, Giftermaal, Fruerstue*. — Ef. Ft. paa *-e* (opr. *-a*): til *Fode*, til *Haande*, til *Veje*, til *Huse*, til *Grunde,*

til *Takke*, til *Orde*, *tilbage; allehaande; Mandemod*, *Fiskefangst*, *Faareflok* osv.; i *Barnebarn* haves den opr. Ef. Ft. *barna*, i *Børnebørn* den senere Ef. *børnæ;* i *Bondevogn* haves den opr. Ef. Ft. *bonda*, i *Bøndergods* den senere Ef. uden Endelse *bøndær*.

Bøjning af baade Navneordet og Kendeordet i Bestemthedsformen findes endnu f. Eks. i Hak. *Fredsens*, *Dødsens*, Ik. *Landsens, Livsens, Aarsens.*

Tillægsord.

I Tillægsordenes stærke Bøjning er i gl. Da. Nf. Hak. Et. paa *-ær, -er* ikke ualmindelig: *han ær hwither*, men kan nu bruges ogsaa ved Hunkønsord og udenfor Nf.: *then deel, ther byghdher ær*, skønt *deel* er Huk.; *hanum sielwer; meth onder døn;* endnu findes *Ungersvend*. — Gf. Hak. Et. paa *-æn (-en)* findes ogsaa jævnlig, men Bevidstheden om dens oprindelige Brug er tabt, og især i Folkeviserne anvendes den som rent poetisk Pynt; endnu f. Eks.: *højen Mast, salten Sø*, men ogsaa *røden Guld, salten Hav* (Ik.), *sorten Muld, hviden Haand* (Huk.). — Hf. Et Ik. (opr. paa *-u*) bevares i gl. Da. i enkelte Tilfælde; endnu i Nydansk findes *med rette*, nu opfattet som Navneord, *til fulde, til visse, til gode* (egl. *at fullu* osv.), i ældre Tid ogsaa f. Eks.: *med alle, halve mindre*. — I Nf. og Gf. Ik. Ft. trænger efterhaanden Endelsen *-æ* ind fra Hak. og Huk.: *tammæ dyur; thin store ordh; allæ land, synæ knæ, høghæ bierigh;* den gamle Ik. Ft. uden Endelse bliver sjældnere og sjældnere; endnu findes den i *al Ting (alting)* og i *al Fald*. — Hf. Ft. paa *-um* var allerede tabt i æ. Da. udenfor sk. Lov. — Opgivelsen af Tillægsordets Ejeformsbøjning foran et Navneord kunde allerede findes i æ. Da. og bliver i gl. Da. mere og mere almindelig: *en godh manz;* endnu findes *alskens* (opr. *alls kyns*).

Paa den anden Side trænger -*s* i Ejeform, naar Tillægsordet staar alene, ind i Huk., i Ft. og i den svage Bøjning: *kranckes trøst; then troendes hob.*

Stedord.

I første og anden Persons og i det tilbagevisende Stedord gaar Ef. *min, thin, sin* ud af Brug, efterhaanden som Ef. styret af Forholdsord eller Udsagnsord bliver sjældnere; dog i gl. Da. endnu f. Eks. *til min;* i Flertal bevares derimod de gamle Ejeformer *warœ* og *ethœr*, men tilføjer -*s* og faar Ejendomsbetydning, hvad de opr. ikke havde. Paa den Maade faar vi med samme Betydning 1) Ejestedordene *vor* og *jer* (f. Eks. *jert Hus*), 2) Ejeformerne *vores* og *eders, jeres*, mens vi for Ental kun har Ejestedordene *min, din, sin.* — I tredje Person fortrænger Hf. *hanum, hannem, ham* og *hœnnœ* Gf. *han* og *hanœ*, og i Ef. *hœnnœ* begynder -*s* at trænge ind.

Hak. *thœn* fortrænger Huk. *the,* som dog kan findes endnu i 15. Aarh.; Hf. Hak. og Huk. er bortfalden, men Hf. Ik. bevares: *thy* (endnu i *thi* og *fordi*); i Ef. er det gamle *thes* endnu ikke i gl. Da. fortrængt af *dens* og *dets;* i Ef. Ft. er *therœ* i Færd med at fortrænges af *theris, therœs.* — Hak. *thœnnœ* er ved at fortrænge Huk. *thœssœ*, som dog stadig kan findes; i Ef. har *dennes, dettes* endnu ikke begyndt at fortrænge *thessœ.* — *nogher* begynder at fortrænges af *noghen*, der er dannet i Analogi med *annen.*

Af de henførende Stedord fortrænges *œr* af *sum* og *thœr*, hvilket sidste (i Modsætning til Nydansk) ogsaa bruges udenfor Grundledsstilling.

De forskellige Former af det spørgende Stedord, Nf. Hak. *hua*, Nf. og Gf. Ik. *huat*, Hf. Hak. *huœm*, Hf. Ik. *hui*, Ef. *huœs*, bevares, men opfattes som selvstæn-

dige Ord; at *hvo* opr. er Nf. viser sig endnu derved, at det kun bruges som Grundled; ligeledes bevares *hvis* som Ef.; men den gamle Hf. *hvem* kan allerede i gl. Da. bruges som Grundled; *hvi* bevares kun som Biord.

Ligesom Tillægsordene danner de tillægsagtige Stedord i Regelen ikke Ejeform, naar de staar foran Navneord: *nogen manz.*

Kendeord.

Som Tillægsordets bestemte Kendeord fortrænges *hin* i gl. Da. næsten ganske af *thæn*; endnu i poetisk Sprog f. Eks. *Hakon Jarl hin Rige.* — Som Navneordets bestemte, efterhængte Kendeord bevares *hin*, men bliver, da Navneordet i bestemt Form opgiver Ejeformsbøjning, nærmest at opfatte som en Bøjningsendelse. Endnu i gl. Da. er det efterhængte Kendeord ikke saa almindeligt som nu: *hængde somme vith fødær, somme vit hænder, somme vit haar.* Jydsk faar som Navneordenes Kendeord *æ*: gl. Sj. *daghæn*, gl. Jy. *æ daw.*

Brugen af Talordet *en* trykløst som ubestemt Kendeord trænger frem i gl. Da.; *far brother bort* fortrænges af *far en brother bort.*

I gl. Da. er Bevidstheden om den gamle Anvendelse af Forholdsformerne naturligvis stærkt svækket; i alt væsentligt er Forholdet som nu, nemlig at Ef. kun anvendes for at betegne et Ejendoms- og Sammenhøringsforhold, og at Nf. anvendes i alle andre Tilfælde. Kun nogle faa Stedord bevarer en tredje Forholdsform ved Siden af Nf. og Gf., nemlig *mig, dig, ham, hende, sig, os, eder (jer), dem*, i gl. Da. ogsaa *thy.* Ingen Udsagnsord styrer længere Ef., og af Forholdsordene kun undertiden *til*; mere og mere anvendes Forholdsord til

at betegne de Forhold, der tidligere udtryktes ved Forholdsformer; *hwær therœ* afløses af *hwær af them* osv.; i staaende Forbindelser vedbliver dog Levninger af de gamle Forholdsformer at bestaa (jvf. ovenfor).

Udsagnsord.

Adskillige Udsagnsord gaar efterhaanden fra stærk over til svag Bøjning: *dø — døthœ*, ældre *do*. Af de svage Udsagnsord gaar efterhaanden mange fra de første to Klasser over til fjerde Klasse; i gl. Da. er dog det oprindelige Forhold som oftest endnu bevaret; navnlig bøjes de mange Udsagnsord, hvis Stamme ender paa to Konsonanter eller dobbelt Konsonant, stadig efter første Klasse, f. Eks. frems. Fortid *kaste, opliffte, miste, wœnthœ, rœddis*, Fortids Tillægsf. *mist, fœst, myrdh*.

Tidsbøjningen bevares; forestillende Form, baade i Nutid og Fortid, findes stadig brugt: *at sancte Pouel soghe; œn tho at han loghe; wore thet soo, at;* dog bliver den sjældnere: *han betale* og *han betaler*. Udsagnsord, hvis Stamme ender paa [l, r, s], har stadig ofte Nut. Et. uden Endelse: *han far* (farer); *iœk svœr; om thu før meg.* — I stærke Udsagnsords Fortid og i de fortidsbøjede (præteritopræsentiske) Udsagnsords Nutid bevares ofte anden Person paa *-t* eller tiere *-st*: *thu soost; wilt* og *wilst, œst*. Forskellen mellem Et. og Ft. bevares i Regelen: *takœr — takœ; kallœr — kallœ; bødh — budhœ: skar — skorœ;* mere og mere almindeligt bruges dog Udsagnsordet i Et. ved Grundled i Ft. — I Nutids Tillægsform begynder Endelsen *-s* at trænge ind: *gangendis, leffuendis;* Fortids Tillægsform bevarer hyppigere end de rene Tillægsord sit *-er* i Nf. Hak.: *han war satther*.

I Lideart (Passiv) falder Entalsformen af de stærke Udsagnsord sammen med Flertalsformen: *taks — takœs*

bliver til *taghes*, og *toks* — *tokœs* til *toghes*; i de svage Udsagnsords Lideart var (naar undtages 2. sv. Kl. Nut.) Entals- og Flertalsformen i Forvejen ens: *dømes, dømdes.*

Ordforraadet.

Ordforraadet i Urnordisk og Olddansk var, saa vidt vi kan se af Runeindskrifterne, af ren germansk Oprindelse. I ældre Dansk, d. v. s. i Lovhaandskrifternes Sprog, findes ikke saa faa latinske og græske Laaneord, som genfindes i alle de andre germanske Sprog. En Del af disse Laaneord stammer fra ældgammel Tid, da Germanerne stod i livlig Handelsforbindelse med det romerske Kejserrige og germanske Soldater tjente i de romerske Hære; saadanne Ord er f. Eks. *købe, Mønt, Pund, Unse, Anker, Æsel, Mul(dyr), koge, Kedel, Kiste, Vin, Most, Eddike, Æble, Pære, Blomme, Fersken, Kirse(bær), Kaal, Mur, Pille, Port, Palads, Stræde.* De fleste af disse latinske Ord er dog vist først komne til Norden sammen med det næste Sæt af latinske og græske Laaneord, nemlig dem, der optoges ved Kristendommens Indførelse, sammen med den katolsk-latinske Kultur; saadanne Ord er f. Eks. de oprindelig græske *Kirke, Engel, Munk, Biskop, Præst, Klerk, læg, Djævel, Satan* og de oprindelig latinske *Alter, Font, Provst, Pave, Klokke, Kloster, Messe, Flamme, prædike, ofre, Krone: Brev, Papir, Stil, Kridt, Skrift, Pergament, Rektor, Skole, Ferle, Pedel, Mester, Regel; Materie, Element, Kreatur: klar, falsk: Foged, Plage, Pine.*

Adskillige af disse latinske Ord er ligesom de forholdsvis faa romanske Ord, der findes i middelalderlig Dansk, f. Eks. *rund, Amur, Dyst*, komne til os gennem Nedertysk og udgør altsaa en Del af den store

Indvandring af nedertyske Ord i Dansk i den senere Middelalder. I Lovhaandskrifterne fra c. 1300 er de nedertyske Ord endnu sjældne; flest findes i jydske Lov, f. Eks. i Fortalen *forfangæ, ærlik, openbar, undærdan*, i alt dog kun faa; men i det 14. og 15. Aarh., da Hansestæderne beherskede Danmarks Handel og den politiske Indflydelse fra Tyskland var stor, optoges en Mængde nedertyske Ord, af hvilke de fleste endnu er bevarede og nu føles som rent danske. Saadanne Ord er: *Adel, Herre, Frue, Jomfru, Ridder, Knappe, Junker, Greve, Kæmpe, Helled, Lanse, Glavind, Harnisk, Krig, Orlog, Strid, Jagt, Slot, Fæste. — Lykke, Pris, Hæder, Ære, Tugt, Rygte; — dejlig, ædel, stolt, smuk, skøn, høvisk, høflig, hovmodig, kysk, drabelig, tugtig, bold; — Borger, Borgmester, Haandværk, Slagter, Skrædder, Snedker, Skomager, Kræmmer, Skaffer, Arbejde; Menneske, Svoger, Pligt, Magt, Gunst; Agt, Fart, Hast, Skade, Lykke, Jammer, Naade, Maade; — klog, krank, klejn, svag; — pleje, smage, raabe, frygte, tænke, vogte, vove, rejse, vandre, haabe, føle, ske, blive, fromme, skade; — nok, dog, ganske, ligervis, nøje, moksen, tilpas, tilforn.* I mange Tilfælde er et gammelt nordisk Ord fortrængt eller trængt tilbage af et nty. med samme eller omtrent samme Betydning; f. Eks. er *ætlæ* fortrængt af *mene, jæuæ* af *tvivle, vorde* af *blive, mætæ* af *vurdere, slig* af *saadan, væn* af *skøn, Æt* af *Slægt* osv.

En stor Del af de nedertyske Laaneord var forsynede med Afledningsendelser og Forstavelser, og disse kunde løsrives fra deres oprindelige Forbindelser og knyttes til hjemligt Sprogstof. Blandt Afledningsendelserne kan nævnes: Navneordsendelserne *-skab*: *Selskab, -else*: *Begyndelse, -hed*: *Rettighed, -inde*: *Fyrstinde, -ske*: *Tvætterske, -i*: *Kompani;* Tillægsordsendel-

serne *-agtig*: *delagtig*, *-isk*: *høvisk*, *-bar*: *aabenbar*; Biordsendelsen *-en*: *nyligen*. Af Forstavelserne er de almindeligste *be-*: *beholde*, *for-*: *forsvinde*, *und-*: *undtage*, sjældnere *an-*: *annamme* og *bi-*: Bisidder. Forstavelserne *ge-* og *er-* btiver først senere almindelige.

I Forbindelse med Optagelsen af nedertyske Ord staar et i Ordføjningen ejendommeligt Forhold, som findes almindelig i den gammeldanske og senere Litteratur, nemlig Gentagelsen af samme Begreb ved Sammenstilling af to Ord med samme eller omtrent samme Betydning (Synonymer), oftest et dansk og et nedertysk Ord, f. Eks.: *loff oc gunst: loff, heder oc ære: gilde oc selscap; broderescap oc lag: opp taghe oc stichte; soo tiidh och soo offthe.*

GYLDENDALSKE BOGHANDEL. NORDISK FORLAG

FR. INGERSLEV

DANSK SPROGLÆRE

MED ØVELSESSTYKKER FOR MELLEMSKOLEN

Anden, omarbejdede Udgave af dansk Sproglære til Skolebrug.

(Under Pressen).

H. G. WIWEL

HJÆLPEBOG

I MODERSMAALETS SPROGLÆRE

1 Kr. 50 Øre.

VERNER DAHLERUP OG OTTO JESPERSEN

KORTFATTET DANSK LYDLÆRE

Med et Forord af Professor *Vilhelm Thomsen.*

2. Udgave.

50 Øre.

VIGGO SAABY

DANSK RETSKRIVNINGSORDBOG

5. Udgave.

Udgivet af *P. K. Thorsen.*

3 Kroner.